

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T H I S T O R I I

STUDIA
ŹRÓDŁOZNAWCZE

XXVII

WARSZAWA—POZNAŃ 1983
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

KOMITET REDAKCYJNY

*Aleksander Gieysztor, Ireneusz Ichnatowicz, Ryszard Kiersnowski,
Brygida Kürbis, Gerard Labuda, Ryszard Walczak (sekretarz)*

Adresy Redakcji:

ul. Marchlewskiego 124/126 bl. A, pok. 313, 61-874 Poznań
tel. 511-91 w. 16 i 17 (Instytut Historii UAM)
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-325 Warszawa
tel. 619-88 (Instytut Historyczny UW)

Adres dla korespondencji (sekretariat):

ul. Zwierzyniecka 20/Ip., 60-814 Poznań
tel. 480-901 w. 4 (Instytut Historii PAN)

Rocznik poświęcony naukom pomocniczym historii
oraz źródłoznawstwu polskiemu i powszechnemu

Tom XXVII
przygotowany w latach 1980-1981

PRINTED IN POLAND

ISBN 83-01-04296-6
ISSN 0081-7147

Na okładce herb Winiawa z bordiury fol. 1^r Codex
Puteolanus (Bibl. jag. 445) zapisanego testamentem
z 1472 r. przez Jana Długosza *pro collegio artistarum*

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE—ODDZIAŁ W POZNANIU
Nakład 440+90 egz. Ark. wyd. 39,5. Ark. druk. 35+1 wklejka. Papier druk. sat. kl. III
80g, 61×86cm. Oddano do składania w styczniu 1982 r. Podpisano do druku w kwietniu 1983 r.
Druk ukończono w czerwcu 1983 r. Zam. nr 6/82. — N-5/847. Cena zł 350,-
POZNAŃSKIE ZAKŁ. GRAFICZNE IM. MARCINA KASPRZAKA W POZNANIU

SPIS RZECZY

Rocznica Długoszowa

Sławomir Gawlas, Świadomość narodowa Jana Długosza	3
Wincenty Swoboda, Głosy tureckie do rozbioru krytycznego 'Annalium' Jana Długosza	67
Gerard Labuda, O katalogach biskupów krakowskich przed Długoszem	83

Deperdita – Recuperata

Brygida Kürbis, Studia nad Kodeksem Matyldy. I. Sekwencja Ad celebres rex cęlice'	97
---	----

Artykuły i rozprawy

Witold Dreger, Pierwowzory historyczne Króla Artura od czasów najwcześniejszych do czasów Galfreda z Monmouth	113
Zdzisław Spieralski, Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiařiusz Jana Łaskiego (około 1505). Część druga	147
Jan Tyszkiewicz, Wiedza geohistoryczna w praktyce badawczej historyka. Z dziejów nauki historii w Polsce do roku 1830	163

Miscellanea i przyczynki

Irena Sułkowska-Kuraś, Przyczynki do dziejów kancelarii Kazimierza Wielkiego z Archiwum Watykańskiego	177
Jerzy Łojko, Jeszcze o fryzie heraldycznym z kaplicy św. Jakuba Apostoła w klasztorze w Łądzie	185

Artykuły recenzyjne i recenzje

Wokół postaci św. Stanisława biskupa krakowskiego [Analecta Cracoviensia 11 (1979)] (Gerard Labuda)	187
Nowe studia o życiu i dziele Jana Długosza [Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza. Redaktor S. Gawęda, Warszawa 1980] (Jerzy Łojko i Ryszard Walczak)	190
Mediewistyka w «Pamiętniku Literackim» 1955–1980. Drugi przegląd sprawozdawczy (Katarzyna Meller)	195
Uwagi o kompendium genealogii europejskiej [Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten, Bd. V. von F. Baron von Loringhoven. Aus dem Nachlass hrsg. v. D. Schwennicke; Neue Folge hrsg. v. D. Schwennicke, Bd. VII. Familien des alten Lotharingen II; Neue Folge hrsg. v. D. Schwennicke, Bd. VIII. West- Mittel-und Nordeuropäische Familien; Neue Folge Bd. I. Die deutschen Staaten. Die Stammesherzöge. Die weltlichen Kurfürsten. Die kaiserlichen, und grossherzoglichen Familien. Aus dem Nachlass v. F. Baron Freytag von Loringhoven hrsg. v. D. Schwennicke. Marburg 1978, 1980] (Edward Rymar)	203
G. B. Ladner, Medieval and modern understanding of symbolism: a comparison, Speculum 54 (1979) (Maria Kapica)	206
И. Е. Можяева, Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике 1945–1975 гг. Москва 1980 (Jan Leśny)	208

VI

Catalogus codicum manuseriptorum Medii Aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica asservantur. Vol. I, numeros continens inde 8 usque ad 331, composuerunt S. Włoddek, G. Zathey, M. Zwiercan. Wratislaviae – Varsaviae – Cracoviae – Gedani [1980] (<i>Zofia Kozłowska-Budkowa</i>)	210
Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum PAN. Opracowanie zespolowe pod kier. Z. Kolankowskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978 (<i>Bogusław Ratusiński</i>)	211
F. B. Evans, The history of archives administration: a select bibliography. [Paris] 1979 (<i>Stefan Ciara</i>)	214
Aus Geschichte und ihren Hilfswissenschaften. Festschrift für Walter Heinemeyer zum 65. Geburtstag, hrsg. v. H. Bannasch u. H. P. Lachmann, Marburg 1979 (<i>Kazimierz Bobowski</i>)	215
J. Kejíř, Místři pražské univerzity a kněží táborští, Praha 1981 (<i>Stanislaw Bylina</i>)	217
J. Kapuścik, Mecenas i uczoney. J. M. Ossoliński i jego działalność historycznoliteracka. Kraków 1979 (<i>Bogumiła Kosmanowa</i>)	218
The Periplus of the Erythraean Sea by an unknown author with some extracts from Agatharkhides On the Erythraean Sea, transl. and edit. by G. W. B. Huntingford, London 1980 (<i>Ewa Wipszycka</i>)	219
L'étotisme au Moyen Age. Études présentées au Troisième Colloque de l'Institut d'Études Médiévales. Ed. B. Roy. Montréal 1977 (<i>Jacek Wiesiowski</i>)	221
Dawna historiografia śląska. Materiały sesji naukowej w Brzegu w dniach 26–27 listopada 1977 roku. Opole 1980 (<i>Gerard Labuda</i>)	223
J. Matuszewski, Relacja Długosza o najeździe tatarskim w 1241 roku. Polskie zdania legnickie. Łódź 1980 (<i>Gerard Labuda</i>)	225
K. Ožóg, Studium o „Roczniku Traski”. Studia Historyczne 23 (1980) (<i>Gerard Labuda</i>)	227
J. Wenta, Zaginiony rocznik oliwski z XIII/XIV wieku, Zapiski Historyczne 14 (1980) (<i>Gerard Labuda</i>)	229
Повесть о боярыне Морозовой. Подготовка текстов и исследование А. И. Мазунина, Ленинград 1979 (<i>Artur Kijas</i>)	230
Иван Кирилович Кирилов, Цветущее состояние Всероссийского государства. Москва 1977 (<i>Artur Kijas</i>)	231
A. Paczkowski, Prasa polska w latach 1918–1939, Warszawa 1980 (<i>Aleksandra Garlicka</i>)	232
W. Koch, Die Schrift in der Reichskanzlei im 12. Jahrhundert (1125–1190), Wien 1979 (<i>Kazimierz Bobowski</i>)	233
Archives de l'Athos. Actes de Lavra, III, de 1329 à 1350. Edition diplomatique par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachrysanthou. Paris 1979 (<i>Halina Evert-Kappesowa</i>)	234
K. Madej, Polskie symbole wojskowe 1943–1978. Godło, sztandary, order, odznaczenia i odznaki Ludowego Wojska Polskiego. Warszawa 1980 (<i>Henryk Czajczyński i Jerzy Łojko</i>)	235
L. Hosák, R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I: A – L; II: M – Ž, Dodatky, doplňky, přehledy. Praha 1970, 1980 (<i>Idzi Panic</i>)	237

Zapiski krytyczne i sprawozdania

K. Głombiowski, Książka w procesie komunikacji społecznej, Wrocław 1980 (<i>G. L.</i>)	239
M. Gałyga, Do genezy wydawnictwa Monumenta Poloniae Historica, Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 10 (1975) (<i>H. Ch.</i>)	239
M. J. Lech, Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869–1905. Materiały ze źródeł archiwalnych. Warszawa 1980 (<i>B. Kos.</i>)	240
Hendrik D. L. Vervliet, Wetenschapelijk publiceren: problemen, tendenzen, alternatieven, Brussel 1980 (<i>A. G.</i>)	240
Археографски прилози. Зборник радова Археографског одељења Народне библиотеке Србије 1 (1979) (<i>Љ. L.</i>)	241
Philologus. Zeitschrift für klassische Philologie 123 (1979) z. 1 (<i>Љ. Strz.</i>)	241
V. Novak, Latinska paleografija. Drugo izdanje, Beograd 1980 (<i>Љ. L.</i>)	242
L. E. Boyle, O. P., A survey of the Vatican Archives and of its Medieval holdings. Toronto 1972 (<i>W. Gr.</i>)	243
Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретни архив на Ватикана (IX–XVII век), София 1978 (<i>Љ. L.</i>)	243
Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych, red. H. Fokciński SI, 1 (1976), 2 (1980) (<i>G. W. M.</i>)	243
Polonica rękopiśmienne w archiwach i bibliotekach włoskich. Inwentarz. Opr. R. K. Lewański. Warszawa 1978 (<i>G. W. M.</i>)	244
Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive Summorum Pontificum – S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series et documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta et edita. Vol. VIII. A pontificatu Pii IX (1846) usque ad pontificatum Leonis PP. XIII (1903). Per P. R. Ritzler OFM Conv. et P. P. Sefrin OFM Conv. Patavii 1978 (<i>W. Gr.</i>)	244
Каталог рукописей и фрагментов латинского алфавита хранищихся в Матенадаране. Сост. Л. И. Киселева. Ереван 1980 (<i>K. G.</i>)	245
Apokryfy Nowego Testamentu pod red. ks. M. Starowieyskiego, t. I, Lublin 1980 (<i>K. M. M. * E. J.</i>)	246
J. Contreni, The cathedral school of Laon from 850 to 930. Its manuscripts and masters. München 1978 (<i>Љ. Strz.</i>)	247

Ch. M. Radding, Evolution of Medieval mentalities: A cognitive-structural approach. <i>American Historical Review</i> 83 (1978) (<i>Ź. Sosz.</i>)	248
M. Goodich, A profile of thirteenth century sainthood. <i>Comparative Studies in Society and History</i> 18 (1976) (<i>M. S.</i>)	249
H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, Erster Bd.: Philosophie – Rhetorik – Epistolographie – Geschichtsschreibung – Geographie; Zweiter Bd.: Philologie – Profandichtung – Musik – Mathematik und Astronomie – Naturwissenschaften – Medizin – Kriegswissenschaft – Rechtsliteratur. Mit Beiträgen von Ch. Hannick und P. E. Pieler. München 1978 (<i>W. S.</i>)	249
Stara proza bułgarska, przeł. T. Dąbek-Wirgowa. <i>Literatura na świecie</i> nr 116, 1980; <i>Z piśmiennictwa starosłowiańskiego</i> , przeł. A. Naumow, ibidem (<i>Ź. W.</i>)	250
П. Юхас, Старите маджарски хроники за прабългарите, <i>Исторически преглед</i> 36 (1980) (<i>W. S.</i>)	251
И. Божилов, Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век, София 1979 (<i>W. S.</i>)	251
S. Grabowski, Jan z Bicular i jego kronika, <i>Meander</i> 35 (1980) (<i>Ź. Strz.</i>)	252
H. Wolfram, <i>Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien.</i> Wien – Köln – Graz 1979 (<i>G. L.</i>)	252
О. В. Творогов, Античные мифы в древнерусской литературе X–XVI вв. Древнерусские литературные памятники – Труды отдела древнерусской литературы 33 (1979) (<i>Ź. Strz.</i>)	253
G. Maurach, Daniel von Morley „Philosophia” <i>Mitellateinisches Jahrbuch</i> 14 (1979) (<i>Ź. Strz.</i>)	253
P. A. Breatnach, <i>Die Regensburger Schottenlegende – Libellus de fundacione ecclesie Consecrati Petri. Untersuchung und Textausgabe.</i> München 1977 (<i>Ź. Strz.</i>)	254
Vincenzo da Kielce OP. La „Vita Minor” di s. Stanislao vescovo. Introduzione, traduzione e commento di J. W. Woś. Firenze 1979 (<i>C. Z.</i>)	254
Ks. M. T. Zahajkiewicz, „Tractatus sacerdotalis” Mikołaja z Błonia na tle teologii przełomu wieku XIV i XV. Lublin 1979 (<i>M. Kaczm.</i>)	255
Średniowieczna pieśń religijna polska. Opr. M. Korolko. Wyd. drugie zmienione. Biblioteka Narodowa Ser. I nr 65, Wrocław 1980 (<i>K. M. M.</i>)	255
500-lecie Grzegorza z Sanoka. Materiały z sesji popularnonaukowej w Lublinie 28–29 I 1977 r. Lublin 1979 [wyd. 1980] (<i>Ź. W.</i>)	256
W. Wydra, Nieznane utwory Władysława z Gielniowa, <i>Slavia Occidentalis</i> 35 (1978); W. Wydra, W. R. Rzepka, Pieśni Władysława z Gielniowa nowo odnalezione, <i>Studia Polonistyczne</i> 6 (1978); W. Wydra, „Oratio de beata Brigitta” – jeszcze jeden nieznanany utwór Władysława z Gielniowa, <i>Eos</i> 67 (1979) (<i>Ź. W.</i>)	256
S. Byman, Ritualistic acts and compulsive behaviour: The pattern of Tudor martyrdom. <i>American Historical Review</i> 83 (1978) (<i>Ź. Sosz.</i>)	257
W. Wydra, W. R. Rzepka, Teksty polskie z pierwszej połowy XVI wieku (Z rękopisu nr 19/R biblioteki Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie. <i>Slavia Occidentalis</i> 35 (1978), 36 (1979) i 37 (1980) (<i>Ź. W.</i>)	257
Albrycht Stanisław Radziwiłł, Pamiętnik o dziejach w Polsce, t. I: 1632–1636, t. II: 1637–1646, t. III: 1647–1656. Przeł. i opr. A. Przyboś i R. Żelewski. Warszawa 1980 (<i>M. K.</i>)	258
F. Sielicki, Rosyjska opowieść jarmarczna o bitwie na Kulikowym Polu. «Ze skarbca kultury» 1978, z. 30 (<i>A. K.</i>)	258
R. Feller, <i>E. Bonjour, Geschichtsschreibung der Schweiz.</i> Basel – Stuttgart 1979 (<i>M. An.</i>)	259
Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656, wyd. F. Kiryk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979 (<i>Ź. W.</i>)	260
Relationes status diocesium in Magno Ducatu Lithuaniae, II, pluribus adlaborantibus in unum redegit P. Rabikauskas S. I. Romae 1978 (<i>W. Gr.</i>)	260
K. Mosingiewicz, Ród Gryfów w ziemi sądeckiej do połowy XV wieku. <i>Studia Historyczne</i> 23 (1980) (<i>Ź. Ł.</i>)	261
A. Gąsiorowski, Koligacje panów z Ostroroga w XV wieku. <i>Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza</i> 26 (1980) (<i>Ź. Ł.</i>)	262
J. Novák, Rodové erby na Slovensku. I. Kubinyiho zbierka pečati. [Bratislava] 1980 (<i>S. K. K.</i>)	262
Ph. Malingoudis, Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften der Hämus-Halbinsel. Th. I. Die bulgarischen Inschriften. Thessaloniki 1979 (<i>W. S.</i>)	263
В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, София 1979 (<i>W. S.</i>)	263
J. Kuthan – I. Neumann, Ideový program tišnovského portálu a jeho kořeny, «Umění» 27 (1979) (<i>M. Kaczm.</i>)	264
M. Fedorowski, Lud białoruski, t. VIII: Inedita. Pieśni z archiwum zbieracza. Opr. M. Czurek. Warszawa 1981 (<i>M. K.</i>)	265
S. Rospond, Problem chronologizacji w toponomastyce słowiańskiej, w: <i>Z polskich studiów slawistycznych</i> , ser. V, Warszawa 1978; S. Urbańczyk, Nazwy staropolskich centrów organizacyjnych a typologia i chronologia słowiańskich nazw miejscowych, <i>Roczniki Historyczne</i> 46 (1980) (<i>G. L.</i>)	265
A. Sabaliauskas, Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m. Vilnius 1979 (<i>M. K.</i>)	266
S. Jodłowski, Losy polskiej ortografii, Warszawa 1979 (<i>P. D.</i>)	266

Komunikaty

Ventinovesima Settimana internazionale di studio: Popoli e paesi nella cultura altomedievale, Spoleto, 23–29 IV 1981 (<i>Jerzy Strzelczyk</i>)	269
--	-----

SPIS ILUSTRACJI

Do art. B. Kürbis

1. MS C 91, fol. 1 ^v	100/101
2. MS C 91, fol. 2 ^r	100/101

Do art. I. Sułkowskiej-Kuraś:

1-2. Archiwum Watykańskie, Instrumenta miscellanea nr 1371 A. List Kazimierza Wielkiego do Galharda de Carceribus	178/179
3. Archiwum Watykańskie, Instrumenta miscellanea nr 1371 B. Koperta listu Kazimierza Wielkiego przesyłanego do Kurii przez Galharda de Carceribus	180

TABLE DES MATIERES

Cinq-centenaire de Jean Długosz

Slawomir Gawlas, La conscience nationale de Jean Długosz	3
Wincenty Swoboda, Notes turcologiques à l'analyse critique des 'Annales Poloniae' de Jean Długosz	67
Gerard Labuda, Recherches sur les catalogues des évêques de Cracovie avant le chroniqueur Jean Długosz	83

Deperdita — Recuperata

Brygida Kürbis, Etudes sur le Manuscrit de Mathilde. I. La séquence 'Ad celebres rex cęlice'	97
--	----

Articles et études

Witold Dreger, The historical prototypes of King Arthur from the earliest times to the times of Galfred of Monmouth	113
Zdzisław Spieralski, Zur Geschichte des Krakauer Kronarchivs. Das Kopialbuch des Kanzlers Jan Łaski (um 1505). Zweiter Teil	147
Jan Tyszkiewicz, Les questions géographiques dans les recherches sur l'histoire en Pologne jusqu'a 1830	163

Miscellanées

Irena Sułkowska-Kuraś, Contributions à l'histoire de la chancellerie royale de Casimir le Grand dans les Archives du Vatican	177
Jerzy Łojko, Neuer Beitrag zum heraldischen Fries in der Sankt-Jakobskapelle an der Klosterkirche in Łąd	185
Articles critiques et comptes rendus	187
Notes critiques	239
Communications	269

SPIS WSPÓŁPRACOWNIKÓW – LISTE DES COLLABORATEURS

<i>M. An.</i>	Marek Andrzejewski, Gdańsk
Kazimierz Bobowski, Wrocław
Stanisław Bylina, Warszawa		Brygida Kürbis, Poznań
Gerard Labuda, Poznań
<i>H. Ch.</i>	Helena Chłopocka, Poznań
Stefan Ciara, Warszawa
Henryk Czajczyński, Poznań
Witold Dreger, Warszawa
Piotr Dymmel, Lublin
Halina Evert-Kappesowa, Łódź
Aleksandra Garlicka, Warszawa
Sławomir Gawlas, Warszawa		<i>J. L.</i> Jan Leśny, Poznań
<i>J. Ł.</i> Jerzy Łojko, Poznań
<i>K. M. M.</i> Katarzyna Meller, Poznań
Idzi Panic, Cieszyn
Bogusław Ratusiński, Kraków
Edward Rymar, Pyrzyce
<i>A. G.</i>	Aleksander Gieysztor, Warszawa	<i>J. Sosz.</i>	Jacek Soszyński, Warszawa
Zdzisław Spieralski, Warszawa
<i>K. G.</i>	Karol Górski, Toruń	<i>M. St.</i>	Maria Starnawska, Warszawa
<i>W. Gr.</i>	Wiktor Gramatowski TJ, Rzym	<i>J. Strz.</i>	Jerzy Strzelczyk, Poznań
Irena Sułkowska-Kuraś, Warszawa
<i>E. J.</i>	Elżbieta Jastrzębowska, Warszawa	<i>W. S.</i>	Wincenty Swoboda, Poznań
Jan Tyszkiewicz, Warszawa
Ryszard Walczak, Poznań
Jacek Wiesiołowski, Warszawa
Ewa Wipszycka, Warszawa
<i>M. Kacz.</i>	Michał Kaczmarek, Wrocław
Maria Kapica, Warszawa	<i>G. W. M.</i>	Genowefa Wojciech-Masłowska, Poznań
<i>A. K.</i>	Artur Kijas, Poznań	<i>C. Z.</i>	Celina Zwodzińska, Kraków
<i>M. K.</i>	Marceli Kosman, Poznań		
<i>B. Kos.</i>	Bogumiła Kosmanowa, Poznań
Zofia Kozłowska-Budkowa, Kraków		
<i>S. K. K.</i>	Stefan K. Kuczyński, Warszawa		

Winieta:

**Karta tytułowa «Roczników» Jana Długosza
w rękopisie Świętokrzyskim Bibl. Narod. sygn. 8053**

<http://rcin.org.pl>

Świadomość narodowa Jana Długosza*

1.1. Przegląd badań nad świadomością narodową Długosza, s. 3. 1.2. Założenia teoretyczne i metodyczne, s. 5. 1.3. Ważniejsze problemy w twórczości dziejopisa, s. 7. 2.1. Analiza semantyczna terminów *natio, genus, gens, lingua*, s. 17. 2.2. Programy granic *Regnum Poloniae*, s. 37. 2.3. Stereotypy narodów sąsiednich, s. 47. 2.4. Stosunek do Polaków, s. 52. 2.5. Organizacja społeczeństwa stanowego, rywalizacja małopolsko-wielkopolska, s. 55. 3.1. Problemy reprezentatywności społecznej patriotyzmu Długosza, s. 58. 3.2. Dziejopis jako wyraziciel poglądów kręgu ekspertów, s. 61. 3.3. Szersza refleksja nad polską świadomością narodową XV wieku, s. 63.

1.1. Każdego, kto nawet pobieżnie zapoznał się z twórczością Jana Długosza, uderzyć musi jego patriotyzm. Okazał się on ogromnie bliski historykom w dobie formowania się naukowego obrazu naszych dziejów. Tendencja dziejopisarska, widoczna w doborze i interpretacji przedstawianych faktów, w połączeniu z wysoką wartością źródłową dzieł kanonika krakowskiego, wpłynęła w niemały sposób na przyjmowany — najczęściej zresztą intuicyjnie — anachroniczny obraz całego polskiego średniowiecza. Korekty wnoszone przez studia szczegółowe (głównie w zakresie historii politycznej) i przejawy uzasadnionego niekiedy sceptycyzmu z trudem wpływają na utarte już opinie.

Przystępując do analizowania treści poczucia narodowego u Jana Długosza należy jednak stwierdzić, że długo nie podejmowano szczegółowszych badań nad tym aspektem jego twórczości, ograniczając się do ogólnych charakterystyk lub przygodnych wypowiedzi na marginesie innych zagadnień. Próba zestawienia wszystkich tych uwag i wzmianek nie jest zadaniem niniejszej pracy. Wystarczy rzec, iż wiązały się one zazwyczaj z problemem prawdziwości w narracji dziejopisa. Dla przykładu można przywołać podstawową o nim monografię, której autorzy, Michał Bobrzyński i Stanisław Smolka, dość obszernie omówili jego poglądy i ich uwarunkowania. Zastanawiając się przy tym nad przyczynami tendencyjności Długosza, dostrzegali jej patriotyczne, a przez związek ze stronnictwem Zbigniewa Oleśnickiego — jednocześnie i polityczne źródła¹. Książka ta, wydana drukiem w 1893 r., a także nieco wcześniejsze, wartościowe, chociaż pozostające nieco w cieniu uwagi Aleksandra Semkowicza², przez długie lata udzielały najobszerniejszych i w zasadzie akceptowanych informacji o poglądach dziejopisa³.

* Artykuł jest skróconym fragmentem pracy doktorskiej pt. «Polska świadomość narodowa XIV–XV w. Problemy teoretyczne i metodyczne» przygotowanej w 1979 r. pod kierunkiem prof. dr Aleksandra Gieysztora.

¹ M. Bobrzyński i S. Smolka, Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie, Kraków 1893, s. 164 n.

² A. Semkowicz, Długosz jako badacz przeszłości, w tegoż, Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384), Kraków 1887, s. 15 n.

³ Stosunkowo obszerna charakterystyka Długosza pióra I. Chrzanowskiego (Jan Długosz. Próba charakterystyki człowieka, w: Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. II, Kraków 1930, s. 99–115) nie przyniosła interesujących ustaleń analitycznych. Oparta została na istniejących wówczas opracowaniach, przy rozszerzeniu interpretacji psychologicznej. Patriotyzm dziejopisa wyrażał się w czynach i był ogólnopolski, ale wolny od szowinizmu: „nie jest szowinizmem jego nienawiść do Czechów, których nie cierpiał — płacąc nienawiścią za nienawiść ku Polsce”. Sprzeczności dostrzeżone w jego twórczości miały wynikać z „przewagi uczucia nie tylko nad rozumem, ale i nad rozsądkiem i intelektem”.

Osobne badania z tej dziedziny wyrosły na gruncie historii mentalności. Otworzyła je praca Marii Koczerskiej⁴, która zajęła się między innymi poczuciem przynależności dziejopisa do rozmaitych zbiorowości społecznych. Długosz okazywał wyraźny patriotyzm małopolski i krakowski, ale najpełniej identyfikował się ze wspólnotą kościoła polskiego, a w jego zaś ramach — zwłaszcza z kapitułą krakowską. Znacznie słabsze były u niego szlacheckie więzy stanowe. Wspólnota narodowa obejmowała w pojęciu Długosza całą ludność polską. Wobec sąsiadów Polski stosował schematyczne i niezyczliwe epitety. Zdołał też wyrazić poczucie więzi ogólnoludzkiej i swoją łączność z całym światem chrześcijańskim.

Jerzy Kłoczowski na sesji poświęconej walce z cudzoziemszczyzną w kulturze polskiej omówił postawy Długosza wobec obcokrajowców⁵. Uznał je za reprezentatywne dla szeroko pojętego krakowskiego środowiska intelektualnego z pierwszej połowy XV w. Widząc w stanowisku Długosza „silne poczucie polskiej odrębności narodowej i państwowej” podkreślił jednocześnie „brak programowej, zasadniczej niechęci wobec cudzoziemców jako takich”⁶. Tezę tę poparły wypowiedzi dziejopisa uwydatniającego korzyści, jakie odnosi kraj w wyniku napływu obcych: świetność Krakowa, zasługi pierwszych biskupów, dobre strony francusko-włoskiego naboru zakonników do niektórych klasztorów cysterskich.

Znaczne pogłębienie znajomości poglądów Długosza przyniosła rozprawa doktorska Urszuli Borkowskiej, poświęcona obrazowi kościoła i społeczeństw stojących poza jego organizacją w twórczości dziejopisa⁷. Sumienna analiza, posługująca się również obserwacją znaczenia niektórych terminów (np. *Christianitas*, *ecclesia*) i związków frazeologicznych pomiędzy nimi, zebrała wiele trafnych spostrzeżeń, tak ogólnych, jak i szczegółowych. Do najważniejszych należy wydobywanie ukształtowanego myśleniem prawniczym sposobu patrzenia na rzeczywistość. Autorka wykazała u Długosza prymat kategorii politycznych nad religijnymi, widoczny zwłaszcza w sytuacjach konfliktowych. Długosz patrzył i oceniał przez pryzmat swoiście pojmowanej polskiej racji stanu. Polegała ona na utożsamianiu interesów państwa polskiego i polskiej prowincji kościelnej, co było szczególnie wyraźne w obronie nienaruszalności granic. Postulaty Długosza obejmowały zresztą nie tylko ziemie utracone przez Piastów, lecz i nabyte w ciągu XIV i XV w. Chwała królestwa związana była ze wspaniałością jego kościoła, toteż dziejopis nie szczędził wysiłków, by przysporzyć Polsce jak najwięcej własnych świętych. Stał on na gruncie suwerenności kościoła polskiego i uznając (choć w sposób wysoce krytyczny) autorytet papieża, był przeciwny próbom ingerencji z jego strony w polskie sprawy.

Omawiając postawy Długosza wobec pogan, schizmatyków i husytów, autorka częściowo rozpatrzyła jego stosunek do sąsiadów. Negatywne stereotypy posłużyły tu do podkreślenia roli Polski jako bastionu chrześcijaństwa. Dlatego też wiadomości uzyskane ze źródeł krzyżackich odarł dziejopis z aureoli otaczającej państwo zakonne w roli obrońców wiary. Opisy walk służyły głównie wykazaniu beznadziejnego położenia Litwinów, którzy myśleli już jakoby o opuszczeniu ojczyzny. Ratunek dla nich, wraz z pokojową chrystianizacją, przyszedł z Polski. Niechęć do obrządku wschodniego wpłynęła na tendencyjność opowiadania Długosza o historii Rusi, służącego zresztą uzasadnianiu polskich praw do ziem ruskich. Husytyzm, w którym Długosz widział też zagrożenie dla istniejącego porządku społecznego i przyczynę zniszczenia kwitnącego kraju, wpłynął na szczególne zniekształcenie dziejów Czech. W ujęciu tym bardziej rysowała się prawowierność Polski wspieranej opieką Boga i świętych.

Poczucie narodowe Długosza rozważyła ostatnio w sposób całościowy Jadwiga Krzyżaniakowa⁸.

⁴ M. Koczerska, Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości, St. Źródł. 15 (1971) s. 109–139. W artykule tym zastosowano termin „wspólnoty komunikatywne” (s. 129 n.); nie wydaje się on najwłaściwszy. L. Zabrocki, z którego książki go zaczerpnięto (Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego, cz. 1, Prehistoria języka niemieckiego, Wrocław 1963, s. 9 n.), rozumie pod nim w zasadzie tylko wspólnotę językową; por. tenże, Z teorii socjolingwistyki, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 30 (1972) s. 19 n. Intencje autorki precyzyjniej oddaje pojęcie „grupa odniesienia”, zna je ona zresztą i sama dalej stosuje.

⁵ J. Kłoczowski, Polacy a cudzoziemcy w XV wieku, w: Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej, Warszawa 1973, s. 47–63.

⁶ Ibidem, s. 58 i 60.

⁷ U. Borkowska, Kościół i obcy w świadomości Jana Długosza, Lublin 1976, maszynopis w Bibliotece Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Druk częściowo: *Regnum i sacerdotium* w pismach Jana Długosza, St. Źródł. 26 (1981) s. 3–20.

⁸ J. Krzyżaniakowa, Pojęcie narodu w Rocznikach Jana Długosza. Z problemów świadomości narodowej w Polsce XV wieku, w: Sztuka i ideologia XV wieku, Warszawa 1978, s. 135–153.

Podkreślając, że ramy referatu pozwalają jej jedynie na zarysowanie problemu, możliwości interpretacyjnych i trudności badawczych, zaproponowała jako zabieg metodyczny, by oddzielić analizę opisu wydarzeń współczesnych, przy którym dziejopis operował terminologią ówczesnej elity, od badań nad wątkami z pierwszych ksiąg «Roczników», gdzie miało nastąpić, prowadzące do kontaminacji pojęć, zderzenie z językiem źródeł. Zmusza to do precyzyjnych badań porównawczych. Z tego względu autorka położyła nacisk na księgi zawierające faktografię współczesną Długoszowi.

Pytanie o to „jak Długosz pojmował naród”, otwierające postępowanie badawcze, przyniosło obserwacje co do znaczenia, w jakim stosował on terminy *gens* i *natio* (używane wymiennie na określenie narodu), oraz *populus* i *universi* (naród jako wspólnota polityczna)⁹. Dodatkowych przesłanek dostarczyły autorce rozproszone w narracji Długosza charakterystyki: Rusinów, Czechów, Prusów, Litwinów, Żmudzinów, Turków i Tatarów. Dostrzegała w nich jednolity schemat składający się na „w pełni średniowieczny model narodu”, a obejmujący: pochodzenie od wspólnego przodka, terytorium, język, cechy fizyczne i psychiczne, religię, prawo, organizację społeczną i polityczną. Żyjąc w rządonym przez obcą dynastię, wielonarodowym państwie, które „chciałby nazywać *Regnum Poloniae*” Długosz uznawał narodową odrębność Litwinów i Rusinów. Nie utożsamiał w związku z tym narodu z państwem. Dlatego też „był to pierwszy krok do kształtowania się nowego modelu narodu, w którym różne *gentes* połączą się w ramach jednej *natio*, rozumianej jako wspólnota praw i przywilejów”¹⁰.

Dalsza analiza doprowadziła autorkę do stwierdzenia, że dziejopis nie uważał współczesnych mu mieszkańców Prus za Polaków, a w Ślązakach dostrzegał nawet odrębny naród. W rezultacie „współcześni mu Polacy to mieszkańcy *Regnum Poloniae* zjednoczonego w XIV wieku [...], i w znacznym stopniu także Mazowszanie. [...] Mówią jednym językiem, posiadają wspólną historię, obyczaje, wiarę i prawo. Mają własną Koronę — symbol państwa, którą po wymarciu naturalnych panów sami dysponują, godło państwowe — orla białego, pieśń ojczystą — Bogurodzicę i narodowych świętych z św. Stanisławem na czele. [...] Wspólnota narodowa stała ponad nimi, była więzią najsilniejszą i wartością najwyższą”. Naród polski obejmował, w mniemaniu Długosza, całe społeczeństwo stanowe, głównymi jednak bohaterami «Roczników» byli dbający o jego interesy świeccy i duchowni panowie królestwa¹¹. Zamykając artykuł refleksjami nad narracją dziejów bajecznych, Krzyżaniakowa dochodzi do wniosku, że dziejopis, jako patriota współczesnego mu państwa, w tych właśnie czasach szukał uzasadnienia dla pierwszeństwa Polaków w wielonarodowej monarchii Jagiellonów. Jego poczucie narodowe miało się jednak stykać (ale nie identyfikować) ze świadomością państwową.

Przedstawione pokrótce ważniejsze konstatacje Krzyżaniakowej, mimo że w niejednym wydają się trudne do akceptacji, stanowią dogodny punkt wyjścia do dalszych badań.

1.2. Przed podjęciem szczegółowych rozpoznań w tekście źródłowym wypada wyjaśnić, dla uniknięcia możliwych nieporozumień, że przez świadomość narodową rozumie się tu poczucie więzi łączącej zbiorowość ludzką, wyodrębnioną językowo, przekonaną o wspólnym pochodzeniu (a więc obdarzoną świadomością historyczną) i dążącą do suwerenności politycznej — własnego państwa. Znajomość mechanizmów powstawania tego typu więzi nakazuje dużą ostrożność w wysuwaniu wniosków o jej istnieniu na podstawie jednego z komponentów tego zjawiska, tym bardziej, że w warunkach średniowiecza nie mogło być ono szerzej rozpowszechnione¹². Zamierzenia badawcze w tym zakresie podlegają silnym ograniczeniom, spowodowanym wąską podstawą źródłową. Trudno tu przedstawić szczegółowszą analizę przydatności poszczególnych źródeł. Wypada jednak stwierdzić, że bardzo niewiele zabytków przynosi dane bezpośrednie, o jednoznacznej wymowie, przy czym źródłem mówiącym najwięcej o więzi narodowej i jej treści jest dziejopisarstwo.

⁹ Ibidem, s. 138 n. Wnioski osłabia brak całościowej analizy wszystkich znaczeń uwzględnianych pojęć. Autorka niesłusznie utożsamia *gens* z *genus*, które są przecież odrębnymi wyrazami (jako ilustracja znaczenia *gens* posłużyło stwierdzenie że biskup miednicki Jerzy był *genere Lithuanus*; s. 138).

¹⁰ Ibidem, s. 141, 142, 143.

¹¹ Ibidem, s. 144.

¹² Problemy te omawiam bliżej w artykule: Społeczny zasięg polskiej świadomości narodowej w późnym średniowieczu. Analiza mechanizmów zjawiska, Przegl. Hist. 72 (1981) nr 4, s. 637-661.

Przystępując do badania twórczości Długosza warto zdawać sobie sprawę, że jest to najwszechstronniejszy dla całego polskiego średniowiecza przekaz do zagadnień świadomości narodowej. Historycy skłonni są sytuować tę problematykę w ramach dziejów kultury. Mimo wzajemnych kompensacji, należy jednak odróżnić zakres kultury i świadomości społecznej. Precyzja analizy i względy teoretyczne nakazują wyodrębnienie tej drugiej w osobną dziedzinę badań. W badaniach kultury kładzie się na ogół łączny nacisk na wzory i normy zachowania i myślenia oraz na ich wytwory. Przedmiotem analizy świadomości społecznej są raczej treści umysłowe: wiedza o rzeczywistości zewnętrznej i wewnętrznej oraz związane z nią wartości emocjonalne, istniejące w ludzkich umysłach i społeczne ich funkcjonowanie. Są one oczywiście podporządkowane wzorom kultury, ale nie mogą być z nimi utożsamiane¹³.

Historycy mogą obserwować zarysowaną w powyższy sposób sferę rzeczywistości tylko w sposób pośredni. Należy dodać, że właściwie wszystkie metody badania zjawisk kultury mogą być tu zastosowane pod warunkiem dodatkowych zabiegów interpretacyjnych.

Przy próbach dotarcia do zjawisk świadomości społecznej duże znaczenie może mieć podział danych źródłowych na pośrednie i bezpośrednie¹⁴. Korzystniejsze jest potraktowanie przekazów źródłowych jako faktów historycznych i wnioskowanie z ich bezpośredniej warstwy informacyjnej. W badaniach tych historycy z zasady nie mają do czynienia z całą badaną zbiorowością; dobór źródeł zależy od procesów ich powstawania i niszczenia. Nieuniknionym zniekształceniom w obrazie przeszłości tylko częściowo może zaradzić analiza tego, w jakiej mierze dokumentacja źródłowa odbija rzeczywistość, oraz rozważenie czynników, które wpływają na nierównomierność zachowania źródeł. W takich sytuacjach zwykle mówi się o badaniu przykładowym, czy o zjawiskach typowych, „na ogół nie informując przy tym o zasadach, których trzymano się dobierając materiał przykładowy”. Jerzy Topolski proponuje określać tego typu analizy jako quasi-reprezentacyjne¹⁵.

O zjawiskach świadomości społecznej można wnioskować rozpatrując wytwory kultury bądź to od strony procesów prowadzących do powstawania źródeł, bądź też z perspektywy funkcjonowania tychże w kręgu odbiorców. W odniesieniu do dziejopisarstwa, dostępne historykom polskiego średniowiecza sposoby badania recepcji sprowadzają się do poszukiwania w innych zabytkach zapożyczeń i wpływów oraz do studiów kodykologicznych¹⁶. Te ostatnie to ważny i obiecujący kierunek analizy, który jednak przy badaniu twórczości Długosza daje większe możliwości raczej dla obiegu dzieła w czasach późniejszych¹⁷ i dlatego trudno go tu bliżej omawiać.

Odkrywanie treści myślowych będących u podłoża danego źródła wymaga skrupulatnego i wielostronnego rozpatrzenia tak samego zabytku jak i osobowości jego twórcy, przy czym zasadnicze znaczenie ma odpowiedź na pytanie: w stosunku do których zbiorowości społecznie możliwe jest uogólnienie zebranych informacji? Warto za Brygidą Kürbis, uwypuklającą wzajemne powiązania formy literackiej i treści historycznych, powtórzyć dawny już postulat całościowej analizy tekstów¹⁸.

¹³ Zagadnienia te rozważam obszernie w pierwszym rozdziale pracy doktorskiej; w przygotowaniu do druku w *Kwart. Hist.* artykuł o historycznych badaniach kultury i świadomości społecznej.

¹⁴ J. Topolski, *Metodologiczne klasyfikacje źródeł historycznych*, w: *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii*, t. I, Katowice 1972, s. 7–20; tenże, *Metodologia historii*, wyd. 2, Warszawa 1973, s. 348 n.

¹⁵ J. Topolski, *Metodologia historii*, s. 445.

¹⁶ Por. wzorową metodycznie pracę J. Wiesiołowskiego, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV–XV wieku*, Wrocław 1967; zob. też K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966.

¹⁷ H. Barycz, *Dwie syntezy dziejów narodowych przed sądem potomności. Losy „Historii” Jana Długosza i Marcina Kromera w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, *Pamiętnik Literacki* 43 (1952) s. 194–251 (nowa wersja: tenże, *Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego. Studia nad historiografią w. XVI–XVIII*, Wrocław 1981, s. 71–130); K. Głombiowski, *Dzieło Jana Długosza i Marcina Kromera na Śląsku*, w: *Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta, ser. A, Zeszyty Naukowe Nr 38, Bibliotekoznawstwo III*, Wrocław 1962, s. 75–97; S. Cynarski, *Uwagi nad problemem recepcji „Historii” Jana Długosza w Polsce XVI i XVII wieku*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, DLXI, Prace historyczne z. 65*, [Warszawa 1980], s. 282–291; por. W. Semkowicz-Zarembina, *Teksty „Historii” Długosza*, *Rocznik Krakowski* 47 (1976) s. 5–21.

¹⁸ Najpełniejsze sformułowania: B. Kürbisówna, *Ze studiów nad kulturą historyczną wieków średnich w Polsce*, *St. Źródł.* 3 (1958) s. 49–58; por. też, *Studia nad Kroniką wielkopolską*, Poznań 1952; taż, *Literaturoznawstwo a historiografia średniowieczna*, *Roczniki Historyczne* 20 (1951–1952) s. 167–180; taż, *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*, Warszawa 1959; taż, *Dziejopisarstwo polskie do połowy XV wieku. Dążenia poznawcze i poglądy*, *Studia i materiały z dzie-*

Brak miejsca nie pozwala na rozwijanie refleksji teoretycznej¹⁹. Efektywność postępowania badawczego wymaga jednak, aby obok odczytania istotnych treści źródła rozważony został stosunek do nich samego autora, a więc jego poglądy. Analiza czynników wpływających na tę relację powinna uwzględniać przede wszystkim autorski cel i konwencję literacką. Wnioskowanie musi objąć też kwestię uwarunkowań reprezentatywności społecznej.

1.3. Dorobek pisarski Długosza²⁰ od przeszło stu lat był przedmiotem licznych badań, które przyniosły już co najmniej kilkadziesiąt ważniejszych i zachowujących nadal aktualność pozycji²¹. Szczególnie rozbudowanym warsztatem dysponuje historyk przystępujący do wykorzystania *Annales* — głównego źródła informacji do badanego tematu. Najwięcej uwagi poświęcono dotąd problemom wiarygodności przekazu, co wydaje się zrozumiałe, zważywszy na długotrwałą dominację historii politycznej i towarzyszącą temu tendencję do opierania się przede wszystkim na pośredniej warstwie informacyjnej źródeł. Przyczyniło się to do wczesnego podjęcia osobnych badań nad pochodzeniem podawanych przez dziejopisa faktów — zestawem wykorzystywanych przekazów i sposobem ich kompilacji. Obok szeregu kryty-

jów nauki polskiej, ser. A. z. 9, 1966, s. 107–123. Wydaje się, że autorka nieco za mocno wyeksponowała wątek ideologiczny, co jest chyba wpływem dyskusji światopoglądowych z początku lat pięćdziesiątych; por. K. Markiewicz, *Ideologia a dzieło literackie*, w: *Przekroje i zblżenia dawne i nowe. Rozprawy i szkice z wiedzy o literaturze*, Warszawa 1976, s. 254 n.

¹⁹ Sporo istotnych uwag i obserwacji w tomie: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, Warszawa 1978. Trudno przeceniać znaczenie inspiracji dynamicznie rozwijającego się literaturoznawstwa, wymaga to jednak przynajmniej orientacji w istniejących tam kierunkach teoretycznych; por. H. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1976, s. 8 n.

²⁰ Cytowanie dzieł Jana Długosza jest w artykule następujące:

A. I. strona — dla księgi I, a dla ksiąg II–IX przykładowo: 1474.XII.619 (rok.księga.strona)	— <i>Annales</i> , według wydań: Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. [Editionem curavit I. Dąbrowski (et alii multi)], t. [I], [II], [III], [IV], Varsaviae 1964–1978 (dla ksiąg I–IX); Joannis Dlugossi seu Longini Canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII, ed. I. Z. Pauli. Opera omnia cura A. Przeddziecki edita (dalej: Op. om.), vol. XII, XIII, XIV, Cracoviae 1876, 1877, 1878 (dla ksiąg X–XII).
Band.	— Banderia Prutenorum wyd. K. Górski, Warszawa 1958
Clen.	— Klejnoty Długoszowe. Krytycznie opr. i na nowo wyd. M. Friedberg, Rocznic Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 10 (1930) i oddzielnie, Kraków 1931
Crac.	— Katalog Jana Długosza, w: <i>Katalogi biskupów krakowskich</i> , wyd. J. Szymański, <i>Pomniki dziejowe Polski — Monumenta Poloniae historica</i> , ser. II, t. X/2, Warszawa 1974, s. 125–281 (skrót MPH ser. n. X/2)
De incorp.	— Joannis Dlugossii Articuli de incorporatione Masoviae, <i>Monumenta Poloniae Historica</i> , t. I, Lwów 1893, s. 620–627
Gnesn.	— <i>Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium</i> , Op. om. vol. I, 1887, s. 337–378
Kun.	— <i>Vita beatae Kunegundis</i> , Op. om. vol. I, s. 183–336
Ploc.	— <i>Catalogus episcoporum Plocensium</i> , Op. om. vol. I, s. 545–549
Posn.	— <i>Catalogus episcoporum Posnaniensium</i> , Op. om. vol. I, s. 479–513
Reg. I, II, III	— <i>Regestra ecclesiae Cracoviensis</i> , według wydania: <i>Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis</i> t. I, II, III, Op. om. vol. VII, VIII, IX, 1863–1864
Stan.	— <i>Vita sanctissimi Stanislai Cracoviensis episcopi</i> , rec. I. Polkowski, Z. Pauli, Op. om. vol. I, s. 1–181
Wlad.	— <i>Catalogus episcoporum Wladislaviensium</i> , Op. om. vol. I, s. 515–544
Wrat.	— <i>Catalogus episcoporum Wratislaviensium</i> , Op. om. vol. I, s. 439–477

Skrótem CEp. zacytowano *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. I/2, ed. J. Szujski; vol. III, ed. A. Lewicki, *Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. II, XIV, Cracoviae 1876, 1894.

²¹ Najpełniejsze zestawienie: *Repertorium fontium historiae mediae aevi*, t. IV, Romae [1976], s. 214–226 (do 1971 r.); por. też *Bibliografia literatury polskiej «Nowy Korbut», Piśmiennictwo staropolskie*, opr. zespół pod kier. R. Pollaka, t. II, Warszawa 1964, s. 127–136.

czno-erudycyjnych prac tropiących zapożyczenia od jednego autora lub z piśmiennictwa jakiegoś obszaru²², powstały rozbiory krytyczne obejmujące całość tekstu²³.

Badania nad oddziaływaniem pisarzy antycznych na Długosza pokazały, że szukał on u nich wzorów języka i stylu, przejmując wyrazy i efektowne zwroty. Interesowały go sprawy moralności (zwłaszcza zbytek i rozpusta), wroźby i przepowiednie. Największe wpływy autorów starożytnych wykazują opisy bitew i w ogóle wszystko co dotyczy prowadzenia wojen, mowy przytaczane w «Rocznikach», charakterystyki osób i ludów²⁴. Tak więc np. Sieciech przemawia do Zbigniewa słowami Cycerona: *Quousque tandem Sbignee nostra paciencia abutere, quam diu* — —²⁵, a charakterystyki Tatarów i Litwinów są zależne od opisu życia i obyczajów Partów u Justyna²⁶.

Ustalenia te postawiły w nowym świetle oddziaływanie prądów humanistycznych na dziejopisa.

²² Z prac ważniejszych i nowszych: I. Zarębski, Stosunki Eneasza Sylwiusza z Polską i Polakami, Rozpr. AU hist.-filoz., Kraków, 70 (1939) s. 131–150 [413–432]; E. Perfeckij, Historia Polonica Jána Długosze a německé letopisectvo, Bratislava 1940; C. A. Macartney, Długosz et le Chronicon Budense, Revue d'histoire comparée, Budapest, 24 (1946) z. 3–4, s. 301–318; K. Stachowska, Zapożyczenia Jana Długosza z dzieła Teodoryka z Niem „De scismate”, Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie 4 (1958 wyd. 1960) s. 65–112; I. Zarębski, Teodoryk de Niem jako źródło Długoszowych *Dziejów Polskich* (Uwagi wstępne), w: Mediaevalia w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1960, s. 255–262; J. Radziszewska, Jan Długosz a annalista śląski Jan Różyk, Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach, Prace historyczno-literackie katedry literatury polskiej, t. I, Katowice 1962, s. 217–228; S. Solicki, Źródła Jana Długosza do problematyki czeskiej, Wrocław 1973; E. Perfeckij, Historia Polonica Jána Długosze a ruské letopisectví, Praha 1932; F. Sielicki, Kroniki staroruskie w dawnej Polsce, Slavia Orientalis 13 (1964) z. 2, s. 143–156; tenże, rec. z nowej edycji *Annales*, ibidem 14 (1965) z. 4, s. 473–474; tenże, Wstęp do: Powieść minionych lat, Wrocław 1968, s. 120–125; M. H. Тихомиров, Русский летописец в „Истории Польши” Длугоша, w: Исторические связи России со славянскими странами, Москва 1969, s. 226–237; Ю. А. Лимонов, Русские источники Яана Длугоша по истории Киевской Руси, w: Проблемы истории феодальной Руси. Сборник статей к 60-летию проф. В. В. Мавродина, [Ленинград 1971], s. 76–81; Ю. А. Лимонов, Польский хронист Ян Длугош о России, w: Феодальная Россия во всемирном историческом процессе, Москва 1972, s. 262–268; J. Radziszewska, Przejęcia Długosza z „Litewskiego latopisu”, w: Długossiana, s. 256–267.

²³ A. Semkowicz, Krytyczny rozbiór. Zachowuje on w znacznym stopniu aktualność, uzupełnienia i pewne weryfikacje przynosi komentarz do nowego wydania *Annales*: por. ostatnio J. Łojko, Uwagi krytyczne do komentarza dziesięciu księgi Roczników Jana Długosza, St. Źródł. 22 (1977) s. 234–236. Kontynuację pracy Semkowicza podjęto dopiero w latach pięćdziesiątych. Trudności z ustaleniem zestawu źródeł dla dwu ostatnich ksiąg, opartych przy tym także na relacjach ustnych i autopsji, spowodowały położenie nacisku na konfrontację z przekazami niezależnymi i współczesnym stanem badań. Por. Rozbiór krytyczny *Annalium Poloniae* Jana Długosza, t. I (za lata 1385–1444), opr. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod kier. J. Dąbrowskiego, Wrocław 1961, t. II (za lata 1445–1480), opr. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska pod kier. J. Dąbrowskiego, Wrocław 1965 (tam zestawiona starsza literatura krytyczna); por. ważny artykuł recenzyjny: A. Gąsiorowski, Wielkopolska w ostatnich księgach Roczników Jana Długosza. Do rozbioru krytycznego *Annalium* z lat 1385–1480, St. Źródł. 15 (1971) s. 173–194; zob. też S. M. Kuczyński, Rozbiór krytyczny roku 1385 „Dziejów Polskich” Jana Długosza, St. Źródł. 3 (1958) s. 213–254; tenże przy współudziale K. Górskiego i in., Lata wojny trzynastoletniej w „Rocznikach czyli kronikach” inaczej „Historii polskiej” Jana Długosza (1454–1466), cz. 1–2, Łódź 1964–1965; M. Biskup, Uwagi o komentarzu krytycznym: Lata wojny trzynastoletniej w Historii Polskiej Jana Długosza, St. Źródł. 12 (1967) s. 125–146. — Ostatnio J. S. Matuszewski, Uwagi do «Rozbioru krytycznego *Annalium Poloniae* Jana Długosza», St. Źródł. 26 (1981) s. 33–51.

²⁴ W. Semkowicz-Zarembina, Elementy humanistyczne redakcji *Annalium* Jana Długosza, w: Mediaevalia, s. 235–253; por. T. Sinko, Humanistyczny list do Długosza z r. 1455, w: K. Michalski i K. Sinko, Przyczynki z kodeksu mogińskiego do dziejów oświaty w Polsce w XV wieku, Kraków 1917, s. 13–86; T. Sinko, Rozbiór Przedmowy Długosza do Historii polskiej, Sprawozd. PAU 44 (1939) z. 3, s. 93–96; tenże, De Długossi praefatione Historiae Polonorum, w: Studia z dziejów kultury polskiej, Warszawa 1949, s. 105–143; A. Rogalanka, Przedmowa Długosza do „Dziejów Polski”, Roczniki Historyczne 19 (1952) s. 68–97; J. Schnayder, Salustiuszowe echa w „Historii Polski” Długosza, Eos 46 (1952–1953) z. 2, s. 141–159; W. Madyda, Wzory klasyczne w „Historii Polski” Długosza, ibidem 49 (1957–1958) z. 2, s. 177–201; D. Turkowska, Ślady lektury Justyna w „Historii Polski” Długosza, Pamiętnik Literacki 52 (1967) z. 3, s. 159–179; W. Madyda, Johannes Longinus Długosz als Vorläufer des Humanismus in Polen, w: Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien besorgt von J. Irmscher, t. II, Berlin 1962, s. 185–191; studia wykryły wyraźne wpływy lub tylko ślady znajomości Liwiusza, Cycerona, Salustiusza, Cezara, Justyna, Florusa, Fortunata, Seneki, Tacyta, Kwintyliana, Lukana, Wergiliusza, Horacego, Owidiusza. Znalazło to poparcie w analizie rękopisów; zob. M. Kowalczykówna, Jagiellońskie rękopisy Liwiusza z marginaliami Jana Długosza, Eos 58 (1969–1970) z. 2, s. 219–229, autorka odnalazła ślady lektury w tekstach Liwiusza, Cezara, Pliniusza i Demostenesa.

²⁵ 1108.IV.242; W. Madyda, Wzory, s. 194.

²⁶ D. Turkowska, Ślady, s. 162 n.; przy Litwinach W. Madyda, Wzory, s. 198, wykrył również wpływy Cezara. Należy dodać, że Długosz czytając Liwiusza zaznaczał ciekawsze zwroty dotyczące Galatów czy Numidów; M. Kowalczykówna, Jagiellońskie rękopisy, s. 227.

Pierwsze badania analityczne (głównie zresztą Przedmowa)²⁷ wywołały ożywioną dyskusję, w której wypowiedzieli się Ignacy Zarębski i członkowie zespołu opracowującego reedycję *Annales*²⁸. Wymiana zdań przyniosła pewne złagodzenie przeciwstawności stanowisk. Długosz znał, obok tekstów starożytnych, wielu autorów humanistycznych i wpływ ich daje się dostrzec w «Rocznikach»²⁹. Analiza tzw. autografu przeprowadzona przez Wandę Semkowicz-Zarembinę dowiodła stopniowego wzrostu zainteresowania tym kręgiem piśmiennictwa w ciągu ostatnich piętnastu lat życia historyka. O ile początkowo zapożyczenia były nieliczne, o tyle w ostatnich uzupełnieniach i przeróbkach dostrzec można już ambicje humanistyczne. Można jedynie przypuszczać, że gdyby starczyło mu czasu, Długosz przeredagowałby w taki sposób cały swój rękopis.

W świetle dotychczasowych badań trudno w dziele Długosza modelowo przeciwstawiać sobie średniowiecze i humanizm, należy raczej mówić o wzajemnym ich przenikaniu się. W sferze językowej dostrzegła to Danuta Turkowska³⁰. W kierunku humanizmu prowadziły Długosza ambicje literackie. On sam podkreślił w prologu do *Żywotu św. Stanisława*, powołując się nawet na Senekę, że *non enim vita Sancti nostri, pro sua excellentia et dignitate, usitato genere scribendi contenta est, sed exigit genus dicendi rarum, excelens atque politum*, a to dlatego, iż *vita enim Sancti quo plenius disertiusque describitur, tanto magis in pectoribus legentium et audientium dulcoratur, et animos mortalium superni muneris suavitate reficit et oblectat*³¹. Istotnym czynnikiem były zapewne potrzeby związane z funkcją pedagoga synów królewskich³². Długosz znajdował też u humanistów krytykę współczesnej mu rzeczywistości, a zwłaszcza sytuacji w Kościele³³. Odpowiadały chyba Długoszowi, związanemu z konserwatywnym nurtem reformy Kościoła, ostre słowa pod adresem papieżstwa czy życia zakonnego. Listę zbieżności można oczywiście przedłużyć. Formacji umysłowej Jana Długosza nie należy sprowadzać tylko do roli łącznika między średniowieczem a humanizmem. Humanizm, w ściślejszym zwłaszcza znaczeniu tego słowa, był zjawiskiem elitarnym, o dających się chyba wyznaczyć granicach³⁴. Długosz podlegał co prawda, jak wielu innych pisarzy, wpływowi two-

²⁷ Por. omówienie A. Rogalanki, *Przedmowa*, s. 68 n.

²⁸ I. Zarębski, *Problemy wczesnego odrodzenia w Polsce*. Grzegorz z Sanoka – Boccaccio – Długosz, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 2 (1957) s. 42–52. Z wnioskami tego badacza zgodziła się A. Strzelecka, *Długosz w świetle nowych badań*, *Nasza Przeszłość* 8 (1958) s. 497–504, jednak K. Pieradzka i W. Semkowicz-Zarembina, opierając się na dokładniejszej analizie tekstów, wykryły szereg nieścisłości i słusznie zredukowały w swojej recenzji wpływ Boccaccia do skromniejszych wymiarów – zob. *Małopolskie Studia Historyczne* 1 (1958) z. 2, s. 77–81. Z ich opinią zgodziła się Z. Budkowa, *rec. w St. Źródł.* 4 (1959) s. 190–192. O humanistyczności Długosza wątpiła K. Pieradzka, *Genealogia biblijna i rodowód Słowian w pierwszej księdze „Annales” Jana Długosza*, *Nasza Przeszłość* 8 (1958) s. 83–116.

²⁹ Prócz Boccaccia i Eneasza Sylwiusza Piccolominięgo Długosz wykorzystał Poggia Bracciolinięgo; zob. I. Zarębski, *Długosz a Poggio Bracciolini (W sporze o Długosza argument)*, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Zeszyt Naukowy* 14, Kraków 1962, s. 29–43. Korzystał też z Panormity – Antonia Beccadellego; zob. tenże, *Humanistyczna lektura Długosza: Antonio Panormita Beccadelli (W sporze o Długosza argument nowy)*, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 17 (1965) wyd. 1966) z. 1, s. 5–20. Według M. Kowalczykówny, *Jagiellońskie rękopisy*, s. 221, marginalia Długosza znajdują się również w rękopisach Boccaccia i Petrarki; por. *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, opr. A. Lewicka-Kamińska [i in.], Kraków 1962, tabl. 42. Teksty innych autorów humanistycznych w znanych zapewne Długoszowi rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej nr 42 i 3245 – por. *Catalogus codicum manuscriptorum Medii Aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagiellonica Cracoviae asservantur*, vol. I, compos. S. Włodek, G. Zathay, M. Zwiercan, *Wratislaviae [etc.]* 1980, s. 31–91; zob. też M. Hornowska i H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947, s. 224 n; A. Rogalanka, *Przedmowa*, s. 93–95.

³⁰ D. Turkowska, *Etudes sur la langue et sur le style de Jean Długosz*, Wrocław 1973, s. 89–91; por. M. Kowalczykówna, *Marginalia Jana Długosza na rękopisie BJ 1210 De Civitate Dei św. Augustyna*, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 18 (1968) z. 2, s. 59–66.

³¹ Stan. 6–7; w „Przedmowie” do *Annales* Długosz, podkreślając swój podziw dla starożytnych, stwierdził: *Verum quemadmodum in priscorum respectu mutus michi et elinguis videor, ita in modernorum non balbus* – A.I.60.

³² I. Zarębski, *Humanistyczna lektura*, s. 15 n., wykrył ślady wykorzystywania w procesie wychowawczym przez dzielnika dzieła Antonia Panormity Beccadellego, *De dictis et factis Alphonsi Regis Aragonum*, z komentarzem Eneasza Sylwiusza.

³³ Np. u Poggia Bracciolinięgo; I. Zarębski, *Długosz a Poggio*, s. 35 n.

³⁴ Z olbrzymiej literatury por. E. Garin, *Filozofia Odrodzenia we Włoszech*, Warszawa 1969; P. O. Kristeller, *Renaissance thought and its sources*, New York 1979; tenże, *Humanismus und Renaissance*, I–II, München 1974–1976; W. Rolbiecki, *Akademie włoskie w latach 1454–1667. Początek towarzystw naukowych jako typu instytucji*, Wrocław 1977; zob. też J. Pelc, *Renesans w literaturze polskiej. Początki i rozwój*, w: *Problemy literatury staropolskiej*. Seria pierwsza, Wrocław 1972, s. 29 n.; ostatnio ważne ustalenia: J. Domański, *Początki humanizmu*, w: *Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce pod red. Z. Kuksewicza*, t. IX. Wrocław 1982.

rzonych przez włoskich humanistów wartości, sam jednak był wyrazicielem innego nurtu, który do humanizmu nie prowadził, ale przecież otwierał się ku nowym czasom. Warto przy tym dodać, że rozważania tego typu paraliżuje nieprecyzyjność słownika, bowiem nadużywa się na ogół ujęć modelowych. Terminy renesans czy odrodzenie łączą na ogół zjawiska tak w swojej istocie różne, jak humanizm i reformacja³⁵.

Na marginesie powyższych dyskusji stanęła geneza «Chorografii» traktowanej na ogół jako dzieło odrębne³⁶. Dostrzeżono w niej inspirację dziełami Boccaccia, Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, historiografii polskiej (Anonima Galla, Mistrza Wincentego), ostateczna jednak koncepcja miała być oryginalnym wkładem Długosza³⁷. Zredagował on swój materiał, zbierany głównie z autopsji i relacji zapewne w ostatnich latach życia, a istniejący tekst wykazuje kompozycyjną przynależność do «Roczników»³⁸.

Studia Wandy Semkowicz-Zarembiny nad tzw. autografem *Annales* przyniosły znajomość etapów jego powstawania i warsztatu pisarskiego Długosza³⁹. Zamierzając opracować dzieje dawniejsze i współczesne, podzielił on każdy z tych członów na dwie części. W rezultacie «Roczniki» składały się z czterech tomów: pierwszy obejmujący dzieje najdawniejsze do 1338 r. (z wyodrębnioną Przedmową i dziejami bajecznymi z «Chorografią»), drugi lata 1339–1406, trzeci lata 1406–1444 i czwarty — okres po 1444, a ostatecznie do 1480 r.⁴⁰ Przyjmuje się, że dziejopis rozpoczął pracę w roku 1455. W pierwszej fazie miało miejsce gromadzenie materiału z dostępnych źródeł i kompilowanie go, w obrębie poszczególnych lat, w ruchomej kartotece chronologicznej⁴¹. Prace przygotowawcze mogły trwać do 1459 r. lub nieco dłużej⁴². Następną fazę otworzyło przepisanie kartoteki. Według Semkowicz-Zarembiny tekst powstały wówczas stanowi pierwszą redakcją autografu⁴³. Szczegółowa analiza wykazała, że najpierw (około 1464 r.) ukończono przepisywanie tomu drugiego (1339–1406). Stało się to zapewne w związku z uczestnictwem Długosza w rokowaniach dyplomatycznych polsko-krzyżackich. Wkrótce doczekał się ukończenia tom pierwszy, ale tylko do początku czwartego dziesięciolecia XIII w. Opracowanie części obejmującej lata 1230–1338, ze względu na uzyskanie kronik krzyżackich Mikołaja z Jeroschina i Wiganda z Marburga, przeciągnęło się niedaleko poza 1466 r.⁴⁴ Szybciej postępowały prace nad dziejami XV w. Przed 1458 r.

³⁵ Jest to między innymi wynik rozumienia renesansu jako epoki historycznej; por. S. Zabłocki, Geneza i rozwój pojęć średniowiecza i renesansu jako przeciwstawnych sobie epok, *Eos* 60 (1972) s. 149–162. Łatwo udowodnić istnienie wielorakich związków łączących humanizm i reformację; por. np. P. O. Kristeller, *Humanismus und Renaissance* (według indeksu); F. Wendel, *Calvin et l'Humanisme*, Paris 1976; J. M. Todd, *Reformacja*, Warszawa 1974. Niemniej można je uznać nawet za zjawiska przeciwstawne; por. opinie R. Garina, *Filozofia*, s. 266 n.; I. N. Goleniszczew-Kutuzow, *Odrodzenie włoskie i literatury słowiańskie wieku XV i XVI*, Warszawa 1970, s. 30 n.

³⁶ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, Kraków 1980; por. też, Jan Długosz i opis Małopolski w jego „Chorographia Regni Poloniae”, w: *Długossiana*, s. 224–253; J. Kornaus, Jan Długosz, geograf polski XV wieku, *Prace Geograficzne* z. 5, Lwów 1925, s. 81–126; J. E. Piaskowska, *Dzieje chorografii polskiej do 1850 r.*, Wrocław 1970, s. 8–21; S. Alexandrowicz, *Ziemia Wielkiego Księstwa Litewskiego w „Chorografii” Jana Długosza*, w: *Studia z dziejów geografii i kartografii* pod red. J. Babicza, Wrocław 1973, s. 295–317.

³⁷ J. Zarębski, *Problemy wczesnego humanizmu*, s. 42 n.; rec. K. Pieradzka, W. Semkowicz-Zarembina, *Małopolskie Studia Historyczne* 1 (1958) z. 2, s. 80–81; J. Zarębski, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza a Giovanni Boccaccio*, *St. Źródł.* 18 (1973) s. 181–188; W. Szelińska, *Chorographia*, s. 13 n.; Długosz korzystał też ze średniowiecznej kompilacji atlasu Ptolemeusza; por. B. Strzelecka, *Ze studiów nad geografią i kartografią XV w.*, *Czasopismo Geograficzne* 30 (1959) z. 3, s. 317–333.

³⁸ J. Zarębski, *Chorographia*.

³⁹ W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza*, *Rozpr. AU hist.-filoz.* 72 (1952) nr 1; też, *Przedmowa*, do: *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1961, s. 46 n.; też, *Autograf Długosza i jego warsztat w nowej edycji „Annales”*, w: *Długossiana*, s. 269–278.

⁴⁰ W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie*, s. 33 n.; też, *Przedmowa*, s. 46 n.

⁴¹ W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie*, s. 38–39. Obok fragmentów pierwotnej kartoteki dołączonej do autografu, tezę tę potwierdza przede wszystkim roczny układ narracji wyrażający się w luźnym związku między wydarzeniami z różnych lat i w stałych błędach chronologicznych wynikających z błędnego zakwalifikowania informacji pod daty roczne. W obrębie lat porządkowano natomiast materiał według pewnego układu: „najpierw idą: sprawy polityczne, opisy wojen, stosunków dyplomatycznych, pertraktacje pokojowe, dalej sprawy kościelne, fundacje, sprawy dotyczące stosunków ustrojowych, na końcu dzieje państw obcych i papieżstwa. Niekiedy trafiają się drobne zapiski dotyczące nadzwyczajnych zjawisk przyrodniczych, klimatycznych lub niespotykanych osobliwości”; też, *Elementy humanistyczne*, s. 243. Ostatnio przyjmuje istnienie kartoteki S. Solicki, *Metoda pracy nad dziejami obcymi w Annales Poloniae Jana Długosza*, *St. Źródł.* 22 (1977) s. 107–108.

⁴² W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie*, s. 51.

⁴³ *Ibidem*, s. 38.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 51 n.; por. też, *Przedmowa*, s. 16.

ukończona została część do roku 1443, a okres następny do 1455 r. opisany został przed 1461 r.⁴⁵ Tekst był sukcesywnie uzupełniany, w miarę uzyskiwania nowych źródeł (druga redakcja). Wtedy też weszła do narracji znaczna część informacji z kronik obcych i duża liczba przejętków humanistycznych⁴⁶. W miarę zapełniania marginesów miało miejsce ponowne przepisanie tekstu, połączone z nową jego redakcją⁴⁷. Na podział «Roczników» na księgi autor zdecydował się dopiero po napisaniu dzieła⁴⁸.

Genezę *Annales* powszechnie łączy się z inicjatywą Zbigniewa Oleśnickiego. Sam Długosz podkreślał to w Przedmowie, pisząc wręcz o jego *iussionibus et assiduis exhortationibus*⁴⁹. Rozpatrując wspomniane zagadnienie Ignacy Zarębski wysunął hipotezę, że pierwotnym zamiarem autora było spisanie kroniki czasów współczesnych, którą uczony ten nazwał nawet *Gesta Sbignei*. Analiza Przedmowy wykazała pewne różnice w sformułowaniach między jej fragmentami początkowymi i końcowymi. Zamiast planowanego opisu *res que in etate tua [Zbigniewa] contigerunt*, powstała historia narodu (*corpus perpetue historie*) uzupełniona dziejami krajów sąsiednich, a także papieżstwa i cesarstwa⁵⁰. Zebrane argumenty sam autor hipotezy określił jako poszlakowe, a mające je poprzeć dodatkowe uzasadnienia, w tym zwłaszcza interpretacja znanego listu Oleśnickiego do biskupa chełmskiego Jana Biskupca z 1452 r., zasługują, jak się zdaje, na podobną ocenę⁵¹.

Znaczną lukę w dotychczasowych badaniach nad genezą *Annales* stanowi brak rozeznania, w jakim stosunku pierwsza ich redakcja pozostawała do ówczesnych rękopiśmiennych kolekcji źródeł historycznych⁵². Trudno przypuszczać, żeby Długosz nie korzystał z jakiegoś rękopisu Kroniki Wielkiej. Wydaje się, że jego dzieło nie mogło powstać bez oparcia się na pracach zbierackich poprzedników. Tłumaczy to fakt, że czynności przygotowawcze do stworzenia kartoteki chronologicznej trwały tylko od czterech do pięciu lat. Przyszłe badania mogą znacznie pogłębić znajomość warsztatu dziejopisa. Ważne byłoby tu ustalenie, z jakich grup rękopisów mógł on korzystać, co nie jest obojętne również dla problemu informacji pochodzących ze źródeł obecnie zaginionych⁵³.

Z pytaniem o genezę «Roczników» łączy się najściślej, postawiona przez Jana Dąbrowskiego a rozbudowana przez Krystynę Pieradzka, hipoteza o istnieniu zapisek prowadzonych w kancelarii przez Miko-

⁴⁵ W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 50–51; autorka wobec braku autografu akceptuje dawniejsze opinie M. Bobrzyńskiego i S. Smolki, Jan Długosz, s. 69, i H. Zeissberga, Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters, Leipzig 1873, s. 296 n.

⁴⁶ W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 42 n.; też, Elementy, s. 242 n.; por. S. Solicki, Metoda, s. 107 n.

⁴⁷ W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 47 n.; trzecia redakcja objęła około jednej trzeciej tekstu pierwszych dwu tomów (na 537 kart autografu 122 karty); też, Elementy, s. 249 n. Do tej fazy należą zarówno „Przedmowa” jak i „Zakończenie”.

⁴⁸ W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 33; też, Przedmowa, s. 17.

⁴⁹ A.I.51.

⁵⁰ I. Zarębski, Gesta Sbignei jako element ewolucji w genezie Annalium Jana Długosza, w: Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin, Warszawa 1960, s. 296 n. — Pełniejszy kontekst przytoczonego sformułowania brzmi: *materiam scribendi condendique res que in etate tua contigerunt fidei narratione et domestico prebuisi* — A.I.51. Chęć opracowania całej historii Polski wyrażona została pełniej dopiero w późniejszym dopisku: *Exigebas enim, Reverendissime Pater, iure tuo a me illustrande patrie causa, ut res gestas superiores et presentes stilo meo literis mandarem, astruens non mediocrem me rei nostre publice allaturum profectum, si presentibus vetera coniugerem, ex utrisque corpus perpetue historie compendinaturus* — A.I.61.

⁵¹ I. Zarębski, Gesta Sbignei, s. 300 n.; list drukowany w CEp. III, s. 60.

⁵² J. Wiesiołowski, Kolekcje, zadał pytanie „w jakim stopniu nowe źródła wykorzystane przez Długosza przy pisaniu Historii zostały przez niego wprowadzone do warsztatu dziejopisarckiego, w jakim zaś stopniu odziedziczył to z kultury historycznej swej generacji” (s. 16). W zakończeniu zaś zauważył, że „Długosz wykorzystywał takie same źródła, jakie włączali do kolekcji ich redaktorzy” (s. 158).

⁵³ Długosz miał korzystać z Kodeksu Zamojskich zawierającego między innymi Kronikę Galla, Żywot *Tradunt* św. Stanisława, Rocznik Traski i Kronikę węgiersko-polską; ibidem, s. 21, 33. Jeden z rękopisów Kroniki Wielkiej był w posiadaniu mistrza Jana z Dąbrówki; dał on początek osobnej linii tradycji rękopiśmiennej. Literatura przedmiotu dopuszcza możliwość wykorzystania materiałów Dąbrówki przez Długosza; por. B. Kürbisówna, Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku, Warszawa 1959, s. 31; M. Zwiercan, Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem, Wrocław 1969, s. 181. Dziejopis znalazł się dobrze z Sędziwojem z Czechla, właścicielem najobszerniejszej ze średniowiecznych kolekcji źródeł; J. Wiesiołowski, Sędziwój z Czechla (1410–1476). Studium z dziejów kultury umysłowej Wielkopolski, St. Źródł. 9 (1964) s. 91 przyp. 150.

łaja Trąbę, Stanisława Ciołka i Zbigniewa Oleśnickiego, Zapiski te miałyby być ewentualnym źródłem informacji Długosza dla pierwszej połowy XV w.⁵⁴ Prowadzenie notatek historycznych w kancelarii koronnej zakwestionował jednak zasadnie Antoni Gąsiorowski, mocno wsparty ostatnio przez Irenę Sułkowską-Kurasiową. Wykazała ona brak argumentów źródłowych za taką tezę i dopuściła jedynie możliwość osobistych zainteresowań historycznych pracowników kancelarii⁵⁵. Jest natomiast bardzo prawdopodobne, co szerzej uzasadnił Gąsiorowski, że dziejopis wykorzystał prywatne materiały Zbigniewa Oleśnickiego, który był człowiekiem o znacznej kulturze historycznej i mógł prowadzić coś w rodzaju diariusza, notując przynajmniej swoje itinerarium⁵⁶. Jeżeli tak było, to przedstawiona wyżej hipoteza Zarębskiego wzmacnia się nową godną rozważenia przesłanką. Jednak nawet gdyby początkowe zamierzenia Długosza ograniczały się do kroniki czasów współczesnych Oleśnickiemu, to trudno będzie nie przyjąć, że dziejopis szybko rozwinął koncepcję swojego dzieła.

Dla wyświetlenia tej sprawy pewne znaczenie może mieć przyjęta przez niego periodyzacja. Długosz rozpoczynał tom drugi od 1339 r., w oczywistym związku ze sprawami krzyżackimi. Podjęcie pracy i ukończenie pierwszej redakcji przypadają przecież w całości na lata wojny trzynastoletniej. Mniej jasna jest kolejna cezura, położona na 1406 r. Wanda Semkowicz-Zerembina starała się dowiedzieć, że podział taki nie jest przypadkowy, gdyż tom trzeci rozpoczynałby się znowu od spraw krzyżackich (odebranie Drahimia przez Krzyżaków)⁵⁷. Nawet jeżeli przyjmemy tu lata 1409 lub 1410⁵⁸, to przyznać należy rację autorce, iż „podział dzieła Długoszowego wyływał z planowanego przygotowywania się historyka do usług dyplomatycznych, w które Długosz wciągał się w czasie wlokącej się wojny trzynastoletniej. Udział jego w pertraktacjach z Zakonem wymagał znajomości historii i spraw procesowych polsko-krzyżackich i dlatego na czoło zagadnień historycznych wysuwają się sprawy krzyżackie”⁵⁹. Można to uzupełnić stwierdzeniem Krystyny Pieradzkiej, która w odniesieniu do księgi XI napisała, że „sprawy krzyżackie stanowią główny, najszerzej opowiedziany i komentowany materiał, wraz ze wszystkim co się wiąże z kampanią wojenną i dyplomatyczną przeciw Zakonowi”. Uważa ona, że materiały „związane z kwestiami polsko-litewskimi i krzyżackimi [...] musiały stanowić trzon materiałów, które miał Długosz w ręku, zanim otrzymał do wykorzystania źródła obce”⁶⁰.

Obserwacje te mają spore znaczenie dla ustalenia motywów, którymi kierował się on w pracy nad *Annales*, a rozważenie tychże jest niezbędne dla prawidłowej interpretacji tego źródła. Wyjaśniając w Przedmowie powody opracowania *annalium rerum Poloniarum*, wśród rozmaitych czynników zwyczajnych w tego typu tekście wielokrotnie podkreślał swoją *caritas* - - *patrie, que omnium omnes caritates supergredi*

⁵⁴ J. Dąbrowski, Źródła X księgi, s. 10–11; tenże, Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480), Wrocław 1964, s. 230 n.; K. Pieradzka, Przedmowa do: Rozbiór krytyczny, t. I, s. XXIV n.; zestawienie stanowisk i szerszy kontekst dyskusji J. Krzyżaniakowa, Kancelaria królestwa Władysława Jagiełły jako ośrodek kultury historycznej, St. Źródł. 18 (1973) s. 80 n.

⁵⁵ A. Gąsiorowski, Długoszowe itineraria królewskie, Roczniki Historyczne 36 (1970) s. 109–126; I. Sułkowska-Kurasiowa, Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444, Warszawa 1977, s. 132–134.

⁵⁶ A. Gąsiorowski, Długoszowe itineraria, s. 117 n.; por. J. Krzyżaniakowa, Erudycja historyczna Zbigniewa Oleśnickiego w świetle jego zeznań na procesie w 1422 roku, w: Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski, Poznań 1976, s. 475–484.

⁵⁷ W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 34 i 50. Podkreśliła ona, że akta tych spraw znajdują się w zbiorze materiałów krzyżackich Zbigniewa Oleśnickiego, złożonych przez dziejopisa w 1479 r. w skarbcu katedry krakowskiej, obecnie w Bibliotece Czartoryskich, rps nr 232 i 233. Autorka zauważyła przy tym, że zbiór ten „stanowi kluczową pozycję części współczesnej Dziejów od roku 1406” (s. 34). Dokładne zbadanie tych kodeksów może się przyczynić do wyjaśnienia problemu źródeł części współczesnej. Rozpatrzenia zwłaszcza wymaga proveniencja przytaczanych przez Długosza dokumentów (do roku 1406 zestawiała je W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 71 n.). Prócz wyjątkowych przypadków kanonik krakowski nie miał raczej dostępu do archiwum skarbcza koronnego. Opis zawartości kodeksów: J. Wiesiołowski, Kolekcje, s. 116 n. (nr 232) i J. Korzeniowski, Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis, t. I, Cracoviae 1887–1893, s. 35–36; por. H. Chłopocka, Procesy Polski z Zakonem Krzyżackim w XIV wieku. Studium źródłoznawcze, Poznań 1967, s. 180 n.; M. Biskup, Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku, Warszawa 1959, s. 195.

⁵⁸ Cezurę 1406 r. kwestionował I. Zarębski, Gesta Sbignei, s. 298, szukał jej raczej w 1410 r., wiążąc to nie tylko z Grunwaldem, ale i z pierwszym wystąpieniem historycznym Oleśnickiego.

⁵⁹ W. Semkowicz-Zarembina, Powstanie, s. 34.

⁶⁰ K. Pieradzka, Przedmowa, s. XXVII.

solet⁶¹. Szczupła liczba pisarzy i ich niechęć do pracy nad dziejami Polski zaciemniła ich świetność (*ex claritate magnifica ad obscuritatem et angustiam pertracte*). Nie ma bowiem czynów tak sławnych, które by nie ulegały zapomnieniu⁶². Użyteczność historii widział Długosz przede wszystkim w jej walorach dydaktycznych. Jest to *vite magistra*⁶³, dzięki której *vir iuuenis et viridis senibus unius etatis cognitionem tenentibus poterit prestare, aut saltim equari, velut in quem preclara rerum et optimarum arcium erudicio et uberrima gestorum et antiquitatis noticia non ex unius capite, sed ex multorum abundantissimo fonte manavit*⁶⁴. Należy więc dbać o to aby nie zanikła pamięć o przeszłych czynach, dostarczają one bowiem przykładów do naśladowania lub pouczają jak unikać złych wzorów. Z tego i *ad Reipublice legitimam ordinationem non mediocris accessura est utilitas*⁶⁵. Chciałby więc Długosz *ut reges, principes, ceteri viri heroici presenti nostro opere non secus quam speculo et exemplo ad colendam virtutem et ad preclara edenda facinora excitari poterint et incendi*⁶⁶.

Przytoczone racjonalizacje, dość mocno już nasycone retoryką humanistyczną i wpływami lektur pedagogicznych, należą do końcowego etapu ewolucji dzieła⁶⁷. Trudno się nimi zadowolić. Podkreślając w epilogu, że podjął się swojego dzieła *pro honore Dei et utilitate patriae*, apelując do uniwersytetu krakowskiego o stworzenie warunków dla jego kontynuacji, znowu dla *commoditati quoque utilitati et decori patriae, plus tamen honori Dei et veritati*, Długosz czynił to z pewnością nie tylko ze względu na wartości dydaktyczne⁶⁸. Zapewne, gdyby doszło do wykończenia trzeciej redakcji *Annales*, bardziej by się one zbliżyły do programu przedstawionego w Przedmowie. W tradycji historiograficznej, w której wyrósł kanonik krakowski, dziejopisarstwo pełniło jednak przede wszystkim funkcje bieżącej literatury politycznej⁶⁹. Z pewnością jednym z celów Długosza było poznanie przeszłości, ale nie było ono bezinteresowne; szukał on w niej genezy rzeczywistości współczesnej i znajdował uzasadnienie własnych koncepcji politycznych. Uważa się, że są one odbiciem programu Zbigniewa Oleśnickiego, co jest zapewne słuszne, ale z pewnością nie tłumaczy całości poglądów dziejopisa, tym bardziej, że znajomość postaci kardynała pozostawia wiele do życzenia i jest w dużym stopniu oparta na danych zamieszczonych w *Annales*⁷⁰. Zbyt mały nacisk kładzie się na znaczenie materiałów z procesów polsko-krzyżackich, zebranych zresztą przez Oleśnickiego. Długosz był ich pilnym czytelnikiem, co znalazło też odbicie w «Rocznikach»⁷¹.

⁶¹ A.I.52, sformułowanie z Cycerona; por. T. Sinko, *De Długosii*, s. 124. Tłumacząc się dalej z własnej niedoskonałości Długosz zauważył: *Quod si cetera displicebunt, affectio certe mea et pietas in patriam non poterint culpari* – A.I.60–61.

⁶² A.I.56, podobnie dalej A.I.57.

⁶³ A.I.52: *Antiquitatis enim et historie et rerum domi forisque gestarum noticia [razura] virtutis parens et vite magistra a sapientibus habita, non tenuiores humano generi quam philozophia noscitur conferre profectus* – znowu na podstawie Cycerona; zob. T. Sinko, *De Długosii*, s. 139.

⁶⁴ A.I.53; A.I.118–119: *Non fortuita autem et ignobilis, sed plurimum utilis et necessaria humano generi annales conscribendi fuit estque ratio, ut videlicet sequens etas sequensque successio laudatos mores, actus et virtutes, quas imitetur, bonorum principum et heroum pro speculo habeat, et se illis conformare contendat, depravatos vero, Deo quoque et hominibus odibiles, sciens pro illis sugillationem et execracionem ad se eciam post fata perventuram, devitet.*

⁶⁵ A.I.53.

⁶⁶ A.I.58.

⁶⁷ T. Sinko, *De Długosii*, s. 105 n.; A. Rogalanka, *Przedmowa*, s. 79 n.; I. Zarębski, *Gesta Sbignei*, s. 293 n.; por. A. Czekaiewska, *Kultura umysłowa Polski XVI wieku w świetle listów dedykacyjnych*, w: *Studia i materiały do dziejów nauki polskiej*, ser. A, z. 7, Warszawa 1965, s. 47 n.

⁶⁸ 1480.XII.700, 702, być może znowu nawiązanie do Cycerona; A. Rogalanka, *Przedmowa*, s. 75. Motyw użyteczności dla ojczyzny pojawił się też w paru miejscach w Przedmowie: A.I.51, 61 itp.

⁶⁹ B. Kürbisówna, *Ze studiów*, s. 51; taż, *Dziejopisarstwo wielkopolskie*, s. 225 n.; taż, *Dziejopisarstwo polskie*, s. 118; G. Labuda, *Kroniki genealogiczne jako źródła do dziejów rozbitcia i zjednoczenia monarchii w Polsce średniowiecznej*, *St. Źródł.* 22 (1977) s. 41–60.

⁷⁰ M. Bobrzyński i S. Smolka, *Jan Długosz*, s. 19 n., 168 n.; ostatnio J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo*, s. 236. Jedyną do dziś monografią pozostaje praca M. Dzieduszyckiego, *Zbigniew Oleśnicki*, t. I–II, Kraków 1853–1859. Nad postacią kardynała od kilku lat pracuje M. Koczerska; por. ostatnio życiorys w *PSB XXIII*, 1978, s. 776–784, oraz też, *Piętnastowieczne biografie Zbigniewa Oleśnickiego*, *St. Źródł.* 24 (1979) s. 5–80.

⁷¹ W rękach Długosza znajdował się tzw. *Liber Sbignei*, por. wyżej przyp. 57. Dziejopis posiadał też notarialny odpis akt procesu 1339 r. (Biblioteka Kórnicka rps nr 155), por. J. Zathay, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1964, s. 328–333). W lipcu 1479 r. oddając rękopis polecił on wykonać na nim zapiskę rozpoczynającą się od: *Liber et regestrum regni et regis Poloniae valde utile et necessarium regno*; na k. 89 fragment może piśmem Długosza. Por. też E. Majkowski, *Długossiana w dziale rękopisów Biblioteki Kórnickiej*, *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 5 (1955) s. 187–189; H. Chłó-

W tym kontekście pełniejsze uzasadnienie znajduje spojrzenie na rzeczywistość z perspektywy prawa, które tak mocno akcentowała Urszula Borkowska⁷². Dziejopis sam pisał w Przedmowie: *ut autem legentibus Annalia hec rerum gestarum firmiter credulitas minorque suspicio occurrat, plures epistolas et contractus presenti operi inserui, quo et ex ipsa varietate opus firmitatem contrahat, et studiosos curiososque rerum in lecturam amena diverticula provocent, afficiant amplius et invitent*⁷³. W łączności ze znaczeniem problematyki krzyżackiej i zadań dyplomatycznych dla przyjętej pierwotnie periodyzacji dzieła, zasadną wydaje się hipoteza, że jednym z zadań, jakie Długosz postawił przed «Rocznikami», była obrona stanu posiadania i praw państwa polskiego, a zarazem tak z nim związane Kościoła.

W koncepcji historiograficznej Długosza duży nacisk został położony na okres monarchii wczesnopiastowskiej. Zastanawia dlaczego — jako fundatorów organizacji kościelnej w Polsce — dziejopis wymienia zarówno Mieszka jak i Bolesława Chrobrego, mimo że konsekwentnie sprowadza do roku chrztu Mieszka w 966 r. powstanie całej sieci diecezjalnej złożonej z dwóch arcybiskupstw (gnieźnieńskiego i krakowskiego) i siedmiu biskupstw (poznańskiego, wrocławskiego, wrocławskiego, płockiego, lubuskiego, chełmińskiego i kamieńskiego)⁷⁴? Rozwiązanie tej niekonsekwencji leży włączeniu interesów Kościoła i Królestwa Polskiego⁷⁵. Jest rzeczą charakterystyczną, że Długosz, broniąc polskich pretensji terytorialnych, program, do którego przywiązywał największą wagę, umieścił w czasach monarchii Bolesława Chrobrego. Ten idealny pod wieloma względami władca, fundator *Regni Poloniae*, dla zabezpieczenia jego granic miał wbijać żelazne słupy w Dniepr, Sałę i Ossę⁷⁶. Dziejopis, zapewne ze względu na własną szeroką działalność, był szczególnie wyczulony na naruszenie woli fundatora⁷⁷. Zależało mu bardzo na nienaruszalności stanu pierwotnego, a w przypadku zmian — na jego przy-

pocka, Dotychczasowe edycje Lites ac res gestae w świetle krytyki, St. Źródł. 10 (1965) s. 109–111; Z. Spieralski, Dokumenty Archiwum Koronnego Krakowskiego w Bibliotece Kórnickiej, Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej 17 (1981) s. 65 n.; S. Bełch, Paweł Włodkowic jako historyk i jego wpływ na Długosza, Teki Historyczne 10 (1959) s. 75–101, podkreślił wpływ Pawła na dziejopisa. Recenzjoni w zasadzie zaakceptowali jego wnioski, nieco je łagodząc; A. Strzelecka, Nasza Przeszłość 12 (1960) s. 275–280; K. Górski, Zapiski Historyczne 27 (1962) z. 1, s. 112. Zbadania wymaga jednak jak dalece stwierdzone zbieżności, zwłaszcza w metodzie, wynikają z wykorzystania traktatów Włodkowica, a w jakiej mierze są spowodowane szerszą zależnością od nurtu procesowego, którego jednym z przedstawicieli był Paweł.

⁷² U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 16–17, 92, 178 n.

⁷³ A.I.63.

⁷⁴ 966.II.179. Jednak dziejopis opisując pod 1025.II.291 śmierć Bolesława Chrobrego podkreślił w późniejszym dopisku że *Ista Boleslaus videlicet Poloniae [rex] primus Christiane religionis funiculos in Polonorum regionibus dilatavit — —. Huius enim tempore Ecclesia sancta in Polonia sumpsit incrementum in rebus et personis; ipse enim (ut in superioribus scripsimus) constituit novem episcopatus et episcopos, limitavit et dotavit dioceses*. Pod 1024.II.289 wymienieni są Mieszko i Chrobry. W katalogach biskupów pisał konsekwentnie, że sieć diecezji ufundowana została a *primo Polonorum Principe et monacha catholico Myceslavo et filio eius Boleslao primo Poloniae Rege, anno gratiae noningentesimo sexagesimo sexto*; Wrāt. 440, 440–441, 443; Posn. 480, 482; Wład. 516; Crac. 135–136. We wstępie do Crac. (134) napisał jedynie o *illustrissimo clarissimoque Polonorum principi Myeskonii, cuius filius Boleslaus, quem Poloni magnum vocant et qui primus dyadema purpuramque et vncionem regalem suscepit*. W Gnesn. 338 stwierdził natomiast: *At nostrae rei publicae Polonicae Princeps et monarcha, et qui primus Polonorum gentem ad iura Christianitatis reduxit, religionem quoque Polonicam diadematate regio primus insignivit, Boleslaus Chabri, id est animosus, religionem Christianam et cultum veri Dei in Polonica ecclesia ufundował dwie metropolie i siedem diecezji*. Dalej jednak przy pierwszym arcybiskupie Wilibanie (Gnesn. 343) za fundatora sieci diecezjalnej uznany został Mieszko. Trudno wątpić w celowość wskazanych niejasności — stały za nimi przekonania o jednorazowym akcie fundacji organizacji kościelnej. Zbierając argumenty za powstaniem biskupstwa wrocławskiego już w 966 r., Długosz wysunął na czoło stwierdzenie, że *Quae quidem opinio facile eo uno refelli potest, quod nemo ex pontificibus Poloniae, in quorum finibus necesse erat Wratislaviensem oram consistere, passus fuisset novum creari episcopatum et episcopum, et se in sue diocesis terminis castrari* — Wrāt. 441.; 1053.III.66.

⁷⁵ Silnie podkreśliła to U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 45 n. Fundację *Regnum Poloniae* kładł zresztą Długosz na rok 1001 i podkreślał, że nadanie godności królewskiej nastąpiło z rąk cesarza — 1001.II.230 n.

⁷⁶ 1008.II.262; 1012.II.271; 1015.II.275; por. w sprawie początków państwa i kościoła w dziejopisarstwie przeddługoszym C. Deptuła, Średniowieczne mity genezy Polski, Znak 225 (1973) z. 233–234, s. 1365–1403.

⁷⁷ Działalność fundacyjna Długosza objęła dwa klasztory (Kłobuck i Skalka); trzeci (Kartuzi na Bielanych pod Krakowem) nie został zrealizowany z powodu śmierci historyka. Dalej cztery wiejskie kościoły parafialne (Odanchów, Raciborowice — dokończenie, Szczepanów, Chotel Czerwony), cztery domy mieszkalne dla niższego kleru (psalterzystów na Wawelu — odbudowa, mansjonarzy w Sandomierzu, wikariuszy w Wiślicy — dwa domy), cztery bursy uniwersyteckie (Jeruzalem — jako egzекutor testamentu Oleśnickiego, Pauperum; Węgierska — Melsztyńscy z udziałem dziejopisa, Długosza), dzwonnice przy kolegiacie w Wiślicy, odnowienie ołtarza świętych Gerwazego i Protazego w katedrze krakowskiej. Posiadał on szopę strycharską, którą przenosił z budowy na budowę; zob. Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kuralnych krakowskich 1440–1500, wybrał i opracował B. Przybyszewski, Kraków 1960, nr 82, 89, 100. Prócz tego inwesty-

wtórceniu⁷⁸. Podobnie zwracał uwagę na pamięć o samym fundatorze, eksponował swój herb na budynkach przez siebie wzniesionych i na ofiarowywanych ksiązkach, skrupulatnie informował czytelników o swoich zasługach. W całości jego pisarstwa można dostrzec wspólne motywy warunkowane cechami osobowości.

Dla zagadnień świadomości narodowej inne dzieła Długosza przynoszą już raczej tylko uzupełniające materiały. Największe znaczenie mają katalogi biskupów. Dostarczają one głównie danych do spraw kościelnych i wzajemnych relacji między władzą świecką a duchowną, zwłaszcza do terminologii (*gens, genus, natio, lingua* itp.). Nic tu nie przeszkadza duża, szczególnie dla okresu początkowego, domieszka domysłów i kombinacji. Dziejopis opracował sześć katalogów: biskupów krakowskich (zaczęty być może w piątym dziesiątku XV w., kontynuowany do 1478 r.), wrocławskich (1468), wrocławskich (zapewne 1470, w każdym razie między 1464–1473), poznańskich (1475), arcybiskupów gnieźnieńskich (do 1476) i biskupów płockich (1478, zachowany jedynie wstęp)⁷⁹. Nie doczekały się one obfitszej literatury, a i tu głównym problemem badawczym była wiarygodność informacji, zwłaszcza w odniesieniu do postaci wcześniejszych⁸⁰.

Żywoty biskupów zostały spisane według podobnego schematu, choć nie zawsze w tej samej kolejności. Obejmuje on sposób wyboru, pochodzenie (narodowość, ród, rodzinę, herb), działalność, zasługi i fundacje, datę śmierci i ogólną charakterystykę⁸¹. Przedstawiając zamysł pisarski w liście dedykacyjnym do Jakuba z Sienna napisał Długosz, że *agreste nimis est, reverendissime Pater, et quodammodo rusticanum, magnarum rerum, magnorumque magistratuum origines et successiones ignorare, ex quorum notitia videlicet et imaginibus et casibus et absterremur avitiis, et ad edendum praeclara facinora informamur*⁸². Wśród zadań, jakie miały spełniać katalogi, splatają się więc ze sobą cele dydaktyczne z pamięcią o fundatorach i skrzętnie zestawianych

cje gospodarcze (np. staw rybny w Pychowicach, R.I.168), wyposażenie kościelne i legaty książkowe. Por. J. Smoleńska, Działalność budowlana Jana Długosza, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 14 (1969) z. 3–4, s. 161–179; K. Pieradzka, *Związki Długosza z Krakowem*, Kraków 1975, s. 81 n.; S. Tomkowicz, *Raciborowice*, Kraków 1906; Z. Perzanowski, *Zarys dziejów Kłobucka*, *Małopolskie Studia Historyczne* 1 (1958) z. 2, s. 22–58; F. Sikora, *O fundacji kartuskiej Jana Długosza*, *Kwart. Hist.* 80 (1973) z. 4, s. 72–85; W. Górczyński, *Ornat Długosza*, *Studia Komisji Historii Sztuki* 8 (1912) s. CCIII–CCXII; S. Kuraś, *Początki krakowskiej jurydyki Pędzichów*, *Małopolskie Studia Historyczne* 1 (1958) z. 2, s. 59–65; A. Buczek, *Mecenat artystyczny Jana Długosza w dziedzinie architektury*, w: *Długossiana*, s. 108–138 (tu dalsza literatura), zob. też F. Mąkinia, *Ocena estetyczno-stylistyczna polskiej architektury w twórczości Długosza*, *Roczniki Humanistyczne* 19 (1971) z. 5, s. 29–45. Ostatnio M. Rożek, *Kościelne fundacje Jana Długosza*, *Analecta Cracoviensia* 12 (1980) s. 318–330.

⁷⁸ Obfity materiał przynoszą tu *Regestra*. Np. Długosz komentując utratę przez opactwo szczyrzyckie Szaflar, Nowego Targu i kilku wsi stwierdził, że *haereditate sanctuarium Dei ex negligentia et dissimulatione episcoporum, abbatum et fundatorum usque in diem praesentem possessum et usurpatum est et fundatores coenobii viri nobiles et insignes in sua intentione et dote fraudati* — Reg. III 438. W wyniku decyzji Władysława Jagiełły z 1415 r. o połączeniu klasztorów norbertanek w Busku, Krzyżanowicach i Imbramowicach *cessavit autem a tempore translationis sanctimonialium in Busko horarum canonicarum nocturnarum pariter et diurnarum rei quoque divinae decantatio, sed fratres illic degentes, horas ipsas sub silentio in domibus privatis, rem vero divinam dominicis tantum, imo et celebris diebus sub cantu, aliis vero ferialibus et quotidianis, voce summissa pro arbitrio suo explent*. Z tego powodu *satrapa ille Benedictus Jaxa praefati monasterii unicus et principalis fundator non bene mihi videtur provisis, sed in intentione animi sui, si verum eloqui debeam, fraudatus, fructu tamen devotionis suae apud clementissimum Deum cui omnia notissima et praesentia sunt, nequaquam cariturus* — Reg. III 102–103. W dalszym ciągu krzywda fundatora została jeszcze szerzej uzasadniona — Reg. III 104 i 107 n.; por. też Reg. III 14, 226.

⁷⁹ J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo*, s. 212–213. Powstanie Katalogu biskupów krakowskich łączy ze staraniami o kapelusze kardynalski dla Oleśnickiego J. Szymański, wstęp do: *Katalog Jana Długosza*, w: *Katalogi biskupów krakowskich*, MPH ser. n. X/2, s. 128–130.

⁸⁰ Np. Z. Sułowski, *Początki kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, t. I, *Średniowiecze*, Kraków 1966, s. 70 n.; W. Korta, *Czy Kraków był metropolią kościelną w połowie XI wieku*, w: *Ars Historica*, s. 321–340; A. Birkenmajer, *Nowy katalog biskupów wrocławskich*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków 1930, s. 29–40; J. Fijałek, *Ustalenie chronologii biskupów wrocławskich*, *Przewodnik Naukowy i Literacki* 22 (1894) s. 59–81, 161–176 i n. (i nadb.); G. Labuda, *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i na Kujawach w XI i XII wieku*, *Zapiski Historyczne* 33 (1968) z. 3, s. 19–60; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 40–85; A. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. I, Poznań 1888, s. 143 n.; Nieznany katalog arcybiskupów gnieźnieńskich, wyd. B. Bolz, *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 11 (1965) s. 272 n.; J. Szymański, *Sędziwój z Czechla autorem katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich*, w: *Ars Historica*, s. 503–512 itp.

⁸¹ Długosz w przedmowach sam wyjaśniał co mają zawierać charakterystyki biskupów. Nie zawsze mógł to zrealizować ze względu na brak danych. W *Katalogu biskupów wrocławskich* zamierzał podać ich *ortum, genus, conditiones, nomina, merita et demerita* — *Wrat.* 440; w *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich*: *ortus videlicet, genus et obitus, et egragia quaeque aut sordida facinora* — *Gnesn.* 342; por. *Posn.* 480; *Wlad.* 519; *Crac.* 135. Por. J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo*, s. 212.

⁸² *Wlad.* 515; por. *Gnesn.* 337 n.; *Posn.* 479.

ich zasługach, oraz obrona praw Kościoła. Autor wielokrotnie zwracał uwagę na ponoszone przez diecezję straty, apelował o ich odzyskanie, notował nabytki, a dla większej wiarygodności podawał informacje o dokumentach: *de quo habet ecclesia Cracoviensis literas speciales*⁸³.

W latach 1470–1480 pracował Długosz nad *Regestra Ecclesiae Cracoviensis*, tradycyjnie i niesłusznie nazywanych *Liber beneficiorum*⁸⁴. W zamierzeniu miał to być opis uposażenia wszystkich beneficjów kościelnych diecezji krakowskiej. Badania Stanisława Kurasia pokazały, że krakowski kanonik oparł się przede wszystkim na istniejących regestrach taksy i ewentualnie na innych zestawieniach, które uzupełniał następnie specjalnie zbieranymi danymi⁸⁵. Niezależnie od źródeł informacji i uczestnictwa sekretarzy, ostateczna redakcja należała do Długosza, a metoda pracy wykazała analogie do *Annales*⁸⁶. *Regestra* powstawały w celu obrony praw majątkowych kościoła i funkcję tę później rzeczywiście pełniły⁸⁷. Autor bardzo często powoływał się na dokumenty, niekiedy je nawet przytaczał⁸⁸. W tekście dostrzec można i inne motywy, a wśród nich zwłaszcza pamięć o fundatorach⁸⁹. W ogóle sporo jest tu informacji historycznych. Do badanego tematu dzieło to dostarcza dodatkowych danych o krakowskim patriotyzmie historyka, o terminologii i o osobowości samego autora.

Długosz był też autorem dwóch żywotów świętych: św. Stanisława (1460–1465, uzupełnianego do 1478 r.) i bł. Kingi (1460?, przerabianego i uzupełnianego do 1471–1474)⁹⁰. Wśród motywów ich napisania na czoło wybijał się cel dydaktyczny — dostarczenie przykładów do naśladowania. Autor zaznaczył też we wstępie do żywotu św. Stanisława, że pisze *pro salute ac libertate Polonici Populi*. Chwała polskich świętych przysparzała jej również Polakom⁹¹. W niniejszych badaniach żywoty te, a zwłaszcza pierwszy z nich, oświetlają głównie problem wzajemnego stosunku władzy świeckiej i duchownej.

W przypadku *Banderia Prutenorum* (1448–1466/1467) więcej niż drobne, uzupełniające dane mówi samo powstanie tego dzieła, informujące o chęci zachowania świadectw polskich zwycięstw nad Krzyż-

⁸³ Crac. 186. Długosz przypominał konieczność odzyskania strat poniesionych przez biskupstwo krakowskie w czasach Jana Muskaty. W katalogu tym motyw ten jest najbardziej widoczny; autor dysponował większą liczbą danych dokumentowych. Dochodzi tu też sprawa przywrócenia godności metropolitarnej Krakowa; dziejopis podnosi to również w liście dedykacyjnym do Jakuba z Sienna w Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich — Gnesn. 339 n.

⁸⁴ W sprawie nazwy ostatnio S. Kuraś, Jeszcze w sprawie tzw. Liber Beneficiorum, *Studia Historyczne* 14 (1971) z. 2, s. 273.

⁸⁵ S. Kuraś, *Regestrum ecclesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber Beneficiorum Jana Długosza*, Warszawa 1966, s. 14 n. W wyniku szczegółowych badań autor ustalił czas spisania opisu dóbr kapituły i innych biskupstw na terenie diecezji krakowskiej na lata 1470–1475 (s. 24), dóbr klasztorńskich na lata 1474–1476 (s. 34) i beneficjów kościołów parafialnych na lata 1474–1480 (s. 40). Uzupełnianie danych trwało do śmierci historyka. Praca wywołała polemikę zbyt ostrą w stosunku do rzeczywistych różnic zdań: K. Jelonek, W sprawie Liber Beneficiorum Jana Długosza, *Studia Historyczne* 12 (1969) z. 3, 429–439; S. Kuraś, Jeszcze w sprawie, *ibidem* 14 (1971) z. 2, s. 271–276; K. Jelonek, *ibidem*, z. 3, s. 431 n. por. J. Luciński, Liber beneficiorum Jana Długosza. Uwagi krytyczne, *St. Źródł.* 13 (1968) s. 147–159; tenże, Rozwój królewskich w Koronie od schyłku XIV wieku do XVII wieku, Poznań 1970, s. 113 n.; R. J. Loenert, Une ancienne chronique de provinciaux Dominicains de Pologne, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 21 (1951) z. 5–6, s. 11–50; cyt za rec. J. Kłoczowski, Przyczynek do krytyki Liber Beneficiorum Długosza, *St. Źródł.* 2 (1958) s. 155–161; B. Modelska-Strzelecka, Ze studiów geograficzno-historycznych nad Liber Beneficiorum Jana Długosza, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 344, *Prace Geograficzne* z. 35: Z problematyki geograficzno-historycznej, Kraków 1974, s. 53–90.

⁸⁶ S. Kuraś, Jeszcze w sprawie, s. 276, wskazał na fragment brudnopisu opisu domów kapituły krakowskiej zachowany w tomie 16 jej akt. Zawiera on liczne uzupełnienia między wierszami i na marginesach, z dużym udziałem ręki Długosza; w czystopisie fragment ten przepisał notariusz. Tekst przepelniony dopiskami przepisywał na nowo któryś z sekretarzy.

⁸⁷ S. Kuraś, *Regestrum*, s. 14 i 5 n. W źródle znalazło się wiele uwag typu: *habet et Gnesnensis scholastria institas in circulo Cracoviensi sibi perpetuo censuales, quorum omnium in registro ad perpetuam rei memoriam, ne possint apud posteros verti in dubium, speciale faciemus descriptionem* — Reg. I 616. Podobnie Reg. I 630, 633; Reg. III 115, 165, 173, 177, 363, 377, 400, 422, 438 itp.

⁸⁸ Reg. I 170: *de quibus omnibus habentur specialia privilegia et munimenta*. Podobnie Reg. I 171, 172–173, 178, 182, 183, 185, 186, 204, 206 itp.

⁸⁹ Por. przyp. 78.

⁹⁰ M. Brożek, Przyczynki do łacińskiego żywotopisarstwa w Polsce, w: *Księga pamiątkowa ku czci S. Pigonia*, Kraków 1961, s. 138–142 (wywody osłabia nieuwzględnienie podstawowej literatury dotyczącej zatargu o obsadę biskupstwa krakowskiego); D. Turkowska, *Etudes*, s. 13 n. (opis rękopisów, ustalenia dotyczące źródeł, kompozycji stylu i języka); J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo*, s. 211–212. Dalszą literaturę podaje *Hagiografia polska. Słownik biobibliograficzny*, Poznań 1971, t. I, s. 772 n. i t. II, s. 437 n.

⁹¹ Stan. 2; pisanie żywotu bł. Kingi podjął Długosz *heroum patriae nostrae gesta, vitas et mores relegendo* — Kun. 185. Por. U. Borkowska, *Kościół i obcy*, s. 50 n.

kami⁹². Podobnie ma się rzecz z *Insignia seu clenodia* (1464/1465–1480). Długosz dał w nim opis herbów Polski, Litwy, siedemnastu ziemskich, czterech kapitulnych i siedemdziesięciu jeden *baronum regni Poloniae*⁹³. Dzieło to rzuca nieco dodatkowego światła na sposób, w jaki dziejopis widział społeczeństwo polskie i jego przedstawicieli. *Articuli de incorporatione Masoviae* (1462) uzupełniają rozproszone gdzie indziej argumenty za przynależnością Mazowsza do Królestwa Polskiego. Zachowane fragmenty korespondencji i mowa przy oddaniu kapelusza kardynalskiego Zbigniewa Oleśnickiego wnoszą coś do badanego tematu tylko wyjątkowo, informując głównie o samym historyku.

Za wysiłkami Długosza zmierzającymi do zestawienia uposażeń wszystkich beneficjów kościelnych, sporządzania katalogów biskupów sześciu diecezji, podniesienia chwały polskich świętych, zebrania zdobytych chorągwi krzyżackich i ważniejszych herbów, można domyślać się podobnej motywacji. Do pracy musiała go skłaniać dążność do ustabilizowania (obrony lub przywrócenia) stanu rzeczy, który uznany został za najlepszy. Na tym tle widoczniejsze stają się patriotyczne zadania *Annales*.

2.1. Zgodnie z przedstawionymi zamierzeniami starano się dla niniejszej pracy wykorzystywać przede wszystkim bezpośrednią warstwę informacyjną źródła. Stronniczość relacji stanowiła — ogólnie biorąc — dodatkową przesłankę wnioskowania. Oprócz wyjątkowych wypadków nie analizowano jednak sposobu, w jaki Długosz wykorzystywał źródła. Zadowolono się tu informacjami z rozbiorów krytycznych. Efekty studiów porównawczych osiągnięte przy tym temacie nie równoważyłyby wielkości wysiłku i niepomiernego wydłużenia kwerendy, a wnioski, które wynikają z analizy samych tekstów kanonika krakowskiego, nie uległyby większym zmianom. Dokonane już wcześniej badania pozwalają na wysunięcie tezy, że taka konfrontacja przyczynia się do wyostrenia obrazu — i tak już widocznej — tendencji autorskiej⁹⁴. Mniejszy niż w literaturze krytycznej nacisk położono na ewolucję poglądów dziejopisa, starając się wydobyc z nich elementy stałe. Niewątpliwe wahania i zmiany w jego osobistych ocenach można próbować tłumaczyć różnymi okolicznościami politycznymi i kontekstem samej narracji. Nie uznano też za celowe wyodrębniania ksiąg współczesnych i dawniejszych. Założenie to w stosunku do wiedzy o warsztacie pisarskim jest zbytnim uproszczeniem, a autor, streszczając wykorzystywane źródła, zapożyczając sformułowania lub całe ustępy, musiał akceptować zarówno ich treść jak i formę. Pominięto natomiast teksty przytaczanych dokumentów, odnotowując oczywiście fakt ich zamieszczenia.

Problemy badawcze obejmujące kilkadziesiąt haseł wybranych z tekstu *Annales* zgrupowane zostały w następujące kwestie: 1° aparatura pojęciowa stosowana na oznaczenie grup etnicznych i politycznych, 2° język, 3° stosunek do sąsiadów, cesarstwa, papieżstwa i w ogóle obcych, 4° sposób widzenia państwa i społeczeństwa polskiego, 5° wzajemny stosunek państwa i Kościoła, 6° partykularyzmy dzielnicowe. Badaniu starano się poddać wszystkie wzmianki w interesujących kwestiach. Odnosi się to zwłaszcza do analiz semantycznych, przy których wynotowano każdy zapis badanego terminu. Rozmiary materiału, dochodzące w ostatnim przypadku do kilkuset odnośników do tekstu dla jednego ze znaczeń analizowanego wyrazu, nie zawsze umożliwiały pełną dokumentację przedstawianych uogólnień, zwłaszcza w sprawach bardziej jednoznacznych lub mniej istotnych dla głównego nurtu rozważań. Ograniczono się wtedy do przykładów — sugestyniejszych i rzadziej cytowanych⁹⁵.

⁹² Band. 17 n.; por. I. Zarębski, „Banderia Prutenorum” Jana Długosza (uwagi w sprawie proveniencji), Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 14 (1963) z. 2, s. 5–11; S. K. Kuczyński, Herby w twórczości historycznej Jana Długosza, w: Sztuka i ideologia XV wieku, s. 213 n.; S. Ekdahl, Die „Banderia Prutenorum” des Jan Długosz — eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Untersuchungen zu Aufbau, Entstehung und Quellenwert der Handschrift, Göttingen 1976; krótkie omówienie: Z. Nowak, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1977, z. 136, s. 229–232; K. Górski, Zap. Hist. 43 (1978) z. 3, s. 148–152; ostatnio G. Labuda, Miejsce Banderia Prutenorum w twórczości historiograficznej Jana Długosza, St. Źródł. 25 (1980) s. 23–34; K. Górski, Litewskie powiązania „Banderia Prutenorum” Jana Długosza. Na marginesie książki Svena Ekdahla, w: Długossiana, s. 168–178. Władysław Jagiełło złożył chorągwie krzyżackie *in signum magnificae victoriae — quae et in hunc diem a dextris illic et a sinistris pendendo, magnum propriis et exteris praebendo spectaculum, regium triumphum et Cruciferorum cladem assidue ostendant*, t. 1411.XI.127.

⁹³ S. K. Kuczyński, Herby, s. 220 n.

⁹⁴ Por. np. J. Mikulka, *Annales* Jana Długosza a Czechy, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 8 (1963) s. 23 n.; U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 99 n. (sprawy krzyżackie) i 151 n. (Czechy); S. Solicki, Źródła Jana Długosza, *passim*.

⁹⁵ Podstawową kwerendę semantyczną przeprowadzono w trakcie jednego czytania tekstów, stąd mogą się zdarzać drobne opuszczenia nie zmieniające obrazu całości.

Badanie świadomości narodowej Jana Długosza należy rozpocząć od poznania sposobu, w jaki widział on rzeczywistość europejską. Wypada się zastanowić, jakie miejsce wśród więzi politycznych i terytorialnych zajmowały w jego rozumowaniu kategorie narodowe, przez co należy rozumieć wspólnoty językowo-polityczne. Na tym dopiero tle można stawiać pytanie o treści polskiej świadomości narodowej. W związku z tym na pierwszy plan wysuwa się potrzeba ponownej analizy takich terminów, jak *natio*, *gens*, *gens*. Właściwie wskazane byłoby tu zbadanie wszystkich stosowanych określeń geograficznych i politycznych, jest to już jednak raczej temat osobny. Dziejopis rozszerzył *Annales o res gestae — — Bohemorum, Hungarorum, Ruthenorum, Pruthenorum, Saxonum, Lythwanorum, Romanorum insuper pontificum atque imperatorum et regum*⁹⁶. Informacje o obszarach dalszych są w twórczości Długosza raczej przypadkowe. Znaczna część materiału przydatnego do analizy semantycznej pochodzi z charakterystyk osób występujących na kartach dzieł kanonika krakowskiego. Do niezbędnych elementów tych charakterystyk zaliczał on, obok wiadomości o herbie i rodzie, również dane o przynależności do szerszej wspólnoty. Duża ich część dotyczy pochodzenia biskupów polskich i papieży. Stąd też zapisy analizowanych terminów często występują w formie tzw. ablativus originis stosowanego właśnie dla oznaczenia czyjegoś pochodzenia, a więc w postaci *genere* lub *nacione* (wyrazu *gens* w tej formie nie spotkano). Celowe okazało się badanie ich znaczenia osobno, co skomplikowało nieco analizę⁹⁷.

Dla większej czytelności i oszczędności miejsca materiał został podany w tablicach. Pierwsza z nich zestawia warianty leksykalno-semantyczne, w jakich badane terminy występowały w twórczości Długosza. Różnią się one dość znacznie między sobą, mimo podobnej etymologii: *nascor* 'urodzić się' i *gigno* 'rodzić'. Każdy z tych wyrazów zastosowany na oznaczenie wspólnot politycznych określał je w nieco inny sposób. Zakres semantyczny słowa *natio* wyraźnie ogranicza się tylko do tej sfery. Wynotowane wypadki, w których wystąpił on na oznaczenie pochodzenia (trzy razy) i tylko w formie (ablativus originis) czy rodu (jeden raz), mogą być uznane za marginesowe.

Daleko większe zróżnicowanie wykazuje wyraz *gens*. Wyodrębnienie jego znaczeń: 'pochodzenie' 'potomstwo' 'rodzina' 'ród' przyszło z dużym trudem, a zakwalifikowanie w znacznej części przypadków było praktycznie niemożliwe. Wydaje się, że dziejopis nie widział tu większych różnic, chociaż można je dostrzec opierając się na obecnym odczuciu językowym kontekstu, w którym słowo to zostało użyte. Występowało zresztą ono najczęściej w tych właśnie znaczeniach. Wynotowano po kilkaset wypadków jego zastosowania jako 'ród' i w formie ablativus originis. Ponadto wyraz ten służył do określenia ludzkości (*gens humanum*) i często oznaczał rodzaj (ponad sto razy).

Słowo *gens* mimo wspólnego źródłosłowu miało inne warianty semantyczne. Długosz nie używał go, gdy chciał podkreślić wspólnotę pochodzenia. Dominować zdaje się znaczenie 'ludzie', 'lud' i jego warianty, a więc 'zbrojni', 'wojsko' (kilkaset razy). Ponadto forma *gentes* oznaczała pogan (często dodatkowo określanych jako *barbari*⁹⁸), a *ius gentium* — prawo narodów (międzynarodowe).

Tablica nr 2 przynosi dane o wspólnotach określanych jako *natio*. Ich zestaw wskazuje, że słowo to oznaczało każdą zbiorowość polityczno-terytorialną, bez wyraźniejszego preferowania jakiegoś jej typu. Dziejopis pisał więc np. o *natio Almanica* (rzadziej *Theutonica* czy *Germanica*) i łączył ją niekiedy z wię-

⁹⁶ A.I.62.

⁹⁷ Materiału porównawczego dostarcza artykuł B. Zientary, *Populus — gens — natio*. Z zagadnień wczesnośredniowiecznej terminologii etnicznej, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 673–682; por. też P. Görlich, *Zur Frage des Nationalbewusstseins in ostdeutschen Quellen des 12–14 Jh.*, Marburg a. d. Lahn 1964. W analizie pominięto wyraz *populus*; zbadanie jego znaczenia wnosi raczej niewiele nowych elementów do zagadnień świadomości narodowej. Znaczenie tego terminu wykazuje, jak się zdaje, wpływ klasycznych lektur Długosza, termin oznaczał więc również wspólnotę polityczną. Niższe warstwy społeczeństwa określał dziejopis terminem *plebs*, choć często używał też słowa *populus*. Por. 978.II.192; *universus Rutenorum populus*; 989.II.202: *Adalbertus Pragensis episcopus populum Bohemicum, cuius erat ipse unicus pontifex* (niżej też mowa o *plebis Bohemice*); 992.II.206: *Promulgat deinde Wladimirus dux edictum, ut omnes nationes et populi sibi subiecti*; 993.II.208: *Bohemi deinde universum populum utriusque sexus opidi predicti Lyblich, septem videlicet animarum millia*; 1041.III.34: *pro Polonici populi et Regni salute et instauratione*; 1041.III.36; *amplissimo honore a nobilitate et populo ubique exceptus*; 1089.IV.165: *tocius Polonici populi*; 1108.IV.242; 1239.VI.285; 1241.VII.17; 1279.VII.206: *barones et milites singuli, clerus et populus magna frequentia et concursu*; 1397.X.523: *Et Thartari quidem in Poloniam translati, deposito gentilitatis errore, fidem Christi professi sunt, et unus populus cum Polonis iungendo invicem matrimonia effecti*; 1458.XII.265: *duo insignes populi, duoque Regna, Hungariae videlicet et Bohemiae*; 1474.XII.612: *quanto favore Poloniae Regem et populum eius prosequatur Divinitas*.

⁹⁸ Por. U. Borkowska, *Kościół i obcy*, s. 94 n.

zią językową, ale była też mowa o *nationes Almaniae* i były one chętnie wymieniane osobno⁹⁹. Opierając się na materiale zestawionym w tablicy nr 3 można stwierdzić, że użycie wyrazu *genus* sugeruje nacisk kładziony na wspólnotę pochodzenia. Stąd też jedynie w formie ablativus originis oznaczał on wspólnotę inną niż językowa. Słowo *gens* (tablica nr 4), analogicznie do *genus*, służyło raczej do określania zbiorowości typu narodowego, ale już bez akcentowania wspólnoty pochodzenia.

Długosz poświęcił wiele uwagi sprawom językowym. Przywiązywał duże znaczenie do wyjaśnień etymologicznych. Dostarczały mu ich wykorzystywane przezeń źródła i własna docieklivość. Największa grupa tych wykładni odnosi się do nazw geograficznych¹⁰⁰. Dziejopis chętnie wyjaśniał znaczenie nazw, najczęściej polskich¹⁰¹, chociaż zdarzały się i inne języki¹⁰². Starał się też podawać polskie odpowiedniki nazw niemieckich, zwłaszcza gdy polskie uważał za wcześniejsze¹⁰³. W podobny sposób wyjaśniał znaczenie imion¹⁰⁴, przezwisk¹⁰⁵, nazw rodowych¹⁰⁶, czy w ogóle wyrazów i określeń polskich¹⁰⁷.

Długosz nie ograniczał swojej uwagi tylko do tych zagadnień. Zróżnicowanie językowe miało duże znaczenie dla sposobu, w jaki widział on zjawiska polityczne. Poczynione obserwacje wskazują na częste utożsamianie zbiorowości określanych terminami *natio*, *genus*, *gens*, ze wspólnotami językowymi. Niekiedy termin *lingua* zastępował inne określenia¹⁰⁸. W tablicy nr 5 zestawiono wzmianki o językach występujące

⁹⁹ Można dodać, że nie wystąpiła *natio Iudaica*, trudno jednak tym specjalnie uzasadniać proponowane znaczenie terminu *natio*, ponieważ *genus Iudaica* (*Iudaea*) wystąpiła tylko trzy razy (w tym raz jako ablativus) i po jednym razie: *genus Israelitarum* i *gens Hebreorum* (przykłady biblijne).

¹⁰⁰ A.I.71: *Czech terraque universa ab eo cognomen sortita etiam in presens Czeszka vocitatur, licet Latina lingua, que Slawonicum nomen proportionaliter sonare non potuit, quod Slavi Deum lingua eorum Boch vocitent, Bohemiam appellet; A.I.74: Odra, quasi spolians; A.I.110: Gnezna — — a nido vocitata Nidus; A.I.144: a camporum vero spaciosa latitudine in Latino Magno-polense ex duobus integris, licet in duplici idiomate, Latino videlicet et Slawonico, compositum vocitatur; Reg. II 212: asserunt autem veteres, propter, galeam, quae in loco oppidi invenia est, dum oppidum conderetur, quam Poloni suo lingvagio klobuczec vocant, Clobuczsko fecisse appellatum (podobnie Reg. III 163). Por. D. Turkowska, Etymologie onomastyczne w Historii Polski Jana Długosza, *Onomastica* 13 (1968) z. 1–2, s. 193–215; B. Kürbisówna, *Studia nad Kroniką*, s. 115 n.; J. Banaszkiwicz, *Teoria etymologii ludowej a średniowieczne etymologizowanie*, *Kwart. Hist.* 81 (1974) z. 3, s. 593–599.*

¹⁰¹ A.I.122: *in Byalye yeszyoro, id est apud Album lacum; Reg. I. 629: iuxta fluvium Aprum quem in vulgari Wyepzr vocitamus.*

¹⁰² 1369.IX.343: *castrum a fundamentis, nomen ei Gotisverder id est Insula Dei, imponens, inciat; 1391.X.495; Reg. II 239: Czchów in quo ecclesia per cives et eorum sumptus lapide albo murata, et ab Almanis civibus, qui ibi priscis et antiquis temporibus, inhabitabant Woyskyerche, id est alba ecclesia nuncupata.*

¹⁰³ A.I.67: *Lubyk que Polonice Bulkowyecz vocitatur; A.I.117; A.I.144: castrum et civitatem Bukowyecz, quam Almani Lubyk appellant, licet per Slawos in circuitu commorantes prisco intituletur vocabulo; 1031.II.306: Lubeq; 1380.X.387; 1463.XII.382 (por. *Kronika wielkopolska*, MPH ser. n. VIII, s. 6); A.I.143: *Szgorzelicia, que nunc Theutonico nomine Brandeburg appellatur; 1295.VIII.287; 1410.XI.32: versus oppidum Dambrowno — — quod Theutonico vulgari Gilgemborg appellatur; 1410.XI.45; oppidi Gniew alias in Theutonico Mewe itp.**

¹⁰⁴ A.I.129, 158, 168, 170: *Myeszka illum et patris et procerum decreto appellari placuit, quod in vulgari Polonico significat turbacio vel commocio, eo quod condicione sue cecitatis et parentibus et genti Polonice in suo exortu confusionem intulit; A.I.170–171: Placet nonnullis ducalem puerum Myeczslawm, quod significat habiturum gloriam, appellatum fuisse, sed ad nomen Myeschko per diminucionem vocitacionis, dum puericiam ageret, defluxisse. Quam opinionem nos quoque ex multiplici respectu probamus, attento, quod Poloni regum et principum suorum nomina non in ko, sed is slaw terminare soliti sunt, lingwa sua formando principum et regum nomina Włodzislaw, Boleslaw, Myeczslaw, Przemislaw, Stanislaw, Swyanthoslaw.*

¹⁰⁵ 1024.II.288: *ob quam honorata nuncupacione dignus Chrobri, id est vir alte et heroice virtutis, cognomentum sortitus est; 1011.II.268; 1139.IV.338; 1278.VII.201: non solum Sevus, sed et Rogatka, quod in Polonico cornutus sonat; 1279.VII.206; Reg. I 604; 1283 VII.266; Gnesn. 355; 1386.X.464: qui ob impias transgressiones et opera Krwawi Dyabel id est Cruentus Sathan appellabatur itp.*

¹⁰⁶ 1109.IV.252: *Henricus autem rex, dum esset perspicacis vir ingenii — — in Almanico respondit „Hab Dank”, quod significat habeas graciās — — legatusque ille et sua omnis successio et posteritas appellacionem suorum armorum et domus Habdank in diem hodiernum accepit; Clen. 69; 1410.XI.41: Strzegomya, quae potius Trzi gory, id est tres montes, deberet vocitari itp.*

¹⁰⁷ 1064.III.88: *castro quod a Polonis Grodek vocabatur; 1269.VII.164; 1410.XI.102: rotundo et ex margaritis texto crinali, quod Poloni Panthlik appellant; 1422.XI.307: venationes taurorum silvestrium, qui in Polonico Thury appellantur; Reg. I 379: et propterea vulgato nomine appellatur plebanus scholae alias Skolny Pleban; Wrat. 453: galeam seu navem — — quam Poloni suo vulgari Korab appellant; Kun. 328: ex parte superiori domus, quae apud Polonos Pyantr appellatur.*

¹⁰⁸ Reg. III 450: *w 1238 r. zebrała się w Sandomierzu dominikańska kapituła generalna dla wyboru prowincjała, de quo cum concordare non possent, petierunt magistrum ordinis, ut daret eius alterius lingvae — — dederunt eis Hermani priorem de Lipsk provincialem, quia fratres Poloni extraneum sibi dari petiverunt; 1400.X.540: Doctoribus autem et Magistris — — Polonici, Bohemici et Almannici idiomatis; 1443.XI.690; 1473.XII.589: quodam homine Rutheno genere, et Georgius Luczki Bohemus lingua.*

Tablica 1	NATIO	GENUS	GENS
Pochodzenie	1466.XII.471: <i>Hadži Girej in Polonos — et in omnes Christianos — adeo humanus, civilis et liberalis ut nequaquam barbaro homini et in ritibus Mahumeticis educato, quavis nihil attinet mores natione perpendi, convenire videbatur</i> ; Kun. 300: <i>Brathumyla mulier, de Radlow natione</i> ; Reg. I 230.	A.I.108: <i>Utinam Poloni Hyspanorum virtuosos uterentur ingenis, qui nullum hominum genus, in quo virtus elucescit, fastidiunt, conversisque ex Iudeis et Saracenis pontificia et celsiores magistratus mandant</i> ; A.I.148: <i>Popiela ex principibus Almanie vicinis Polonico Regno coniunx generis nobilitate prestans</i> ; 1431.XI.439: <i>hii tamen a rusticorum genere</i> ; 1452. XII.128: <i>humilis sortis et rusticani generis vir</i> ; 1437. XII.583: <i>vir quidem obscuri et plebei generis sed notae probitatis</i> ; Reg. I 185: <i>etsi generis civilis hominem</i> ; Wrata. 453: <i>natione hic Polonus erat, genus ingenuum ducens de domo et familia militum Poloniae</i> ; Kun. 312: <i>rusticani generis femina</i> ; Crac. 153: <i>nobilis genere ex familia et domo Rosae ducens genus</i> , 154.	—
Ablativus originis	Gnesn. 346: <i>natione nobilis de domo Srzenyawa</i> ; Reg. I 239; Reg. III 453.	1091.IV.171: <i>genere nobilem</i> ; 1107.IV.227; 1219.VI. 230; 1230.VI.256; 1283.VII.226; 1300.IX.15; 1310. IX.64: <i>nobilis genere et actione</i> ; 1320.IX.109; 1479. XII.695; Reg. I 218; Wrata. 461; Gnesn. 343; Posn. 489; Wlad. 523, 536; Crac. 136, 139 itp.	—
Potomstwo	—	1144.V.28 <i>Jakub arcybiskup gnieźniński do księcia Władysława: qua te et genus tuum fedare instituit</i> ; 1147.V.41: <i>Sed nec Deus Alexii imperatoris facinus tam horrendum tulit, nam et ipse pessima morte, et omne genus suum interit</i> ; 1141.V.16: <i>zona Beli ślepego, Helena 70 Hungarie barones skazała na śmierć i konfiskatę dóbr, eciam post mortem mariti in cecacionis sue auctores et in omne genus eorum seviens aut exilio aut bonorum confiscacione mulctavit</i> .	—
Rodzina	—	993.II.208: <i>Czesi in fratres suos genusque illius patriam convertunt, et sub unius diei celebris tempore opidum Lubic — — ingressi, primum quinque fratres beati Adalberti germanos — — variisque cruciatibus extinguunt — —, sed et fratrum filios, masculum una cum femina insontem dampnant</i> ; 1137.IV.332; Posn. 487: <i>hic Martinus ex genere obscuro ortus, Polonus natione</i> .	—
Ród	Wlad. 524: <i>ex natione et familia Rosarum alias Poray nobilem ducens originem</i> .	1036.II.317: <i>genus Vrszowicentium</i> ; 1048.III.59: <i>Natus quoque est illi ex Dobrogniewa regina quartus filius, quem Otthonem nominavit, ut genus Otthonum imperatorum, de quo ipse ex sanguine materno satus erat, se honorare et diligere testaretur</i> ; 1077.III.127 <i>Stanisław do Bolesława Szczodrego: ne dignitatem regalem et genus nobilissimum deda peccati — — iniquet</i> ; 1345.IX.237; <i>Milites de domo Bippenium in signum relati triumphi et Hinkonis de Damb a se capti memoriam, pluribus in suo genere filiis et nepotibus Hinkonom nomen indidere</i> ; 1370.X.339: <i>Ex cuius morte genus vetustum Regum Poloniae, in ea usque tempora continuatum, extinctum est</i> ; 1375.X.358: <i>Jaschko Kmitya Siradiensis capitaneus de genere domoque Srzenyavitarum</i> ; 1378.X.380; 1386.X.517; 1403. X.552; 1410.XI.34; 1462.XII.332; Wlad. 523: <i>Cygnorum genus</i> , 536: <i>nobilem de genere Sirokomlyya</i> ; Clen. 60: <i>Jednorozecz — — genus ex Italia ortum habens</i> .	—
Ludzie (Lud)	—	—	1296.VIII.292: <i>utrata prepozytury santockiej, cuius prepositus in clero et populo et in singulis ecclesiis infra Odram, Inam, Drawam, Wartham et Nothesz fluvios constitutus iurisdiccione ordinaria utebatur — — et quicquid gentium infra flumina predicta situm est [por. Posn. 497]; 1422.XI.283: <i>a fatuissima gente [lud praski]</i>; 1438.XII.599: <i>super hanc civitatem et gentem</i>; 1456.XII.599 <i>Krzyżowcy idą na odsiecz Belgradowi: quorum praecipua pars fuit de gente Polona et mechanicorum et ruralibus, rudi incompta, ex agresti gente</i>; Wlad. 541: <i>Jan Gruszczynski defensionem suam suorumque fratrum, familiarum et gentium opponebat</i>.</i>

	NATIO	GENUS	GENS
Regionalna wspólnota polityczna	tabl. 2	tabl. 3	tabl. 4
Naród (wspólnota językowo-polityczna)	tabl. 2	tabl. 3	tabl. 4
Wspólnota językowa	tabl. 2	tabl. 3	tabl. 4
Humanum genus		A.I.65: <i>humanum gens in ipsa sui creatione et fabrica — in primo nostro parente Adam conditum</i> ; A.I. 118, 173; 1145.V.28; 1147.V.43: <i>suggestione hostis generis humani</i> ; 1327.IX.136; 1356.IX.283–284: <i>Kazimierz Wielki blanda tamen labet et humani generis acerrima peste, luxuria carere non potuit</i> ; 1431.XI.439; 1451.XII.85; 1465.XII.423.	—
Ius gentium	—	—	1063.III.88: <i>contra ius gentium</i> ; 1102.IV.209: <i>communi iure gentium</i> ; 1070.III.101; 1085.III.153; 1135.IV.324; 1142.V.17; 1143.V.20; 1145.V.29; 1157.V.61; 1212.VI.215; 1279.VII.210; 1281.VII.213: <i>iure hospicii et iure gentium iure quoque Divino et humano prophanato</i> ; 1282.VII.221; 1382.X.411; 1402.X.549; 1420.XI.241; 1430.XI.401; 1431.XI.435; 1475.XII.623, 624; Posn. 492.
Pleć	—	1463.XII.378: <i>homines utriusque generis</i>	—
Zbrojni, Wojsko	—	—	1109.IV.243: <i>expeditionem Saxomibus, Bawarris, Svevis, Turingis, Frankomibus, Misznensibus et aliarum nacionum gentibus indicit</i> ; 1251.VII.77: <i>cum gentium armatarum solaciis adveniunt</i> ; 1253.VII.94: <i>cum potencies gentium equestrum et pedestrium</i> ; 1277.VII.196: <i>na conducta ex Almanis gens copiosa frustra stipendium perciperet</i> ; 1285.VII.237: <i>Boleslaus Maszowie dux — potencies gentium suarum tam ex pedite quam ex equite contractis</i> ; 1304.IX.29; 1307.IX.47; 1333.IX.181; 1350.IX.259: <i>cum gentium proprietarum et mercenariorum robore</i> ; 1385.X.455; 1390.X.489; 1408.X.571; 1409.X.583: <i>Wladislaus Rex aliquot gentium suarum banderia illuc mitit: quorum intellectu adventu gentes Prussiae fugiunt, et exercitus Regis omnia tentoria derelicta occupat</i> ; 1410.XI.73; 1410.XI.111; 1414.XI.171, 174; 1422.XI.304: <i>sedecim banderia de gentibus Regni Poloniae — dum itaque regius exercitus</i> ; 1431.X.447; 1444.XII.717: <i>cum enim vidisset gentes exercitus sui</i> ; 1473.XII.595
Orszak	—	—	1416.XI.193: <i>ubi ad suam Serenitatem Wilhelmus Misznensis Marchio cum pulcherrima gente sua armis induta venit</i>
Poganie	—	—	999.II.223: <i>Beato viro Adalberto archiepiscopo Gneznensi ad predicandam fidem Christi gentibus in Prussiam profecto</i> ; Gnesn. 343; Wrat. 440.
Rodzaj	—	A.I.135: <i>Przemisl — ingenio denique atque industria quam prosapie genere maior</i> ; 993.II.208; 1076.III.121: <i>nec simplici libidinum genere contentus</i> ; 1109.III.247; 1282.VII.217: <i>tam grandis iniurie genus</i> ; 1287.VII.248: <i>genus autem pugne</i> ; 1310.IX.57; 1322.IX.177: <i>cupiditatis sue genus</i> ; 1362.IX.310: <i>vario frumentorum genere</i> ; 1376.X.368; 1404.X.560; 1411.XI.145; 1433.XI.503; 1438.XII.593; 1447.XII.37: <i>rebus venalibus de quacunque specie vel genere</i> ; 1457.XII.242; 1460.XII.471: <i>omni genere malitiae</i> ; Gnesn. 370: <i>vir plurimarum virtutum genere perfectus</i> ; Wlad. 519; Wrat. 440, 449; Band. 235; Reg. III 448: <i>sunt autem in dioecesi Cracoviensi mendicantium ordinum quinque genera</i> ; Stan. 6, 13, 27, 34; Kun. 210, 266, 267.	—

Tablica 2		NACIO	NACIONE	LINGUA
Graeca	1412.XI.141: <i>milites de his nationibus constat confluisse videlicet: Graecos</i> — —		1004.II.247: <i>Grecus</i> ; 1408.X.575; 1409.X.589; <i>Graecus ex Creta</i> ; 1410.XI.115: <i>Graecus, ex Candia</i> ; 1428.XI.359: <i>natione et ritu Graecus</i> ; 1429.XI.375; 1440.XI.624; 1452.XII.126	1087.IV.158: <i>Italice nationis sed linguae Graecae gnarus</i>
Italica	1032.II.308: <i>nationis vir Italice</i> ; 1087.IV.158: <i>Italice nationis</i> ; 1159.V.67: <i>ex Almania, Italia, Bohemia ceterisque nationibus et regnis</i> ; 1387.X.471: <i>Litwini mortuos insuper suos, quod non Italis et Latinis tantummodo, sed et caeteris nationibus legimus fuisse solenne, comburebant</i> ; 1387.X.473: <i>Lithuani, Samagittae et Iaczwingi — — a Romanis et Italis ducentes genus et natio</i> ; 1412.X.141; 1439.XI.611; Crac. 141		1020.II.284: <i>Italum</i> ; 1036.II.316: <i>Italus</i> ; 1041.III.39: <i>Italus Tuscus</i> ; 1097.IV.195; 1197.VI.167; 1392.X.501; 1458.XII.278; Wlad. 523: <i>Italicus</i> , 525; Gnesn. 343, 370: <i>natione hic Italus Mediolanensis erat</i> ; Posn. 482, 485; Wrat. 447; Crac. 136	Reg. III 229: <i>fratres ex coenobio Cassinienses omnes genere, natione et lingua Italici</i>
Romanus	1378.X.380: <i>viginti sex cardinales una die ex diversis nationibus, sed praesertim ex omni Romanorum statu — — substituit et creavit</i> ; 1387.X.473		A.I.161: <i>Romanus</i> ; A.I.171; 965.II.177; 969.II.185; 972.II.187; 975.II.190; 982.II.196; 983.II.198; 993.II.210; 1000.II.227; 1002.II.239; 1005.II.252; 1013.II.271; 1024.II.289; 1025.II.298; 1048.III.59; 1081.III.146; 1131.IV.315; 1152.V.55; 1188.VI.145; 1191.VI.151; 1216.VI.224; 1223.VI.238; 1277.VII.198; 1285.VII.239; Crac. 137: <i>Italici generis natione Romanus</i> ; Crac. 170; Wlad. 522; Posn. 483, 484; Wrat. 443: <i>natione ac prosapia Romanus</i> , 444; Reg. III 449	—
Campanus	—	—	1119.IV.289: <i>Campanus</i> ; 1198.VI.171; 1226.VI.246; 1254.VII.99: <i>Campanus de Anania</i> ; 1294.VII.280: <i>nacione Campanum de Anania oriundum</i>	—
Tuscus	—	—	1008.II.263: <i>Tuscus</i> ; 1013.II.271: <i>Tusculanus</i> ; 1014.II.273; 1035.II.312; 1077.III.128: <i>nacione Tuscus patria Senensis</i> ; 1100.IV.206: <i>nacione de Bleda Tuscie</i> ; 1144.V.26; 1182.VI.130: <i>Tuscus, de civitate Luca</i> ; Gnesn. 350	—
Lombardus	—	—	1186.VI.140: <i>Lombardus</i> ; 1271.VII.174: <i>Lombardus de civitate Placentina</i>	—
Siculus	—	—	1035.II.313: <i>Siculus ex Neapoli ortus</i> ; Posn. 484: <i>Siculum ex Neapoli ortum</i>	—
Neapolitanus	—	—	1388.X.478: <i>Neapolitanus</i> ; 1410.XI.116	—
Narnensis	—	—	965.II.177: <i>Narnensis</i> ; 985.II.200; 991.II.204	—
Ianuensis	—	—	1276.VII.194: <i>Ianuensis</i> ; 1471.XII.559	—
Venetus	—	—	1403.X.555: <i>Venetum</i> ; 1431.XI.434; 1460.XII.303; 1472.XII.570	—
Bononiensis	—	—	1126.IV.305; <i>Bononiensis</i> ; 1145.V.33	—
Mediolanensis	—	—	1062.III.86: <i>Mediolanensis</i> ; 1240.VI.292	—
Pisanus	—	—	1146.V.36: <i>Pisanum</i>	—
Lucanus	—	—	1067.III.95: <i>Lucanus</i>	—
[Senensis]	—	—	[1159.V.68: <i>patria Senensis</i>]	—
Gallicana	1412.XI.141; 1439.XI.611: <i>nationi fauebant Gallicanae</i>		1005.II.254: <i>Gallicus</i> ; 1044.III.50; 1046.III.54; 1065.III.92; 1085.IV.152; 1109.IV.255; Crac. 143, 150; Gnesn. 343; Reg. I 160; Reg. III 260	—
Provincialis	—	—	1265.VII.148: <i>Provincialis</i>	—
Burgundus	—	—	1057.III.74: <i>Burgundus</i> ; 1120.IV.292; 1276.VII.194	—

	NACIO	NACIONE	LINGUA
Tricensis	—	1261.VII.135: <i>Tricensis</i>	—
Portugalen- sis	—	1276.VII.194: <i>Portugalensis</i>	—
Valachorum (Volscorum)	1359.IX.299: <i>Moldavie wojevoda Stephano apud Walachos mortuo quorum maiores et aboriginarii de Italie pulsi regno genus et nacio Volscorum esse fuisseque feruntur</i> —; 1412. XI.141; 1448.XII.9; Kun. 320: <i>Valachorum seu Volscorum natio, raptio vivere assueta</i>	—	tabl. 5
Anglicana	1414.XI.181: <i>ex natione Germanica, Polonica et Anglicana</i>	1155.V.57: <i>Anglicus</i>	—
Almanica	1108.IV.236: <i>magnum ex Almanorum nacionibus comparasse exercitum</i> ; 1158.V.62: <i>omnes enim imperii vires et omnem Almanicam nacionem, Frankos, Swewos, Rinenses, Baworos, Saxones, Lothoringos, Misznenses</i> ; 1159.V.67; 1296.VIII.290: <i>apud Almanorum naciones</i> ; 1356.IX.283: <i>varie naciones et praesertim Almanice</i> ; 1421.XI.280; 1433.XI.505 nn.; 1436.XII.576: <i>grata fuit Sigismundo Imperatori huiusmodi legatio, praesertim quod coram Bohemis noviter ad obedientiam suam reversis, et pluribus aliis Almannonum nationibus recitabatur</i> ; 1438.XII.588: <i>omnis Almanica capit arma, multi Principes personaliter cum potentiis suis, videlicet Marchio Missnensis, Dux Saxoniae, Comes Ciliae, Marchio Brandenburgensis, veniunt, alii vero exercitu celeriter mittunt. Vidisses illic Hungaros, Bohemos, Australes, Moravos, Missnenses, Saxones, Suevos, Bavaros, Thuringos, Rhenenses, Slesitas et quam plures alias naciones convenisse</i> ; 1445.XII.8 <i>postowie polscy do Kazimierza Jagiellończyka: bella deinde pro tuo iure, cum Alberto Romanorum et Hungariae Rege et universa Almannonum natione gessimus</i> ; 1448.XII.58; 1457.XII.245; 1459.XII.299; 1462.XII.337, 347; Kun. 228; <i>corpus Regni Poloniae per plures finitimas nationes videlicet Bohemos, Saxones, Cruciferos, Almannonos, lacerum reintegrans</i>	1048.III.60: <i>Almanus</i> ; 1054.III.67: <i>Almanus de Lothoringia</i> , 68; 1170.V.90; 1190. VI.148; 1375.X.360; 1417.XI.215: <i>bisкупem miednickim Mathias natione Almanus, in Wilno tamen natus, qui linguam Lithuanicam et Samagitticam norat</i> ; 1453.XII.133: <i>huius pater ex Livonia ortus, continuum habebat incolatum in Vilna, ubi et ipse Mathias episcopus, ab eo productus, natione Lithuanus putabatur</i> ; Band. 119: <i>Almanus Francus</i>	tabl. 5 tabl. 5 —
Theutonica	A.I.140: <i>Pannoniis, Moravis, Bohemis, Theutunicis aliisque in circuitu nacionibus</i> ; A.I.142: <i>nacio Theutonica</i> ; 1001.II.233: <i>naciones omnes Teutonicas</i> ; 1042.III.43: <i>non Theutunicis tantummodo aut Italis, sed et aliis nacionibus Hungariam impleturum</i> ; 1160.V.69: <i>Theutonice Wlad. 524</i>	Wrat. 466: <i>Theutonem</i>	A.I.142: <i>nacio Theutonica</i> ; A.I.143: <i>Saxones, Vestphalos, Holandros, Frizones ceterosque Theutonice linguae populos</i>
Germanica	1473.XII.591: <i>non sine praeiudicio et iactura Principum Almanniae et totius nationi Germanicae</i> ; 1414.XI.181	965.II.177: <i>Germanus</i> ; 969.II.185	—
Australium	1412.XI.141: <i>Ad quem milites de his nationibus constat confluxisse, videlicet: Graecos, Italos, Gallos, Bohemos, Hungaros, Australes, Missnenses, Rhinenses, Francones, Lithuanos, Ruthenos, Bossnenses, Bulgaros, Valachos, Albanos, Rascianos</i> ; 1438.XII.588	—	—
Bavarus	1109.IV.243; 1410.XI.71; 1438.XII.588: <i>Bavaros</i>	1431.XI.460: <i>Bavarus</i>	—
Nurembergensis	—	1478.XII.673: <i>Nurembergensi</i>	—
Swevus	1109.IV.243; 1410.XI.71; 1438.XII.588: <i>Suevos</i>	1056.III.72: <i>Swevus</i> ; Band. 83	—
Thuringus	1109.IV.243; 1410.XI.71: <i>Duringi</i> ; 1438.XI.588: <i>Thuringos</i>	1300.IX.16: <i>Duringus</i> ; 1306.IX.36	—
Francus	1109.IV.243; 1410.XI.71: <i>Francones</i> ; 1412.XI.141	Band. 71: <i>Francus</i>	—
Lothoringus	—	1057.III.74: <i>Lothoringus</i> ; 1111.IV.283	—
Sweyczerus	Band. 167: <i>gentis et nationis Sweyczerorum</i>	—	—
Frisones	1410.XI.71: <i>Frisones</i>	—	—
Rhenensis	1410.XI.71; 1412.XI.141; 1438.XI.588: <i>Rhenenses</i>	1363.IX.319: <i>Rhinensis</i>	—
Westphalis	1410.XI.71: <i>Westphali</i>	1420.XI.265: <i>Westphalo</i>	—
Misznensis	1109.IV.243: <i>Misznensibus</i> ; 1410.XI.71; 1412.XI.141; 1438. XI.588 [<i>patria Misna</i> : 1414.XI.184, 185]	—	—
Lusatiensis	1410.XI.71: <i>Lusatienses</i>	—	—

	NACIO	NACIONE	LINGUA
Saxo	1109.IV.243: <i>expeditionem Saxonibus, Bawariis, Swevis, Turingis, Frankonibus, Misznensibus et aliarum nacionum gentibus inducit</i> ; 1410.XI.71; 1438.XI.588; Kun. 228	974.II.189: <i>Saxo</i> ; 1000.II.227; 1046.III.56; 1285.VII.232; 1306.IX.40; 1341.IX.222	—
Livonita	1410.XI.70: <i>Livonitae</i>	—	—
Pruthenus	1410.XI.70–71 <i>spisywanie jeńców: seorsim Cruciferi de Ordine, seorsim milites Prutheni, seorsim Culmenses, seorsim Livonitae, seorsim cives Pruthenicarum urbium, seorsim Bohemi, seorsim Moravi, seorsim Slesitae, seorsim Bavari, seorsim Misnenses, seorsim Australes, seorsim Rhenenses, seorsim Svevi, seorsim Frisones, seorsim Lusatienses, seorsim Duringi, seorsim Pomerani, seorsim Stetinenses, seorsim Kaszubitae, seorsim Saxones, seorsim Francones, seorsim Westphali: tot siquidem nationes et gentes in copias multitudine ad delendum genus et nomen Polonicum convenerant</i>	—	—
Culmensis	1410.XI.70: <i>Culmenses</i>	—	—
Cruciferus	1410.XI.70: <i>Cruciferi de Ordine</i> ; Kun. 228: <i>corpus Regni Poloniae per plures finitimas nationes, videlicet Bohemos, Saxones, Cruciferos, Almannos lacerum reintegrans</i>	—	—
Coloniensis	—	1076.III.124: <i>Coloniensi</i>	—
Gdanensis	—	1463.XII.375: <i>Gdanensis</i>	—
Hungarica	A.I.70: <i>Hunis</i> ; 968.II.183: <i>Hunis</i> ; 1412.XI.141; 1421.XI.280: <i>Sigismundus Rex in multitudine gravi ex Hungaris, Polonis Bohemis, Almannis, caeterisque nationibus collecta</i> , 1438.XII.588; 1445.XII.9; 1448.XII.58; 1457.XII.242; 1462.XII.347	Reg. I 192: <i>Hungara</i> ; Kun. 294	tabl. 5
Pannonica	A.I.134, 140; Kun. 336: <i>recordare nationis nostrae Polonicae et Pannonicae</i>	Reg. I 189: <i>genere vero et natione Pannonium</i>	—
Turcorum	A.I.70: <i>Turcis</i> ; Kun. 336: <i>Turcorum</i>	—	—
Thartarica	1241.VII.21: <i>an Ruthenice vel Thartarice nacionis esset</i> ; 1302.IX.20: <i>Lithwanos et Thartaros ceterasque naciones barbaras</i> ; 1420.XI.241; Kun. 336: <i>Thartarorum</i>	—	1187.VI.142: <i>Thartarorum gens et nacio ex Armenis, quibus tam in vultus similitudine quam in lingue idemptitate comunicat, ortum ducons</i>
Polowczis (Plaucorum)	1009.II.264: <i>ex Ruthenis, Plaucis, Pyeczennyadzis et Warahis ceterisque nacionibus exercitu</i> ; 1212.VI.215: <i>Thartarorum gens — — Polowczis — — et pluribus aliis nacionibus conflictis, deletis aut subiugatis</i>	—	—
Warahis	1009.II.264: <i>Warahis</i>	—	—
Pyeczennyadzis	1009.II.264: <i>Pyeczennyadzis</i>	—	—
Albanica	1410.XI.141: <i>Albanos</i> ; 1448.XII.9: <i>Albanis</i>	—	—
Lithuanica	1270.VII.127; 1261.VII.131; 1266.VII.151: <i>Lithwanorum, Pruthenorum et aliarum barbararum nacionum exercitus</i> ; 1376.X.367; 1385.X.453; 1386.X.462: <i>Lithuanica natio ex Romano sanguine ortum trahens</i> ; 1397.X.466: <i>universa Lithuanorum gens et natio</i> ; 1387.X.473: <i>Lithuani, Samagittae et Iaczwingi, licet appellationem diversam sortiti et in familias plures divisi, unum tamen fuere corpus a Romanis et Italis ducentes genus et natio</i> ; 1412.XI.141; 1420.XI.241; 1431.XI.469; 1287.VII.243; 1302.IX.20 Kun. 229	1453.XII.133; 1473.XII.583: <i>Lithuanus</i> ; Reg. III 30–31, 79, 121, 141, 229, 272, 438	1264.VII.140: <i>Iaczwingorum nacio — — cum Prutenica et Lithuanica lingua magna ex parte habens similitudinem</i>
Samagittica	1260.VII.127: <i>valido deinde exercitu ex Lithwanis, Pruthenis, Iaczwingis, Samagittis et aliis infidelibus nacionibus</i> ; 1287.VII.243: <i>Lithwani, Prutheni, Samagitte ceteraque gentiles et barbarae nationes</i> ; 1385.X.453: <i>apud Lithuanicas Samagitticasque et caeteras barbaras nationes</i> ; 1387.X.473	—	1112.IV.264
Pruthenorum	1048.III.59: <i>Prutheni, Iaczwingi, ceteraque barbarae nationes</i> ; 1167.V.83; 1217.VI.227: <i>barbaras nationes Pruthenorum</i> ; 1234.VI.268; 1242.VII.36: <i>omnes Pruthenorum nationes, tam neophitas quam idolatras</i> ; 1260.VII.127; 1266.VII.151	—	1112.IV.264; 1264.VII.140

	NACIO	NACIÖNE	LINGUA
Iaczwingorum	1048.III.59; 1260.VII.127; 1264.VII.140; 1264.VII.141: <i>eo uno prelio omnis fere gens omnisque nacio Iaczwingorum adeo deleta et extincta est</i> ; 1387.X.473	—	1112.IV.264: <i>Gens autem Iaczwingorum nacione, lingua, ritu, religione et moribus magnam habebat cum Lithwanis, Pruthenis et Samagitis conformitatem</i>
Slawonica	966.I.179: <i>Waclaw in nacione Slawonica primus martirio et sanctitate insigni refulsit</i> ; 1001.II.233: <i>Slaworum et barbarorum naciones</i> ; 1409.X.592: <i>Bohemicae nationi patria gloriosa et natio praeclara Slawonica redderetur foeda</i>	—	tabl. 5
Bulgara	1412.XI.141: <i>Bulgaros</i>	1251.VII.76: <i>genere et nacione Bulgara</i>	tabl. 5
Bossnenses	1412.XI.141: <i>Bossnenses</i>	—	—
Rasciani	1412.XI.141; 1448.XI.9: <i>ab Hungaris tamen, Valachis, Rascianis, Albanis caeterisque nationibus</i>	—	—
Ruthenica	A.I.89: <i>Ruthenorum</i> ; A.I.121: <i>naciones Ruthenorum ex Polonis descendentes</i> ; 1009.II.264-265 1241.VII.21; 1412.XI.141; 1420.XI.241; Kun. 229	1341.IX.222: <i>Ruthena</i> ; Kun. 332: <i>sub obedientia et ritu Graecae ecclesiae, Ruthenus enim erat natio</i>	tabl. 5
Bohemica	A.I.140; 965.II.176; 1002.II.238; 1127.IV.307; 1159.V.67; 1410.XI.71; 1412.XI.141; 1420.XI.241; 1421.XI.280; 1433.XI.505; 1436.XII.576: <i>coram Bohemis — et pluribus aliis Almannorum nationibus</i> ; 1438.XII.588; 1448.XII.58; 1457.XII.242; 1462.XII.347: <i>multas insuper naciones et regna et praesertim Bohemis vicina, videlicet Polonos, Hungaros, Almannos et plurimos ex Bohemis et Moravis</i> ; 1409.X.592; Kun. 228	996.II.214: <i>Bohemus</i> ; 1412.XI.150; 1414.XI.185 Gnesn. 344; Reg. III 468; Kun. 265	981.II.195: <i>Adalbertus, Bohemus nacione et lingua</i> ; 1109.IV.249: <i>Swanhopelkonem Bohemie ducem — contra gentem Polonicam eiusdem pene linguarii et eiusdem nationis</i> ; 1158. V.62: <i>Morawos et Bohemos unius pene et nationis cum Polonis et lingue</i> ; 1466.XII.467; 1433.XI. 505-507; Stan. 114
Morawica	A.I.140: <i>Pannoniis, Moravis, Bohemis, Theutunicis aliisque in circuito nationibus</i> ; 1009.II.265; 1410.XI.71; 1420.XI.241; 1438.XII.588: <i>Hungaros, Bohemos, Australes, Moravos, Missnenses — et quam plures alias naciones</i>	—	—
Polonica	1096.IV.188: <i>universe nationi nostre Polonice</i> ; 1155.V.56: <i>Polonorum nacio</i> ; 1282.VII.221: <i>nacionem Polonica universam</i> ; 1411.XI.127: <i>in qua benignitas Dei misericordiam suam cum Polonorum natione et stirpe magnificasset</i> ; 1414.XI.181; 1428.XI.364; 1446.XII.15; 1452.XII.110: <i>Kazimierz Jagiellończyk nationem Polonicam tenui charitate et favore tractaverit</i> ; 1421.XI.280; 1448.XII.58; 1457.XII.242; 1462. XII.347; 1466.XII.458: <i>gente et natione Polonica</i> ; Wrät. 444; Kun. 336; Band. 227	1058.III.77: <i>Polonus</i> ; 1082.IV.148; 1087. IV.159; 1106.IV.224; 1113.IV.270; 1129. IV.312; 1146.V.37; 1170.V.90; 1218.VI. 228; 1219.VI.230; 1230.VI.256; 1232.VI. 263; 1237.VI.280; 1241.VII.18; 1256.VII. 105: <i>Polonus hic nacione erat, genere nobilis et Cracovita</i> ; 1265.VII.148; 1341.IX.220; 1375.X.360; 1381.X.392; 1386.X.469: <i>natione Polonus ex Posmania ortus</i> ; 1387.X.469; 1410.XI.30; 1411.XI.123; 1417.XI.215; 1432. XI.477; 1454.XII.193; Wlad. 525; Gnesn. 346, 347, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359; Gnesn. 363: <i>nacione Polonus, genere nobilis de domo Nalanx ex ducatu et regione Plocensi</i> ; Gnesn. 369; Wrät. 450, 453, 454, 464; Posn. 486, 487, 496, 499, 511, 513; Crac. 153, 156, 162, 165, 169, 171, 178; Reg. III 449; Kun. 294	1109.IV.249; 1158.V.62; 1466.XII.467; Wrät. 450: <i>in natione et linguagio Polonorum</i> ; Band. 227
Masovita	1262.VII.137: <i>Boleslaw Pobożny odbudował gród w Płocku, qui opprobrium Polonice gentis abstulit et ne nacio et ora Mazowie a barbaris aut occuparetur aut prorsus deleteretur</i>	1357.IX.1288: <i>Maszovitam</i>	—
Cracoviensis	—	1427.XI.350: <i>Cracoviensem</i> ; Wlad. 537: <i>Cracoviensis</i>	—
Sandomiriensis	—	1428.XI.359: <i>Sandomiriensi</i>	—
Cuyaviensis	—	1319.IX.100: <i>Cuyaviensem</i> ; 1435.XI.559: <i>Cuyavita</i>	—
Slesita	1410.XI.71; 1420.XI.241; 1433.XI.505: <i>Cruciferi — omnes gentes et stipendiario suos habebant ex Bohemis, Slesitis, Almannis et Pyratibus, qui Schewkinder nuncupantur aliisque nationibus</i> ; 1433.XI.507; 1438.XI.588	Wrät. 458: <i>nacione siquidem Silesita erat linguae Almannicae peritus</i> ; Wrät. 468: <i>Silesitam</i>	—

	NACIO	NACIONE	LINGUA
Wratysla- viensis	—	1295.VIII.287: <i>Wratyslawiensis</i> ; 1312.IX.84: <i>natione Wratyslawiensis et Slesita</i> ; 1476.XII.650; Crac. 183; Reg. III 450, 452	—
Pomeranus	1410.XI.71: <i>Pomerani</i>	—	—
Stetinensis	1410.XI.71: <i>Stetinenses</i>	—	—
Kaszubita	1410.XI.71: <i>Kaszubitae</i>	—	—
Pyratis	1433.XI.505, 507	—	A.I.143: <i>propter commixcionem et vicinitatem aliarum linguarum et nacionum</i> ; 1241.VII.20: <i>milites ex variis linguis nacionibusque collecti</i> ; 1261.VII.133; 1410.XI.48, 102; 1446.XI.28

w badanej twórczości Długosza. Widać, że dziejopis miał dobre rozeznanie w tych sprawach, a *lingua* była ważnym czynnikiem wyróżniającym ludzi. W więzi językowej widział on wspólnotę pochodzenia, co potwierdzają (nieliczne co prawda) przypadki zastosowania słowa *sanguis* na oznaczenie przynależności do wspólnoty etnicznej¹⁰⁹. Kanonik krakowski dostrzegał pokrewieństwo językowe niemieckie, słowiańskie czy bałtyjskie. Nie przeszkodziło mu to w wyróżnianiu, w obrębie tych grup, dalszych języków, do których istnienia przywiązywał wagę o wiele większą, niż do wzajemnego ich podobieństwa. Nie czynił tego jedynie w odniesieniu do *lingua Almanica (Theutonica)* dostrzegając jednocześnie wewnętrzne podziały polityczne w ramach Cesarstwa.

Szczególnie emocjonalny stosunek miał Długosz do języka polskiego. Niekiedy, gdy było mu to na rękę, utożsamiał go ze słowiańskim. Opisując np. obszar monarchii Lecha i jego następców włączył do niej (za Kroniką wielkopolską) tereny zamieszkałe przez Słowian Zachodnich. Przy okazji zaznaczył w dopisku: *In vicis tamen et rure Slawi rusticani generis habitant in hunc diem nec aliam linguam nisi Polonicam seu Slawicam, licet corrupto et in pluribus mutato propter commixcionem et vicinitatem aliarum linguarum et nacionum ydiomate, sonant (podkr. S. G.)*¹¹⁰.

Dziejopis był ogromnie zadowolony z faktu, że w czasach Metodego *optentum et decretum est, ut sacra in lingua Slawica iuxta atque Latina, Greca et Hebraea peragantur*¹¹¹. Z tego powodu nie krył swojego zachwytu dla fundacji klasztoru benedyktynów słowiańskich: *Sempiternum memoriale, quo clementia Redemptoris genus Slavonicum extulit et mirifice honoravit, donando illi gratiam specialem, ut omnia sacra officia et res divinae tam nocturnae quam diurnae, ipsa quoque sacrarum missarum arcana idiomate illo, possent celebrari (quod nemini alteri linguagio, praeterquam Graeco, Latino et Hebraeo videmus contigisse, quorum excellentiae etiam bonitas divina Slavonicum aequavit)*. Długosz nie kierował się tu raczej wspaniałością samej fundacji. Podkreślił, że *usque ad mea tempora et sub meis oculis ecclesia illa Sanctae Crucis, et in re divina et in matutinis horisque canonicis, caeterisque caerimoniis ecclesiasticis sonoro cantu et lectione in idiomate Slavonico — et officiabatur et administrabatur*, musiał jednak przyznać, że po śmierci Jadwigi *omne opus usque ad diem hanc, omnisque fabrica ecclesiae et monasterii intermissa [est — S. G.]*¹¹². Można przypu-

¹⁰⁹ Długosz używał też tego wyrazu na określenie pokrewieństwa i przynależności rodowej. Np. 1042.III.43: królem węgierskim *Abam comitem alias Owonem, quod de sorore et sanguine beati Stephani genitus fuit*; 1110.IV.256; Reg. III 29, 36; Ploc. 547: Kazimierz biskup płocki *ex illustri Regum et Principum Poloniae sanguine natus*.

¹¹⁰ A.I.143; podobnie A.I.117: *Kassubyanye, aplicacione rugarum in vestimentis, quibus primum vestiri consueverant, huba enim in Polonico seu Slawonico, dicitur ruga, kasz autem dicitur plica in modo imperativo*; 1056.III.72; *Liutici quoque populi, genus a Slawis et Polonis ducentes*; por. MPH ser. n. VIII, s. 5 n., 14 n.; A. F. Grabski, „Lingua Sclavonica” w poglądach polskich i zachodnioeuropejskich (XI–XV wiek), Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego 16 (1970) s. 256 n.

¹¹¹ A.I.167.

¹¹² 1390.X.487–488. Por. Reg. I 3; Reg. III 225–226; 1399.X.532; zob. też Rozbiór krytyczny *Annalium*, t. I, s. 28–29 (tu dalsza literatura).

szczać, że wywyższenie języka słowiańskiego podnosiło również rangę języka polskiego. Zajmowaną przez dziejopisa postawę oświetla i to, że w pośmiertnej charakterystyce Jadwigi podkreśla on posiadanie i czytanie przez nią wielu książek *de Latino in Polonicum translatorum*¹¹³.

W «Rocznikach» autor wielokrotnie uwidocznił udział języka polskiego w życiu publicznym. W 1410 r. biskup płocki Jakub *sermonem — — in vulgari Polonico apud universum exercitum — — habuit — — disserens multiplici et evidenti ratione, bellum regium contra Cruciferos assumptum, iustissimum fore deduxit*¹¹⁴. Dziejopis nie omieszkiał zaznaczać, że wyrok w procesie 1321 r., czy akt pokoju toruńskiego 1466 r., ogłoszono również *in vulgari Polonico*, a w 1431 r. dysputa pomiędzy przedstawicielami Husytów a doktorami Akademii Krakowskiej trwała parę dni w obecności Władysława Jagiełły i rady królewskiej *cum in Polonico fere omnia argumenta et responsiones fierent*¹¹⁵. Podobnie w 1418 r. z rozkazu króla *praelati et barones Regni* zjechali się licznie do Gniezna, *in quorum audientia Rex libellum Iohannis Falkenberg satyricum in vulgari Polonico legi mandavit*¹¹⁶. Kazimierz Jagiellończyk, gdy w 1469 r. przybył do Krakowa, powitany został *honore processionum, et oratione in vulgari Polonico per organum secundogeniti sui Kazimiri diserte pronuntiata*¹¹⁷. Jako inspiratora można się tu domyślać samego Długosza — od dwóch już lat wychowawcy synów królewskich¹¹⁸. Trudno przypuszczać, że w innym razie poświęciłby on temu wydarzeniu osobny ustęp. Zapewne obaj Kazimierze, ojciec i syn, nie byli wtedy zbyt biegli w łacinie, ale sam dziejopis przejeżdżając w 1450 r. w podróży do Ziemi Świętej przez Wiener Neustadt podobnie postąpił wobec cesarza Fryderyka III. W liście zapewne do Jana Tęczyńskiego wojewody krakowskiego pisał on wówczas: *Credebam illum linguae latine non habere peritiam, in vulgari nostro verba formaveram, sed tandem omnia in latinum verti et oratione breviscula coram eo habita, in qua virtutes suas et genus ex materna domo Poloniae sumptum commendans commemoravi*¹¹⁹.

W twórczości kanonika krakowskiego wyraźnie zaznaczyło się przekonanie o koniecznej znajomości języka polskiego przez tych, którzy mają coś do powiedzenia w kościele i państwie. Wymaganie to, stawiane biskupom ze względu na normy prawa kanonicznego, było bardziej oczywiste. W początkowych ustępach katalogów autor uczynił ze znajomości języka polskiego ważny element charakterystyki omawianych postaci. Przedstawiając np. Roberta, arcybiskupa gnieźnieńskiego, który rzekomo rządził w latach 971–995, domyślał się, że był to *Vir doctrina divina et humana pollens, moribus gratus, vita nitidus, universis se ad euntibus facilis et graciosus; eo uno defectuosus, quod Polonicum idioma, licet ad id magnopere sudaverit, melius sciebat intelligere usque ad diem mortis, quam sonare*¹²⁰.

W odniesieniu do świeckich mniej miał Długosz okazji do przedstawiania własnego stanowiska. Opisując żal *militarium et popularium* zgromadzonych na pogrzebie Kazimierza Wielkiego zaznacza, że: *increpabant deinde sortem suam, quod semine Regum Poloniae abdicato, semini extraneo, Regique peregrino, non ingenita lingua, sed per interpretem alloquendo, et in remotis regionibus, ubi difficiles ipsis essent aditus, demorando — — essent de caetero parituri*¹²¹. Wśród względów przemawiających za wyborem Fryderyka margrabiego brandenburskiego na króla polskiego w 1446 r. arcybiskup Wincenty Kot wymieniał też

¹¹³ 1399.X.532; por. J. Łoś, Biblioteka polska królowej Jadwigi, Przewodnik Bibliograficzny, ser. II, 7 (1926) z. 6; tenże Początki piśmiennictwa polskiego, Lwów 1922, s. 140–151; M. Hornowska i H. Zdzitowiecka-Jasieńska, Zbiory rękopiśmienne, s. 93–98; pominięto literaturę dotyczącą psalterza floriańskiego.

¹¹⁴ 1410.XI.16; 1434.XI.530: na pogrzebie Władysława Jagiełły Paweł z Zatora wygłosił kazanie *in vulgari*; 1114.IV.273.

¹¹⁵ 1321.IX.116; 1466.XII.457; 1431.XI.439.

¹¹⁶ 1418.XI.216.

¹¹⁷ 1469.XII.523.

¹¹⁸ Por. M. Bobrzyński i S. Smolka, Jan Długosz, s. 122 n. Wiele nieznanych szczegółów dodał O. Woroniecki, Pobyt Długosza na zamku lubelskim 1473–1476, Głos Lubelski, 1913, nry 27–29; ostatnio J. Krukowski, Jan Długosz jako wychowawca synów Kazimierza Jagiellończyka, Rozprawy z dziejów oświaty 23 (1980) s. 3–34.

¹¹⁹ CEp. I/2, s. 108; por. I. Zarębski, Stosunki Eneasza, s. 39 n. W liście (z lutego 1450 r.) do Zbigniewa Oleśnickiego Piccolomini napisał: *Iohannes Dlugosz, secretarius tuus, vir non eloquentia, quam probitate minor*; CEp. I/2, s. 335.

¹²⁰ Gnesn. 344; por. Gnesn. 345; Wrat. 477; Posn. 483,485; Wlad. 521, 522; Crac. 137; 1014.II.273; Wrat. 445: *linguam Polonicam pro magna parte et sonare et intelligere didicerat* [Clemens], *vir Italicus genere et lingua, sed qui linguam Polonicam etsi non integre, corrupte tamen formare et intelligere sciebat* [Lucilius]; 1027.II.302; Wrat. 446, 447; Wlad. 524; Crac. 138, 139; 1023.II.287; zob. też Posn. 486; 1396.X.518: Bonifacy IX musiał zrezygnować z forsowania na biskupstwo płockie *Mamphiolum Italum — — et propter lingue imperitiam et generis invidiam, et schisma assidue gliscens*.

¹²¹ 1370.X.338.

Tablica 3

	GENUS	GENERE	LINGUA
Iudaea	1357.IX.284–285: <i>Iudaici generis feminam Hester nomine</i> ; 1475.XII.636: <i>Iudaeorum omne genus, tam mares, quam feminae</i>	Reg. III 437: <i>genere Iudaeo, religione tamen christiana</i>	—
Israelitarum	1415.XI.192: <i>genus Israelitarum</i>	—	—
Graeca	—	976.II.191: <i>uxorem Jaropolczi, Grecam genere</i> ; 1444.XII.702: <i>poseł turecki Graecus genere</i> ; 1475.XII.626: <i>Isaac, genere Graecus de Trapezunda</i>	Posn. 486: <i>vir Italici sanguinis et generis, Graece linguae paritus</i>
Italica	971.II.187: <i>Ytalici generis</i> ; 1387.X.473; Reg. III 401; Wrät. 449: <i>Italorum enim genus</i>	970.II.186: <i>Italicus</i> ; 1005.II.254: <i>Italus genere et nobilis</i> ; 1006.II.257; 1065.III.93; 1109.IV.255: <i>genere Italus, Romanus</i> ; 1156.V.58; 1475.XII.629: <i>Italicorum</i> ; Crac. 137, 138, 152; Posn. 486, 488; Wlad. 524; Gnesn. 343; Wrät. 445	1027.II.302; Wlad. 526: <i>generis ac linguagii Italici</i> ; Wrät. 445: <i>Italicus genere et lingua</i> ; Wrät. 446: <i>vir generis Italici et linguae</i> ; Reg. III 229: <i>omnes genere, natione et lingua Italici</i>
Latina	1387.X.473: <i>Lithuanos et Samagittas Latini generis esse</i> ;		
Romanus	—	982.II.197: <i>Romanus</i> ; 983.II.198; 1062.III.85: <i>genere nobilis et Romanus</i> ; 1378.X.379; 1387.X.473	—
Venetus	—	1464.XII.401: <i>Venetum</i>	—
Neapolitanus	—	Reg. III 477: <i>Iohannem de Capistrano genere Neapolitanum</i>	—
Gallica	Reg. III 401: <i>virii Italici aut Gallici generis</i>	1101.IV.208: <i>Gallum</i> ; Wlad. 523: <i>Gallicus</i>	—
Vastus	—	1304.IX.30: <i>Vasto</i>	—
Burgundus	1038.II.323: <i>non ex Burgundionum genere, sed stirpis Theutunice</i>	—	—
Cathelanus	—	1391.X.497: <i>Cathelanum de regno Aragoniae</i>	—
Volscorum	1359.IX.299: <i>genus et natio Volscorum</i>	—	—
Almanica	1128.IV.310: <i>vir generis Almanici</i> ; Wlad. 523	1410.XI.58: <i>Almannus genere — — de Lusatia</i>	1465.XII.417: <i>nec paterentur terras, genus et linguagium Almannicum a Rege et gente Slavonica subpeditatum iri</i>
Theutonica	1055.III.71: <i>omne Theutunicorum genus</i> ; 1414.XI.183: <i>qua indignitate magistri et scholares Theotonicus generis commoti, Praga relicta, apud Lipsko civitatem Missnae, universale Studium erexere</i>	Reg. III 450: <i>Theutonicus</i> ; Stan. 112	—
Suevus	—	1468.XII.505: <i>Suevus</i>	—
Francus	—	1410.XI.99: <i>Francus</i>	—
Szwecensium	1476.XII.652: <i>Szwecensium — — omne eorum genus et nomen exterminatum iri</i>	—	—
Coloniensis	—	1145.V.34: <i>Coloniensis</i>	—
Vestfalus	—	1261.VII.131: <i>Vestfalus</i>	—
Hasso	—	1435.XII.565: <i>Hasso</i>	—
Saxo	—	1067.III.96: <i>Saxonem</i> ; 1316.IX.95: <i>Saxo</i> ; 1335.IX.189; 1453.XII.152; 1460.XII.303	—
Hungarica	1290.VII.261: <i>apud Polonici et Hungarici generis populares homines</i>	—	—
Pannonica	—	Reg. I 189: <i>genere vero et natione Pannonium</i> ; Kun. 221	—
Turcorum	1147.V.38: <i>per regem Alaph de Turcorum genere</i> ; 1453.XII.145: <i>Non sunt autem Turci, ut plerique autumant, ab origine sua</i>	—	—
Scytharum	1147.V.38: <i>per regem Alaph de Turcorum genere</i> ; 1453.XII.145: <i>Non sunt autem Turci, ut plerique autumant, ab origine sua Asiiani: Scytharum genus est</i>	—	—

	GENUS	GENERE	LINGUA
Thartarica	1241.VII.15; 1252.VII.81	—	1241.VII.15: <i>A flumine autem Thartar in regione Thartarica decurrente, genus hoc atque lingua — Thartarorum nomen sortitum est. Prius enim gentes ipse Mangoli appellabantur, a multitudine plerique eos Thartaros, vocitari perhibent; lingua enim eorum multitudo thartar appellatur</i>
Cumanorum	1252.VII.81: <i>Cumanis, qui genus a Thartaris ducunt</i>	—	—
Lithuanica	1387.X.470, 473	1288.VII.250: <i>Lithvana</i> ; 1464.XII.386: <i>Lithuanus</i> ; 1467.XII.487; 1470.XII.545; Gnesn. 364; Reg. I 261; Reg. III 301	1387.X.470: <i>verisimilis tamen praesumptio, et idiomatis ac linguae eorum sonus et proportio, ex variis circumstantiis et rerum qualificationibus sumpta, ostendit, Lithuanos — Latini generis esse; Reg. III 301</i>
Samagittica	1387.X.470: <i>Lithuanos et Samagittas Latini generis esse; 1387.X.473</i>	—	—
Pruthenorum	1234.VI.268: <i>Infidelium Pruthenorum terras vastaturi et barbaricam illam nationem et genus ad cultum religionis nostrae reducturi</i>	1268.VIII.161: <i>Theodricus genere Prutenus</i>	—
Slawonica	A.I.69: <i>felicitas generis Slawonici</i> ; A.I.172; 1001.II.233; 1399.X.487–488; Reg. III 225	—	A.I.143; A.I.172: <i>Slawonici generis atque linguae; 1001.II.233: supra omnes generis Slawonici atque linguae duces magnificatus; 1399.X.487–488; Reg. III 225</i>
Bulgarus	—	1257.VII.76: <i>Viola genere et natione Bulgara</i>	—
Rascianus	—	1479.XII.695: <i>Iaxicz, genere Rascianum</i>	—
Bohemica	996.II.213 św. Wojciech: <i>Bohemia — me unum sui generis pontificem</i> ; 1434.XI.555	999.II.224: <i>Bohemus</i> ; 1303.IX.21: <i>Bohemo</i> ; 1427.XI.349; 1455.XII.208; Gnesn. 345	1473.XII.589: <i>quodam homine Rutheno genere et Gregorius Luczki Bohemus lingua</i>
Ruthenica	A.I.122: <i>Ruthenici generis ducem</i> ; 1440.XII.619: <i>Dux Iwan Czarthorysky ritus et generis Ruthenici</i> ; 1446.XII.29	1283.VII.225: <i>Ruthena</i> ; 1452.XII.103; 1473.XII.589	1426.XI.340: <i>Witold expeditionem in Pskovitas, qui et ipsi genus et linguagium a Ruthenis ducunt</i>
Polonica [Polonorum]	A.I.169: <i>generi Polonico</i> ; 1025.II.293; 1045. III.51: <i>generi Polonorum</i> ; 1096.IV.190: <i>ne in patrie et generis Polonici universalem contumeliam et ludibrium</i> ; 1290.VII.261; 1287. VII.248: <i>genus Polonicum eliminare de terra nitebatur</i> ; 1295.VIII.285; 1310.IX.62; 1327. IX.136, 145, 1347.IX.246 247; 1400.X. 541; 1458.XII.278: <i>genus Polonicum dedecorantia</i> ; 1463.XII.372; 1471.XII.556; Reg. II 268; Reg. III 448; Band. 227 Posn. 480, 488; Wlad. 517; Kun. 228 n. Stan. 8, 11, itp.	1005.II.248: <i>Polonis</i> ; 1065.III.85: <i>Polonus</i> ; 1117.IV.283; 1126.IV.306; 1127.IV.308; 1141.V.16; 1147.V.42; 1148.V.45; 1151.V. 49; 1176.V.107; 1181.VI.127; 1182.VI.129; 1185.VI.138; 1258.VII.118; 1278.VII.202; <i>genere Polono</i> 1301.IX.18; 1381.X.392; <i>natione et genere Polonom, nobilem</i> ; 1410. XI.10; 1464.XII.386; <i>Lancicita, Polonus genere</i> ; 1470.XII.538; 1474.XII.603; Crac. 145; Gnesn. 346, 352, 354; Wrat. 452 itp.	1005.II.248: <i>et quatuor aliis — genere Polonis, que se illis conixerant linguam Polonicam ab illis percepturi</i> ; 1109.IV.249; 1185.VI.137–138; 1410.XI.20: <i>Zawkrze cum omnes districtus illius homines et generis et linguagii Polonici forent</i> ; 1464.XII. 391: <i>quod terrae Pomeraniae, Culmensis et Michaloviensis locatae et possessae sunt per linguam et genus Polonicum</i> ; 1466.XII.449: <i>neque enim alterius gentis aut regionis tam prona contra Polonos, quam Slesitarum, ad invidiam sunt ingenia, quod Regnum Polonicum prosperatum iri dolent, vel quod generis atque linguae, apostatarum more, magis quam alieni, bonum profectum oderint</i>
Slesita	—	1465.XII.404: <i>Slesita</i>	—
Pomeranus	—	1466.XII.443: <i>duo sacerdotes, Pomerani genere</i>	—
Iaczwingorum	1387.X.473		
Liuticorum (?)	1057.III.72		

*Polonici idiomatis peritiam*¹²². Kinga po przybyciu do Polski miała przebywać jakiś czas w Krakowie *donec idioma Polonicum primum intelligere, deinde sonare coepit*. Dopiero wtedy odbyły się zaślubiny z Bolesławem Pobożnym¹²³. Podobnie z okazji małżeństwa Władysława Jagiełły z Anną Cylejską w roku 1400

¹²² 1446.XII.18. Wybrany został jednak Bolesław IV książę warszawski *tum quod Principatus sui et Dominia ad reintegrationem Regni accederet, quae quibuscumque aliorum Principum terris, propter vicinitatem et identitatem linguae et regionum, censeri debent potiora* — 1446.XII.19. Długosz opowiadał się raczej za margrabią, konfrontując jednak dalej kandydaturę jagiellońską i mazowiecką, za lepszą uznawał tę ostatnią. Władysław Jagiełło był to *alterius nationis et linguae Princeps* — 1446.XII.28.

¹²³ Kun. 199.

Tablica 4

	GENS	LINGUA
Hebreorum	A.I.118: <i>Hebreorum</i>	tabl. 5
Graecorum	A.I.118: <i>Grecorum</i>	tabl. 5
Italica	Gnesn. 345: <i>ex Italica gente</i> ; Crac. 139: <i>genere nobilis ex gente Italici ortus</i> ; por. też 1387.X.470: <i>Lithuanos et Samagittas Latini generis esse, etsi non a Romanis, saltem ab aliqua gente Latini nominis descendisse — et vetusto nomine Lithalia, genti vero Lithali, quae hodie Lithuania — appellatur, unam tantummodo literam L, quam etiam nunc Italici homines suae adiiciunt vulgari locutioni</i> ; A.I.118: <i>Romanorum</i>	tabl. 5
Romanorum		
Venetorum?	1453.XII.145: <i>Iohannem de Aureo, praefectum classis Venetorum — suam gentem et civitatem defendentem</i>	—
Hispanorum	A.I.118: <i>Romanorum, Graecorum, Hebreorum, Hispanorum, Persarum, Medorum, Gallorum, Germanorum ceterarumque gentium reges, duces et cesares</i>	—
Gallorum	A.I.118; 1422.XI.309: <i>in Parisiis apud Gallorum gentem</i>	—
Valachorum	1429.XI.367: <i>Valachiae gens una cum praefectis seu Woyevodis</i> ; 1433.XI.514: <i>Valachorum gens, quae de stirpe Itolorum creditur descendisse et terras Slavorum uberrimas occupasse</i>	tabl. 5
Almannorum	1055.III.70: <i>omnes Almanici sanguinis et gentis homines</i> [1055.III.71: <i>omne Theutunicorum genus</i>]; 1420.XI.264: <i>exercitu ex variis gentibus Almanniae</i> ; 1457.XII.245: <i>multarum gentium et nationum animi — et signanter Bohemorum et Almannorum</i>	tabl. 5
Germanorum	A.I.118: <i>Germanorum</i>	—
Suevorum	1473.XII.591: <i>omnia Dominia, quae in Suevorum gente, et quae in Elsacensi regione</i>	—
Gothorum	1330.IX.152: <i>universis fere Hispanis ab Arabibus occupatis Gothorum gens — armis Arabicis incurvata succumbuit</i>	—
Hungarorum (Pannonica)	1042.III.43: <i>hiis et aliis causis Hungari ut est gens ad novandum res preceps et procliva, permoti</i> , 1047.III.56: <i>Hungarorum</i> ; 1071.III.105; 1306.IX.42; 1385.X.455; 1414.XI.181; 1420.XI.264; 1440.XII.645, 646; 1471.XII.558; Gnesn. 344; 1475.XII.637: <i>Pannonicam</i>	tabl. 5
Turcorum	1395.X.512: <i>Turcorum genti</i>	
Thartarorum	1123.IV.298: <i>Thartari — gens vilis et sterilis</i> ; 1212.VI.215: <i>Thartarorum gens in eam diem ignorata et vix audita</i> ; 1241.VII.11: <i>Tartarorum ferocem et barbaram gentem</i> ; 1247.VII.59; 1287.VII.246: <i>ferocissima et immanis gens Thartarorum</i> , 248; 1351.IX.261; Kun. 268; Reg. III 401, 473; 1241.IX.15	1187.VI.142; 1247.VII.59: <i>Thartari totam Persidem et Assiriam, item totam Thurchiam — armis et crudeli tirannide occupaverant antiquis tyrannis et habitatoribus partim necatis, partim eiectis, aut in suum ritum et linguarium traductis</i>
Lithuanica	1205.VI.198: <i>tum quoque primum Lythwanice gentis nomen — auditum</i> ; 1262.VII.135; 1304.IX.31; 1315.IX.93: <i>cum frequenti Lithuanorum, Samagittarum et aliarum gentium numero</i> ; 1327.IX.137; 1351.IX.261; 1385.X.451: <i>cum universa Lithuanica, Samagitticaque gente</i> ; 1386.X.461; 1387.X.465: <i>gentem et regionem Lithuanicam</i> ; 1387.X.466: <i>in Vilnensi civitate, quae caput et metropolis gentis erat; universa Lithuanorum gens et natio</i> ; 1387.X.470, 472: <i>tam Lithuanicae autem quam Samagitticae gentes</i> ; 1387.X.473, 474, 475; 1400.X.540; 1434.XI.536: <i>gentem Lithuanicam et Samagitticam</i> ; 1459.XII.295; Reg. III 301: <i>gentem Lithuanicam et Samogitticam</i>	1387.X.466, 467: <i>Wladislai Regis, qui linguam gentis noverat</i> ; 1387.X.470; 1405.X.563 <i>Żmudzini do Witolda: ne eos a suo Principatu et Lithuanis, cum quibus una gens et unus populus, tam linguae identitate quam morum cognatione forent, sequestratum et Cruciferis subiectum — cum Samagittia lingua eorum sonet terra inferior, ad differentiam Lithuaniae, quam utraque gens superiorem appellat</i>
Samagittica	1413.XI.160: <i>gens et regio Samagittica</i> ; 1413.XI.161: <i>Samagittarum gens</i> , 163; 1416.XI.196; 1387.X.470, 472; 1405.X.563; 1434.XI.536; Reg. III 301	1413.XI.161: <i>nemo ex viris spiritualibus, qui cum Rege Wladislao Samagittiam advenerant, linguam Samagitticam noverat exprimere</i>
Pruthenorum	997.II.215: <i>Pruthenorum</i> ; 1015.II.274; 1115.IV.278: <i>Bolesław Krzywousty Pruthenos tunc captos per colonias ad operandam terram distribuit pluresque villas ex Pruthenis, quibus eciam ex nomine gentis appellatio tunc indita in eam diem manet, populavit</i> ; 1191.IV.287; 1164.V.77; 1165.V.79; 1167.V.82 n.	997.II.215: <i>Pruthenorum gens — speciale habens ydioma, a Latino tamen aliquantulum derivatum et quod cum Lythwanico habet concordanciam aliquam et paritatem</i> ; 1164.V.77
Iaczwingorum	1112.IV.264: <i>Iaczwingorum</i> ; 1264.VII.141: <i>uno prelio omnis fere gens omnisque natio Iaczwingorum adeo deleta et extincta est n.</i>	1112.IV.264: <i>gens autem Iaczwingorum natione, lingua, ritu, religione et moribus magnam habebat cum Lithuanis, Pruthenis et Samagittis confirmatam</i>
Lywonicze?	1190.VI.148: <i>gentes Lywonicze fidem Christi suscipere ceperunt</i>	—

	GENS	LINGUA
Koschohori	1011.II.270: <i>Jaroslau dux Kyowiensis — — regionem gentis Koschohori subicit tributumque genti imponit</i>	—
Pyczenyegorum	970.II.186. <i>Pyczenyegorum</i> 1033.II.309; <i>Pyczenyedorum</i>	—
Persarum	A.I.118: <i>Persarum</i>	—
Medorum	A.I.118: <i>Medorum</i>	—
Slavonica	1465.XII.417: <i>nec paterentur terras, genus et linguagium Almannicum a Rege et gente Slavonica subpeditatum iri</i>	A.I.167: <i>gentem Slawonicum lingua Slawonica</i>
Ruthenorum	992.II.206: <i>Ruthenorum</i> ; 1008.II.262: <i>parebant Ruthenorum nobiles proceres et unverse Ruthenice gentes eius imperio atque dicioni</i> ; 1070.III.102: <i>Kyowienses do Izaslawa: Poloni in nos et gentem nostram</i> ; 1262.VII.135; 1351.IX.261; 1387.X.472; 1428.XI.363	1428.XI.363 do Witolda poselstwo Nowogrodzian z prośbą o pokój: <i>Exoratur insuper precibus suorum Ruthenorum, qui pro gente unius ritus, morum et linguae solliciti precabantur</i>
Smolnenses?	1403.X.551 Witold: <i>castrum Smolensko, caput et metropolim gentis, in quod Smolnenses, coniuges, liberos, fortunas — — congesserant, obsidione vallat</i>	—
Bohemica (Bohemorum)	993.II.209: <i>gentis Bohemice mores et qualitatem</i> ; 1062.III.84, <i>Bohemorum</i> ; 1087.IV.159; 1106.IV.223; 1108.IV.237; 1319.IX.105; 1415.XI.192; 1419.XI.236; 1457.XII.245; Gnesn. 344; Clen. 59 [39]	1420.XI.266 poselstwo czeskie do Wolborza o Zygmuncie Luksemburczyku: <i>velut nostri linguagii, nostraeque gentis hostis infestissimus</i> ; 1421.XI.275 o Czechach: <i>genti illi, unum linguagii commercium cum gente sua Polonica habenti</i> ; 1438.XII.587
Polonica (Polonorum)	A.I.115: <i>Polonica</i> ; A.I.124; A.I.162: <i>universe genti atque regioni Polonorum</i> ; A.I.169; 965.II.176; 980.II.194; 997.II.219; 1025.II.293; 1039.III.18; 1040.III.20; 1071.III.102; 1327.IX.137; 1083.IV.149: <i>Regnum et gentem Polonorum</i> ; 1109.IV.249, 254; 1110.IV.256; 1139.IV.338; 1180.VI.120 — 121: <i>erat etenim Polonice genti consuetudinarium et solenne</i> ; 1182.VI.129; 1250.VII.69; 1262.VII.138 Bolestaw Pobożny: <i>qui opprobrium Polonice gentis abstulit et ne nacio et ora Mazowie a barbaris aut occuparetur aut prorsus deleteretur</i> ; 1266.VII.150; 1296.VIII.291; 1303.IX.21; 1310.IX.57, 60, 63: <i>ut universam gentem Polonicam extinguerent et deleterent</i> ; 1326.IX.133; 1331.IX.166; 1333.IX.179; 1362.IX.310; 1370.X.329: <i>Regnum et gentem Polonorum</i> ; 1399.X.526; 1400.X.540; 1410.XI.27: <i>unus ex baronibus Hungariae, Stiborius de Stiborzicze, aliis itemque aliis mediis pacem suadere — — . Accepit autem a Magistro Prussiae responsum: Loqueris, inquit, Stiborie, ut Polonus; scimus enim te ex Polonia et ex terra Cuyaviensi ortum esse et propterea in partem et favorem gentis tuae pacem persuades et consulis</i> ; 1410.XI.82; 1411.XI.127; 1431.XI.455; 1433.XI.511; 1440.XII.646; 1450.XII.79; 1456.XII. 224: <i>quorum praecipua pars fuit de gente Polonica, ex mechanicis et ruralibus, rudi, incompta et agresti gente collecta</i> ; 1457.XII.249; 1463.XII.370; 1466.XII.458; Reg. I 5: <i>Polonicam seu Lechiticam gentem</i> ; Reg. I 477; Reg. III 229; Crac. 146; Posn. 482, 484; Gnesn. 338; Wrat. 472; Kun. 230, 240; Stan. 8, 9, 48, 83; Clen. 58 [36], 59 [38] itp.	1438.XII.587: <i>Bohemis ac Polonis unam esse linguam et unam utrique genti originem</i> ; Baad. 227
Maszowitica	1327.IX.137: <i>Wanko alias Wenczeslaus Maszowie dux — — nationis et gentis corrosor et vastator, cum gente Maszowitica existere; quam ipsa gens Maszowie, que debebat excidium et regni proprii et gentis Polonice</i> ; por. jednak 1306.IX.39; 1325.IX.132	—
Slesitica	1327.IX.136: <i>nec ulla gens in vicinatu Regni Polonie consistens fertur esse Polonis, quantum gens Slesitica, magis aut invida aut infesta</i> ; 1420.XI.264: <i>exercitu ex variis gentibus Almanniae, Hungariae et Slesiae</i> ; 1466.XII.449: <i>neque enim alterius gentis aut regionis tam prona contra Polonos, quam Slesitarum, ad invidiam sunt ingenia</i> ; por. jednak np. 1339.IX.211–212; 1410.XI.71?	—
Pomeranica	1032.II.307: <i>ex Pomeranis et ex finitimis gentibus</i> ; 1119.IV.287: <i>gente Pomeranica et Pruthenica</i> ; 1410.XI.71?	—
Slaworum	1031.II.306: <i>Slaworum et dictarum gencium atque orarum principe</i> [tzn. <i>Kasszubitarum, Serbianorum</i>]	—
Kasszubitarum	1031.II.305: <i>ad gentes Kasszubitarum, Serbianorum et eas, que insulas et oras maritimas incolebant</i> ; 1410.XI.71?	—
Serbianorum	1031.II.305: <i>Serbianorum</i>	—

[Uzupełnienie tablicy 4 w korekcie znajduje się na s. 64]

Tablica 5

	LINGUA	IDIOMA
1	Chaldaica?	
2	Hebrea A.I.66: <i>unam Hebream, quam universi sonare et intelligere consuēverant, linguam</i> ; A.I.167; 1390.X.487; Reg. III 225	—
3	Graeca A.I.167; 1390.X.487; 1440.XII.624 <i>bullae papieska: lingua quidem Latina scriptas, sed Graeca atque Ruthenica subscriptas</i> ; Posn. 486: <i>Graece linguae peritus</i> ; 1087.IV.158; Reg. III 225	—
4	Latina A.I.71, 167; 1390.X.487: <i>quod nemini alteri linguagio, praeterquam Graeco, Latino et Hebraeo videmus contigisse</i> ; 1440.XII.624; 1467.XII.477: <i>Ludwik von Erlichshausen linguae Latinae aliquantulum gnarus</i>	A.I.144; 146: <i>in Latino ydiomate vocatus Cinerus</i> ; 1031.II.306; 1405.X.563: <i>per literas publicas geminato idiomate, Latino videlicet et Almannico scriptas</i> ; 1466.XII.457; 997.II.215
5	Italica Wlad. 526: <i>generis ac linguagii Italici</i> ; Wrat. 444, 445, 446; Reg. III 229	—
6	Valachorum (Bessaraborum) 1476.XII.645: <i>Bessaraborum exercitus, linguam et mores eosdem cum Valachis habens et terrae eorum secreta et interiora dinoscens</i>	
7	Almannica 1465.XII.417: <i>nec paterentur terras, genus et linguagium Almannicum a Rege et gente Slavonica subpeditatum iri</i> ; Wrat. 458: <i>natione siquidem Silesita erat, linguae Almanicae peritus</i> ; 1400.X.539: <i>et quoniam virgo praefata nullam linguam praeter Almannicam noverat</i>	A.I.146; 1378.X.380: <i>erat autem — Clemens septimus de domo et genere Comitum Gebenensium, Almannici idiomatis aliqualem habens peritiam</i> ; 1400.XI.540; 1405.X.563; 1454.XII.175: <i>quo Polonicum et Almannicum idiomata perpetuo inter se odiorum stridore flagrant</i> ; 1466.XII.457
8	Theutonica A.I.143: <i>Saxones, Vestphalos, Holandros, Frizones ceterosque Theutonice linguae populos</i>	1389.X.480: <i>Witold uciekł do Krzyżaków, sub quibus et Theutonicum idioma et disciplinam norum ac rei familiaris condicit</i> ; 1410.XI.50: <i>poselstwo krzyżackie legationis suae verba Theutonico idiomate</i> ; 1431.XI.442: <i>Wladislaus Rex uno duntaxat arbitro — propter interpretanda verba, cum ignarus esset Theutonici idiomatis, assumpto</i> ; 1454.XII.155
9	Hungarica 1410.XI.10: <i>militem linguae Hungaricae peritum</i> ; 1413.XI.151: <i>propter linguae Hungaricae peritiam</i> ; 1351.IX.264	1239.VI.285: <i>bl. Kunegunda zaraz po urodzeniu claram articulatam et sonoram „Ave Regina Celorum” in idiomate Hungarico edidit vocem</i> ; 1444.XII.727
10	Thartarica 187.VI.142: <i>Thartarorum gens et nacio ex Armenis, quibus tam in-vultus similitudine quam in linguae idemptitate communicat, ortum ducens</i> ; 1241.VII.15, 21: <i>Thartarica vero lingua</i> ; 1469.XII.530: <i>frequens Thartarorum exercitus, ex fugitivis, praedonibus et exulibus, quos sua lingua Kozakos appellant</i> ; 1247.VII.59: <i>linguarium</i>	—
11	Lithuanica 1264.VII.140: <i>Iaczwingorum — cum Prutenica et Lithuanica lingua magna ex parte habent similitudinem et intelligenciam</i> ; 1387.X.466–467: <i>oratione dominica atque Symbolo per sacerdotes Polonorum, magis tamen per Wladislai Regis, qui linguam gentis noverat</i> ; 1387.X.470: <i>verisimilis tamen praesumptio, et idiomatis ac linguae eorum sonus et proportio — ostendit, Lithuanos et Samagittas Latini generis esse</i> ; 1405.X.563; 1417.XI.215: <i>biskupem miednickim Mathias natione Almannus, in Wilno tamen natus, qui linguam Lithuanicam et Samagitticam norat</i> ; 1440.XII.658–659: <i>barones Poloniae — Poloniam revertuntur; pauci qui remanserant, odio et arte Lithuanorum tempore succedente exclusi sunt, veriti ne nativo affectu plus esset Polnis quam Lithuanis affectus, officiales Lithuanos adiungunt, et ipsum linguam et mores suos instituunt</i> [Kazimierz Jagiellończyk]; Reg. III 301	997.II.215; 1387.X.470, 473
12	Samagittica 1405.X.563 <i>Żmudzini do Witolda: ne eos a suo Principatu et Lithuanis, cum quibus una gens et unus populus, tam linguae identitate quam morum cognatione forent, sequestratum et Cruciferis subiectum — cum Samagittia lingua eorum sonet terra inferior, ad differentiam Lithuaniae, quam utraque gens superiorem appellat</i> ; 1413.XI.161: <i>nemo ex viris spiritualibus, qui cum Rege Wladislao Samagittiam advenerant, linguam Samagitticam noverat exprimere</i> ; 1417.XI.215	—
13	Pruthenica 1164.V.77; 1331.IX.161: <i>Herman komtur elbląski despectis precibus prioris, Pruthenico linguario pro maiori superbia demonstranda respondit: ne prest id est non intelligo</i> [?, za Lites I, s. 263]	997.II.215

	INNE		SANGUIS
1		1474.XII.601: <i>poselstwo od króla Persów cum</i> — — <i>litteris in Chaldaico scriptis</i>	
2	—	—	—
3	—	—	—
4	—	1044.III.50; 1399.X.532; 1410.XI.93: <i>litteris Latinis atque Almannicis</i> ; 1421.XI.280; 1440.XII.617: <i>facta oratione in Latino</i> ; 1453.XII.148; 1477.XII.661; Reg. I 1, 575; Reg. III 422; Kun. 304	1386.X.462: <i>Lithuanica natio ex Romano sanguine ortum trahens</i>
5	1321.IX.120: <i>Dantes Alegiheri Florentinus poeta</i> — — <i>in vulgari suo Italico opere insigni</i> ; 1387.X.470, 473	—	Wrat. 444: <i>Italici sanguinis et linguagii homo</i> ; Posn. 486: <i>vir Italici sanguinis et generis</i>
6	1467.XII.495–496	1359.IX.300: <i>quas</i> — — <i>Ploniny Walachi vocant</i>	—
7	1410.XI.3: <i>nos, qui Poloni sumus et vulgare Almannicum ignoramus</i>	1109.IV.252; <i>Henricus autem rex</i> — — <i>in Almannico respondit: Hab Dank, quod significat habeas gracias</i> ; 1410.XI.3; 1451.XII.92; Reg. I 563; Reg. II, 239; A.I.144	1317.IX.98: <i>virum Almannici sanguinis</i> ; Reg. I 604: <i>quae genus ex Reno et sanguine Almannico ducit</i> ; 1055.III.70
8	1410.XI.32: <i>versus oppidum Dambrowno</i> — — <i>quod Theutonico vulgari Gilgemborg appellatur</i> ; 1410.XI.75: <i>cameram vestiariam, in vulgari Theutonico Trappariam</i> ; Reg. III. 34	A.I.143: <i>Szgorzelicia, que nunc Theutonico nomine Brandeburg appellatur</i> ; A.I.144; 1031.II.306; 1410.XI.3, 45: <i>oppidi Gnieu alias in Theutonico Mewe</i> ; 1410.XI.59: <i>clamanteque in Theutonico: Herum, Herum</i> ; 1410.XI.93; 1442.XII.679; 1479.XII.695; Reg. I 563	1055.III.71: <i>quoniam sanguinis Theutonici utraque erat</i> ; 1454.XII.175: <i>postquam Poloni Prussiam iuris sui facere conarentur, quae erat Theutonici sanguinis perpetuum horreum</i>
9	—	1351.IX.264; 1442.XII.679: <i>organo Hungarico et Polonico et Theutonico publicata</i>	—
10	—	—	—
11	—	1307.IX.48	—
12	—	—	—
13	—	—	—

	LINGUA	IDIOMA	
14	Iaczwingorum	1112.V.264: <i>gens autem Iaczwingorum nacione, lingua, ritu, religione et moribus magnam habebat cum Lithwanis, Pruthenis et Samagitis conformitatem</i>	—
15	Slawonica (Slawica)	A.I.71: <i>quod Slawi Deum lingua eorum Boch vocitent, eam Bohemiam appellet; A.I.73: lingua sua Slawica; A.I.143: In vicis tamen et rure Slawi rusticani generis habitant in hunc diem, nec aliam linguam nisi Polonicam seu Slawicam, licet corrupto et in pluribus mutato propter commixtionem et vicinitatem aliarum linguarum et nacionum ydiomate sonant; A.I.167: optentum et decretum est, ut sacra in lingua Slawica iuxta atque Latina, Greca et Hebraea peragantur; 974.II.189; 1001.II.233; 1317.IX.98: Subibat quoque animos Bohemorum magna penitudo, quod virum Almanici sanguinis suapte sibi et linguario eorum Slawonico infestum, scabrosis quoque moribus plenum in Bohemie regem delegissent; 1411.XI.116: Slawonicae linguae peritus; 1420.XI.255: velut infesto Slawonicae linguae hosti; 1463.XII.378: najazd turecki na Regnum Bosnae linguagii Slawonici; 1471.XII.553: Wladyslaw Jagiellończyk Regnumque Bohemiae ad honorem omnipotentis Dei, augmentum fidei christianae, et decus linguagii Slawonici, publice consensu acceptat; Reg. I 3; 1390.X.487; A.I.172</i>	A.I.144: <i>Magnopolense ex duobus integris, licet in duplici idiomate, Latino videlicet et Slawonico, compositum; 1390.X.488: in re divina — — sonoro cantu et lectione in idiomate Slawonico — — et officabatur et administrabatur; 1468.XII.515 Jerzy z Podiebradu do Kazimierza Jagiellończyka: ne pateretur Regnum amicum et sui idiomatis Slawonici, conculcatum et direptum iri; Reg. III 80, 225, 226</i>
16	Bulgarica	1440.XII.652: <i>iaciebat sagittis Bulgarica lingua et litera conscriptas in castrum</i>	—
17	Ruthenica	1019.II.282; 1033.II.309; Jaroslaus Kyowiensis dux — — in principatu successit et monarcham se totius Russie, quod lingua Ruthenica sonat yedinowlaszczecz, gerere cepit; 1426.XI.340: Witold expeditionem in Pskovitas, qui et ipsi genus et linguagium a Ruthenis ducunt, parat; 1428.XI.363; 1440.XII.624	—
18	Bohemica	981.II.195: <i>Adalbertus, Bohemus nacione et lingua; 1410.XI.38: Wladislaw Rege hunc linguagio Bohemico deferente honorem; 1420.XI.266; 1434.XI.525, Dux Fridericus Russiae — — patria deserta, in Bohemiam se contulerat, et annos aliquot ibi commorando, conditionem, linguam et mores Bohemorum induerat; 1473.XII.589; 1087.IV.159: itaque pene sub uno et eodem tempore et Bohemie Regnum cepit et Polonie Regnum desiit, utriusque regni continuationem et progressum quasi natura in una lingua invidente; 1109.IV.249: Świętopelk książę czeski contra gentem Polonicam eiusdem pene linguarii et eiusdem nacionis arma in solacium Almanis tulerit; 1158.V.62 Fryderyk Barbarossa na Polskę: ipsos etiam Morawos et Bohemos, unius pene et nacionis cum Polonis et lingue, contra Poloniam vidisses infesta arma induisse; 1410.XI.3 posłowie polscy: et nos, inquit, nec Bohemicum novimus. Tunc vero Wenceslaus Rex: Ambae, inquit, linguae consonae sunt, et una alterum sonando intelligit. Non sunt, inquit, Rex illustrissime, ambae unius intelligentiae et soni: nam ubi Bohemica Syedlak agricolam et rusticorum incolam exprimit, ibi Polonica sellarum magistrum et opificem intelligit; 1421.XI.275; 1431.XI.440; 1433.XI.507; 1438.XII.587: Bohemis ac Polonis unam esse linguam et unam utrique genti originem, cum Theutonicis nihil utriusque commune; 1439.XII.605; 1466.XII.467, 468; Stan. 114</i>	1400.X.540: <i>Polonici, Bohemici et Almanici idiomatis Reg. III 80</i>
19	Polonica	A.I.67: <i>Thanai, quem Poloni sua lingua Don vocant; A.I.74: apud villam Pyana, quod in Polonica lingua sonat spum; A.I.103, 107, 111, 117: unum tamen Lechiticum seu Polonicum singuli sonant linguarium; A.I.143, 171: Poloni regnum et principum suorum nomina non in ho sed in slaw terminare soliti sunt, lingua sua fermando principum et regum nomina; 1005.II.248; 1014.II.273; 1024.II.287; 1109.IV.249; 1158.V.62; 1124.IV.299; 1234.VI.270; 1241.VII.21; 1285.VII.238: in exercacionem tam fedi sceleris Deo permittente carmina vulgaria ab agrestibus ruditer composita, lingua Polonica in theatris usque ad nostra tempora canebantur; 1446.XII.19; Reg. I 60; Reg. II 212; Reg. III 38, 436; Wrat. 445, 450; Crac. 138; Band. 75 [4]; 227 [42]; Kun. 304; Wlad. 522, 524 itp.</i>	A.I.74: <i>apud villam Dzywono quod in Polonica ydiomate sonat mirabile; A.I.103, 107; 1017.II.277: Kazimirus, quod in ydiomate Polonico significat: iubens pacem; 1031.II.306; 1400.X.539, 540; 1410.XI.3,102: Cruciferi castrum Tucholya obsidentes, plures homines armis indutos et idiomatis Polonici gnaros, et signanter Dobrzinensem quandam militem Nawir, qui proprio Rege deserto, ad Cruciferos transfugerat; 1431.XI.461; 1442.XII.684; carmine Polonico idiomate psallentium; 1454.XII.155; 1454.XII.175; 1466.XII.457; 1474.XII.614: propter notitiam Polonici idiomatis; Reg. II 212; Reg. III 163, 335, 422: Poloni enim tumulum mortuorum mogilam suo idiomate appellant; Gnesn. 344, 345, 352; Posn. 483; Wrat. 446, 447, 477: Polonici idiomatis ignarus, causas subditorum Polonorum non nisi per interpretes expediebat; Crac. 137, 139; Clen. 81 [120]; Kun. 99; 1327.IX.137</i>

	INNE		SANGUIS
14	—		—
15	A.I.167: <i>Scripturas de Greco in Slawonicum transferunt, sacra in vulgari Slawonico peragenda instituunt; 1387.X.474</i>	A.I.117, 143: <i>castrum Bremen — ut pondus hostile excipiat: brzemye enim in Slawoniko pondus denotat; A.I.144</i>	
16	—	1443.XII.687	—
17	1394.X.506: <i>in Ruthenorum religiosis, quos suo vulgari Kaloyros appellant</i>	1479.XII.697: <i>legenti Thartarorum Imperatoris literas in Ruthenicum versas</i>	
18	996.II.215: <i>św. Wojciech in circo civitatis predictae predicacionis sancte vulgari suo Bohemico, quod a Polonis bene poterat intelligi, assidue exercebat officia; 1199.VI.174</i>	A.I.71; 1451.XII.92: <i>Jan Kapistran verbum Dei diligentissime per duos interpretes, unum Bohemum alterum Almannum praedicabat; Band. 187</i>	
19	A.I.74: <i>apud villam Swymia, quod in Polonico vulgari significat scropha; A.I.113, 133: eosque vulgari suo woyowodas, id est exercituum ductores, appellant; A.I.158, 170; 1036.II.313–314: Polonos peresa, mores eorum et conversacionem fastidians; 1114.IV.273: predicacio vulgaris habita est; 1139.IV.338: appellabatur autem Krzywousty in vulgari Polonico, quod significat indirecti oris; 1185.VI.138; 1199.VI.174; 1204.VI.191: a responsonis eventu loco nomen indidit et ipsum Trzebanyczsz, quod in vulgari Polonico sonat „nullius egens” appellavit; 1321.IX.116: primum in scriptis in Latino, deinde in vulgari Polonico — ut ab omnibus populis astantibus intelligeretur; 1330.IX.152; 1339.IX.157; 1361.IX.306; 1410.XI.16: Iacobus autem Plocensis episcopus — missa solenni officio celebrata, sermonem etiam in vulgari Polonico apud universum exercitum — habuit, multaque de bello iusto cum esset vir rarae literaturae, habens donum sermonis; 1418.XI.216 Władysław Jagiello in Gnesnam venit, quo iam iussu Praelati et barones Regni in frequenti numero convenerant. In quorum audientia Rex libellum Iohannis Falkenberg satyricum in vulgari Polonico legi mandavit 1434.XI.530; 1469.XII.523; Reg. I 261; Crac. 159; Wrat. 453; Posn. 485; Gnesn. 352; Wlad. 522 itp.</i>	1019.II.283: <i>Hec autem dacia a Polonis appellatur stroza; 1064.III.88; 1077.III.127: subditis in exigendis eveccionibus, que in Polonico podwode appellantur; 1102.IV.209: Sbigneo, qui et Sbyeg a Polonis cognominatus; 1139.IV.337: que in Polonico waszag appellatur; 1175.V.101; 1241.VII.13; 1256.VII.108; 1269.VII.164: ligneisque propugnaculis, que blanky apud Polonos vocantur; 1278.VII.201; 1279.VII.206; 1283.VII.226: de domo Porcaria, que apud Polonos Swinka id est sus vocatur; 1343.IX.229; 1380.X.387; 1399.X.532: Jadwiga oddawala się lekturze Yeteris et Novi Testamenti, Omeliarum quatuor Doctorum, Vitas Patrum, Sermonum et Passionum de Sanctis, Meditationum et Orationum Beati Bernhardi, Sancti Ambrosii, Revelationum Sanctae Brigittae et plurimorum aliorum de Latino in Polonicum translatorum; 1410.XI.41, 44, 53, 58: alba diploide Theutonica, quam in Polonico appellamus Iakkam; 1410.XI.102; 1422.XI.307: venationes taurorum silvestrium, qui in Polonico Thury appellantur; 1431.XI.439: cum in Polonico fere omnia argumenta et responsones fierent; 1440.XII.623; 1442.XII.679; 1443.XII.691; 1447.XII.37; 1463.XII.380, 382; Reg. I 2, 66, 81, 563, 575, 604, 633; Reg. II 230; Band. 143 [21]; 175 [29], 187 [32]; Gnesn. 355; Clen, 58 [36]; Wlad. 522; Kun. 300, 328 itp.</i>	1327.IX.137: <i>idemptitate quoque sanguinis et idiomatis tam dux ipse — quam ipsa gens Maszovie, que debebat excidium et regni proprii et gentis Polonice, non secus quam perniciosus pestem abhorretere; Reg. III 449; ab universis Polonici sanguinis filiis singulari laude venerandos; Band. 119 [15]; 227 [42]; 1310.IX.17; 1410.X.44</i>

dziejopis uznał za stosowne podkreślić, że *quoniam virgo praefata nullam linguam praeter Almannicam noverat, ordinatione regia, octo prope mensibus Cracoviae, sub quibus Polonico imbuebatur idiomate, stetit: quod postquam intelligere magis didicisset quam sonare, regio thoro coniuncta est*¹²⁴.

Należy dodać, że Długoszowi nie przeszkadzali cudzoziemcy zamieszkali w Królestwie Polskim, jeżeli nie brali oni udziału w życiu politycznym. Pomijając problemy Rusi Koronnej, nie sposób nie zauważyć, że zdawał on sobie sprawę z istnienia dużej grupy mieszczan pochodzenia niemieckiego, chociażby w stołecznym Krakowie. Akcenty antyniemieckie są jednak we wszystkich jego dziełach stosunkowo nieliczne i w większości zostały zaczerpnięte z wykorzystywanych źródeł¹²⁵. Warunkiem przychylniej oceny klasztoru było ściśle przestrzeganie reguły, a fakt, że zakonnikami mogli być Włosi czy Francuzi, jak w niektórych małopolskich klasztorach cysterskich, lub Niemcy w wielkopolskich, nie miał tu większego znaczenia¹²⁶.

Dla podsumowania rozważań nad sposobem, w jaki Długosz ujmował w swojej twórczości wspólnoty polityczne i regionalne, pomocna niech będzie tablica nr 6, w której zestawiono wszystkie określenia zbiorowości występujące w tablicach poprzednich. Można tu dostrzec tendencję do widzenia ówczesnej rzeczywistości w kategoriach etniczno-politycznych, wspólnoty pochodzenia, języka, a także i krwi — a więc w zasadzie narodowych. Strzec się jednak należy anachronizowania poglądów Długosza. Trzeba przecież uwzględnić fakt, że nie doszło wtedy jeszcze do pełniejszego wykształcenia się społeczeństw narodowych. Powstały w toku długiego rozwoju historycznego współczesny układ państw i narodów nie może być zresztą jedynym punktem odniesienia. Długosz musiał znaleźć miejsce dla wspólnot regionalnych odgrywających w XV w. istotną rolę w życiu politycznym. Dotyczy to zwłaszcza rozdrobnionych Niemiec i Włoch. Zdawać należy sobie sprawę, że istniała wówczas możliwość wykształcenia się na ich obszarze szeregu społeczeństw narodowych, tak jak to się ostatecznie już stało z Austriakami. Trudno było wtedy natomiast przewidzieć że Rusini, w konsekwencji podboju części ich terytorium etnicznego przez Litwę i Polskę, wyodrębnią się z czasem w trzy narody, a nie dojdzie do tego u Morawian. Można dodać, że ówczesny etap powstania języków literackich na obszarze Europy środkowej (a prócz Polski właśnie jej poświęcał Długosz nieco uwagi) nie w pełni pozwalał na precyzyjniejsze widzenie problemów językowych. Stąd istniała możliwość mówienia o *nacio*, *genus*, *gens* i *lingua Slavica*, mimo że dziejopis zdawał sobie sprawę z różnic między językami czeskim, polskim i ruskim. Szkoda natomiast, że w badanej twórczości nie znalazło żadnego poświadczenia zagadnienie regionalnych podziałów dialektycznych.

Porównanie aparatu pojęciowego Długosza ze współczesną mu terminologią polską, obejmującą określenia takie, jak 'korzeń' 'naród' 'ród' 'rodzaj' 'pokolenie' 'postać' 'plemień' wskazuje, że terminologia ta była mniej precyzyjna¹²⁷. Daleko bardziej ściśle i abstrakcyjne określenia łacińskie cechowała też pewna specjalizacja. Wyraz *nacio* służył raczej do określania zbiorowości politycznych i terytorialnych. *Genus* znaczeniowo w największym stopniu zbliżał się do terminów polskich, kładąc nacisk na wspólnotę pochodzenia, więzy krwi. Pozbawiony tego wyraz *gens* określał również zbiorowość etniczno-polityczną rozwijając w tym kierunku znaczenie pojęć 'lud' 'ludzie'. Wydaje się, że znajomość łaciny i autorów klasycznych stanowiła wyraźną barierę w możliwościach precyzyjniejszej racjonalizacji ówczesnej rzeczywistości. Jest to pewna wskazówka dla prób wyznaczenia społecznego zasięgu poglądów Długosza.

¹²⁴ 1400.X.539.

¹²⁵ Zob. niżej przyp. 221–238.

¹²⁶ Reg. III 363: Andrzejów *a primaeva eius institutione fere usque ad nostra tempora Gallici aut Italici fratres, absque ulla Polonorum admixtione illud incolebant, propter quorum regularem observantiam et vitae sanctimoniam nomen illius sonorum et celebre habebatur*; Reg. III 400, 402: Wąchock (także Reg. II 478); Reg. III 229: Święty Krzyż; Reg. III 302: Lublin Brygidki, Władysław Jagiełło *fratres et sorores ex monasterio Sanctae Brigittae de Gdansk, Almanos omnes recepit et in praefato monasterio locavit*, jednak wszystkie otrzymane dary zostały wywiezione do Gdańska *coenobio Lublinensi spoliato* — — *sed et plures contentiones, scandala et deformitates in monasterio praefato incestus insuper sanctimonialium oriebantur, donec successerunt fratres Poloni*; 1145.V.34: klasztory w Łądzie i Łeknie (Wągrowcu) *monachi in primaria monasteriorum huiusmodi fundacione ex monasterio, quod vocatur Vetus Mons, tribus miliaribus a Coloniensi civitate supra Rhenum sita distante, sumpti. Ab eo autem tempore mos fuit laudabilis et omni comendacione dignus usque ad tempora mea observatus, quod nemo in monasteria praefata in regularem observanciam assumitur, nisi sit genere Coloniensis. Ex quo nimirum provenit quod monasteria praefata optimo diriguntur ordine tam in spiritualium quam temporalium gubernacione, passura illico et religionis et rei familiaris naufragiam, si hunc morem quandoque deseruerint. Nec mos ipse nude et fortitue, sed racionabiliter et ex evidenti causa et merito praefatis duobus monasteriis pro iure perpetuo et lege perenni ob eam causam fuit concessus.*

¹²⁷ Analizę terminów polskich przeprowadzono w drugim rozdziale przytoczonej we wstępie pracy doktorskiej, zostanie ona opublikowana osobno.

Tablica 6

	Natio	Natione	Genus	Genere	Gens	Lingua (i inne)		Natio	Natione	Genus	Genere	Gens	Lingua (i inne)
Chaldaica ?	-	-	-	-	-	x	Saxo	x	x	-	x	x ?	-
Hebreorum	-	-	-	-	x	x	Livonita	x	-	-	-	x ?	-
Iudaea	-	-	x	x	-	-	Pruthenus	x	-	-	-	x ?	-
Israelitarum	-	-	x	-	-	-	Culmensis	x	-	-	-	x ?	-
Graeca	x	x	-	x	x	x	Cruciferus	x	-	-	-	x ?	-
Italica	x	x	x	x	x	x	Gdanensis	-	x	-	-	-	-
Latina	-	-	x	-	-	x	Gothorum	-	-	-	-	x	-
Romanus	x	x	-	x	x	-	Hungarica	x	x	x	-	x	x
Campanus	-	x	-	-	-	-	Pannonica	x	x	-	x	x	-
Tuscus	-	x	-	-	-	-	Turcorum	x	-	x	-	x	-
Lombardus	-	x	-	-	-	-	Scytharum	-	-	x	-	-	-
Siculus	-	x	-	-	-	-	Thartarica	x	-	x	-	x	x
Neapolitanus	-	x	-	x	-	-	Cumanum	-	-	x	-	-	-
Narnensis	-	x	-	-	-	-	Koschohorum	-	-	-	-	x	-
Ianuensis	-	x	-	-	-	-	Persarum	-	-	-	-	x	-
Venetus	-	x	-	x	x ?	-	Medorum	-	-	-	-	x	-
Bononiensis	-	x	-	-	-	-	Polowczis	x	-	-	-	-	-
Mediolanensis	-	x	-	-	-	-	Warachis	x	-	-	-	-	-
Pisanus	-	x	-	-	-	-	Pyeczyenyadzis	x	-	-	-	x	-
Lucanus	-	x	-	-	-	-	Albanica	x	-	-	-	-	-
Gallica	x	x	x	x	x	-	Lithuanica	x	x	x	x	x	x
Provincialis	-	x	-	-	-	-	Samagittica	x	-	x	-	x	x
Burgundus	-	x	x	-	-	-	Pruthenica	x	-	x	x	x	x
Vastus	-	-	-	x	-	-	Iaczwingorum	x	-	x	-	x	x
Tricensis	-	x	-	-	-	-	Lywoniczce	-	-	-	-	x ?	-
Portugalensis	-	x	-	-	-	-	Slavonica	x	-	x	-	x	x
Hispanorum	-	-	-	-	x	-	Bulgarica	x	x	-	x	-	x
Cathelanus	-	-	-	x	-	-	Bosnenses	x	-	-	-	-	-
Valachorum	x	-	x	-	x	x	Rascianis	x	-	-	x	-	-
Anglicana	x	x	-	-	-	-	Ruthenica	x	x	x	x	x	x
Almanica	x	x	x	x	x	x	Bohemica	x	x	x	x	x	x
Theutonica	x	x	x	x	-	x	Moravica	x	-	-	-	-	-
Germanica	x	x	-	-	x	-	Smolnenses ?	-	-	-	-	x	-
Australis	x	-	-	-	x ?	-	Polonica	x	x	x	x	x	x
Bavarus	x	x	-	-	x ?	-	Masovitica	x	x	-	-	x	-
Nurembergen- sis	-	x	-	-	-	-	Cracoviensis	-	x	-	-	-	-
Suevus	x	x	-	x	x	-	Sandomiriens- sis	-	x	-	-	-	-
Thuringus	x	x	-	-	x ?	-	Cuyaviensis	-	x	-	-	-	-
Francus	x	x	-	x	x ?	-	Slesitica	x	x	-	x	x	-
Lothoringus	-	x	-	-	-	-	Wratislavien- sis	-	x	-	-	-	-
Swyczerus	x	-	x	-	x ?	-	Pomeranica	x	-	-	x	x	-
Frisonis	x	-	-	-	x ?	-	Stetinensis	x	-	-	-	x ?	-
Rhenensis	x	x	-	-	x ?	-	Kaszubitarum	x	-	-	-	x	-
Coloniensis	-	x	-	x	-	-	Slaworum	-	-	-	-	x	-
Westfalus	x	x	-	x	x ?	-	Serbianorum	-	-	-	-	x	-
Hasso	-	-	-	x	-	-	Liuticorum	-	-	x	-	-	-
Misznensis	x	-	-	-	x ?	-	Pyratys	x	-	-	-	-	-
Lusatiensis	x	-	-	-	x ?	-							

Dodatkowych informacji w tych sprawach udzielają zamieszczone kilkakrotnie w «Rocznikach», różne zresztą co do wielkości, charakterystyki Polaków, Czechów, Rusinów, Prusów, Jaćwingów, Tatarów, Wołochów, Litwinów, Żmudzinów i Turków. W tych opisach ludów, wzorowanych zapewne na tekstach starożytnych, interesowało autora przede wszystkim pochodzenie i język, a także cechy środowiska geograficznego, przymioty fizyczne i psychiczne mieszkańców, zwyczaje i prawa oraz niekiedy religia (bogowie)¹²⁸.

2.2. Dotychczasowe ustalenia pozwalają na wszechstronniejsze i precyzyjniejsze odczytanie spraw polskich bez ich wyjmowania z całego, oczywistego dla dziejopisa kontekstu. Wydaje się zresztą, że właśnie tu narodowy sposób patrzenia na rzeczywistość społeczną i polityczną wystąpił ze szczególnie dużą

¹²⁸ A.I.71 – Czesi; A.I.72 n. – Polacy; A.I.87 i 121 n. – Rusini; 997.II.215–216 – Prusowie; 1112.IV.264 – Jaćwingowie; 1187.V.142 – Tatarzy; 1369.IX.299 i 1433.XI.514 – Wołosi; 1387.X.470 n. – Litwini; 1413.XI.159 – Żmudzini; 1453.XII.145 – Turcy; por. wyżej przyp. 26. Schemat opisu, który na podstawie tego samego materiału odczytała J. Krzyżaniakowa, Pojęcie narodu, s. 141, może się z pewnymi zastrzeżeniami odnosić jedynie do Litwinów i nie wymienionych przez nią Polaków; autorka przecenia chyba znaczenie dowodowe tych opisów.

siłą. Przedstawiony wyżej stosunek Długosza do języka polskiego sugeruje, że posługiwanie się nim utożsamiał on z przynależnością do narodu polskiego. Analizy wymaga więc związek zachodzący między czynnikami językowymi a zasięgiem państwowej wspólnoty politycznej. Jak wiadomo, dziejopis przejawiał bardzo duże zainteresowania dla granic *Regnum et Ecclesiae Poloniae*. Postawiono wyżej hipotezę, że obrona ich nienaruszalności mogła być jednym z motywów podjęcia pracy nad *Annales*. Przedstawiając bieg wydarzeń politycznych Długosz pilnie odnotowywał wszystkie straty i nawet przejściowe nabytki terytorialne. Stale też o nich przypominał. Z tego względu ustalenie jego obrazu granic Polski wymaga uwzględnienia ogromnego materiału. W tak obszernym tekście, na podstawie częściowej dokumentacji, można w zależności od potrzeby odczytać kilka koncepcji granic, dokumentując każdą z nich sporą porcją materiału¹²⁹. Nie znajduje to uzasadnienia w twórczości dziejopisa, a pewne niekonsekwencje w jego stanowisku tłumaczy „roczny” sposób opracowywania narracji i niedokończenie pracy.

Na oznaczenie państwa polskiego Długosz używał — obok określenia *Polonia* — przede wszystkim terminu *Regnum Poloniae*, a także znacznie już rzadziej, *Corpus Regni Poloniae* (około pięćdziesięciu razy)¹³⁰ oraz, zupełnie wyjątkowo, *Corona Regni Poloniae* (około dziesięciu razy)¹³¹. Prócz tej częstotliwości, nie widać szczególnych różnic w sposobie ich zastosowania w znaczeniu terytorialnym. Wydaje się jednak, że należy oddzielić postulowany zasięg terytorium Polski od faktycznego jej obszaru. Ten ostatni jest skądinąd znany i bardziej interesujące są tylko przytaczane przez Długosza uzasadnienia za przynależnością ziem etnicznie niepolskich. Znacznie więcej mówią natomiast zgłaszane przezeń pretensje terytorialne.

Analiza postulowanego zasięgu terytorialnego Polski wskazuje, że Długosz nie do wszystkich roszczeń przywiązywał jednakową wagę. Wprawdzie on sam tego nigdzie w sposób jednoznaczny nie sformułował, ale dają się tu wyodrębnić dwa kręgi: węższy i szerszy. Drugi z nich — maksymalny — można wyznaczyć na podstawie dziejów bajecznych i «Chorografii» oraz zasięgu władztwa Bolesława Chrobrego. Określa on obszar polskich roszczeń do prymatu i zwierzchnictwa politycznego.

W «Chorografii» *in Polonica regione et provinciis sibi subiectis* znalazły się dorzecza siedmiu rzek: Wisły, Odry, Warty, Dniestru, Bugu, Niemna i Dniepru¹³². Węższy i łatwiejszy do określenia obszar wyznaczyły *opida apud Polonos et sub Regno Polonie consistencia magis insignia magisque memorabilia*. Były to (z nielicznymi wyjątkami, takimi jak Gdańsk, Toruń, Elbląg) siedziby biskupstw i kolegiat. Oprócz miast Królestwa Polskiego (wraz z Mazowszem i Prusami Królewskimi), Wielkiego Księstwa Litewskiego i Śląska wymienione zostały zachodniopomorski Kamień i mołdawska Suczawa¹³³.

Dzieje bajeczne dowodzą przede wszystkim pierwszeństwa Polski w Europie Środkowej. Czechy *iunior natu Czech — sibi a germano Lech natu maiore multiphariis precibus obtinuit in perpetuum et hereditariam possessionem*¹³⁴. Granice Polski Lecha miały opierać się o Morze Czarne, Karpaty i Łabę. Długosz dowodzi więc, że nazwa Rusi pochodzi *ab uno nepotum Lech, qui Russz vocabatur*¹³⁵. Wprawdzie *asserere nonnulli conantur Russz non Lechonis nepotem, sed germanum extitisse, et secum una atque Czech fratre tercio ex Carwacia egressum, amplissima Russorum regna — populasse et terminos suos — ad*

¹²⁹ Np. S. M. Kuczyński, Długosz wobec polskiej granicy zachodniej, w: Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, t. I, Warszawa 1948, s. 71 n., jednostronnie widział w *Annales* tylko „troskę o przywrócenie Polsce należnej granicy zachodniej”, która jeszcze bardziej niesłusznie ma się łączyć z „nietajoną przez Długosza niechęcią do Niemców”.

¹³⁰ Ciekawsze przykłady zastosowania terminu *Corpus Regni Poloniae*: 1013.II.272; 1015.II.274; 1031.II.306; 1037.II.317; 1102.IV.210; 1142.V.17; 1295.VIII.283–284, 286; 1296.VIII.293; 1302.IX.20; 1312.IX.82; 1322.IX.123; 1327.IX.137; 1343.IX.230; 1352.IX.265; 1370.X.336; 1380.X.387; 1385.X.451; 1395.X.511; 1397.X.522; 1398.X.525; 1406.X.565; 1410.XI.81–82; 1421.XI.272; 1429.XI.372; 1430.XI.425; 1432.XI.486; 1433.XI.497; 1448.XII.51; 1451.XII.80, 90; 1453.XII.150; 1454.XII.157–158; 1454.XII.161; 1460.XII.308; 1462.XII.359; 1466.XII.461–462; 1467.XII.477; Wrat. 462; Wlad. 518, 519; Crac. 182; Reg. III 449, 478; Kun. 228; Band. 135 [19].

¹³¹ Przykłady użycia terminu *Corona Regni Poloniae*: 1343.IX.231; 1355.IX.271; 1410.XI.80; 1414.XI.188; 1429.XI.382 (tu raczej w znaczeniu konkretnym); 1430.XI.422; 1435.XII.515; 1477.XII.42; Wrat. 441; Długosz raczej unikał tego określenia.

¹³² A.I.73 n.; cytat z opisu jezior — A.I.90; por. J. Kornaus, Jan Długosz geograf, s. 85 n. Z pominięcia mniejszych dopływów Bałtyku na Pomorzu i w Prusach raczej nie należy jednak wyciągać dalej idących wniosków co do pojęcia Polski; inaczej Kornaus, o. c., s. 96.

¹³³ A.I.109 n.

¹³⁴ A.I.71; por. w tych sprawach K. Pieradzka, Genealogia biblijna, *passim*.

¹³⁵ A.I.87.

*fines prope terre dilatasse: que scriptorum de origine Ruthenorum varietas plus obnubilat eorum originem quam declarat*¹³⁶. Dzięki Kronice wielkopolskiej dziejopis stosunkowo wiele uwagi poświęcił Słowianom Połabskim. Ich ziemie miał Leszek III nadać swoim dwudziestu naturalnym synom, pozostawiając zwierzchnictwo nad nimi i resztę Polski w rękach pierwotnego Pompiliusza I. Ich potomkowie uniezależnili się po śmierci Pompiliusza II, nie uznając wyboru Piasta na jego następcę¹³⁷.

Najdokładniej określony został zasięg państwa Bolesława Chrobrego. Władca ten zajął w 1003 r. Czechy, a w roku następnym Morawy. W 1008 r. *magnam — — terrarum Russie porcionem — — prope Kyow se protendentem, in suam dicionem et regni sui Polonie perpetuam potestatem subegit*. Natomiast pozostała część Rusi miała wkrótce (1019 r.) płacić trybut¹³⁸. W wyniku najazdu na Saksonię (1012 r.) ustanowił Bolesław granicę na przepływającej przez jej środek Soławie. Rok 1013 przyniósł wyprawę na *regiones ad Mare Septentrionale sitas, Pomeraniam quoque inferiorem, Kassubiam et ceteros cismarinos tractus* i odnowił *feudalem obedienciam et subieccionem*. Wreszcie w 1016 r. *tunc primum Prussia, in provincia formam redacta et armis Boleslai regis subacta, Regno Polonie cepit subiecta et tributaria*¹³⁹.

Przedstawione programy graniczne nie są w szczegółach całkowicie jednolite. Można sądzić, że Długosz nie traktował ich jednakowo. Złożone razem, składają się dość konsekwentnie na koncepcję roszczeń maksymalnych — z punktu widzenia możliwości ich dowodzenia odpowiednio spreparowanymi faktami z dawniejszej i nowszej historii Polski. Granicę zachodnią na Łabie i Soławie uzasadniały dość odległe racje historyczne. Podobnie jak one, raczej z erudycji wysnuty został argument, że ziemie te *eciam nunc Slavi incolunt*¹⁴⁰. Dziejopis niekiedy o nich przypominał, podkreślając np., że Władysław Biały udał się *in civitatem Lubik, quae in Polonico Bukowycz appellatur, et quam de Regni Poloniae corpore constat excidisse*¹⁴¹. Wydaje się jednak, że do najdalszego zasięgu granicy zachodniej przywiązywał Długosz mniejszą wagę. Znacznie bardziej zaangażował się on w obronę interesów polskich na wschodzie, znajdując dla niej oparcie w realnie istniejących wówczas pretensjach do Podola i Wołynia, a także do zwierzchnictwa nad Wielkim Księstwem Litewskim.

Roszczenia wysuwane w *Annales* pod adresem Litwy przygotowane zostały opisami najazdów krzyżackich. Zgnębieni nimi Litwini *desperatione iniecta, dum se nullo pacto exterminationem perpetuam crederent evasuros, deserendae patriae agitabant tractatus*¹⁴². Długosz podkreślał, że zamysł ten zostałby zrealizowany *si non Polonorum solatia, Duce Lithuanico Jagellone in Regem assumpto, discessionem huiusmodi avertissent*¹⁴³. Władysław Jagiełło po chrzcie i małżeństwie z Jadwigą, realizując podjęte w czasie starań o tron polski zobowiązania *terras — — Lithuaniae, Samagittiae et Russiae, in quibus habebat naturali iure et acquisito dominium merum et mixtum, ditioni suae parentes, Regno Poloniae perpetuo inscripsit, univit, invisceravit, adiunxit et incorporavit*¹⁴⁴. Długosz sam, bądź przez występujące na kartach «Roczników» osoby, stale o tym przypominał, kontrastując często dobrodziejstwa strony polskiej z niewdzię-

¹³⁶ A.I.89–90; dalsze wyjaśnienia A.I.121 n.; por. A.I.111–112: *Kyowia, ab uno Polonorum et gentium principum Kyg condita et ab illius nominis proprietate vocabulum sortita*.

¹³⁷ A.I.142 n.; 163 n.; por. też A.I.117.

¹³⁸ 1003.II.242–244; 1004.II.245–246; 1008.II.259 n.; 1011.II.269 (cytat); 1019.II.282.

¹³⁹ 1012.II.270–271; 1013.II.271–272; 1116.II.274–275; por. 1024.II.288; odpadanie nabytków Chrobrego: 1027.II.301 — Czechy; 1028.II.302–303 — Morawy; 1031.II.304–305 — Słowianie Połabscy; 1031.II.305–306 — Lubeka; 1041.III.37: Kazimierz Odnowiciel ożenił się z Dobroniegą, siostrą Jarosława Mądrego. *Multa tamen castra et regiones Russiae, que avus suus Boleslaus, Polonorum primus rex, in Russia, victo et conflictu Iaroslao, quesierat et in eam diem tenuerat, post contractam affinitatem in signum veri federis et sincere affinitatis Iaroslao restituit*.

¹⁴⁰ 1013.II.271; por. wyżej przyp. 110.

¹⁴¹ 1380.X.387; por. 1463.XII.382.

¹⁴² 1378.X.382: *Consiliumque fuit, tam hominibus agrestibus et coloniam exercentibus, quam pecoribus et pecudibus in unum collectis in silvas et indagines palude et aquis tutas et nondum habitatas transmigrare, Cruciferisque Lithuanicam et Samagitticam terram relinquere*.

¹⁴³ 1378.X.382: Witold miał twierdzić, że *suam et suorum omnium eiectionem, discessionemque ex terris Lithuaniae et Samagittiae beneficio Polonico esse et fuisse aversam et prohibitam, Polonisque petita et restituta patriae gratificationem perpetuo debere*. Na tę intencję narracji zwróciła uwagę już U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 99 n.; por. 1391.X.496–497: w czasie walk z Witoldem i Krzyżakami Władysław Jagiełło wspomagał Litwę tak ludźmi jak i żywnością *fames enim horrenda universos pervaserat; qua pressi, deserere Lithuaniam nobiles iuxta ac agrestes firmaverant, nisi illis omni genere victualium ex Regno Poloniae fuisset subventum*.

¹⁴⁴ 1386.X.460; zobowiązania 1385.X.451.

cznością Litwinów i sprzyjających im Jagiellonów¹⁴⁵. Wobec samowolnej elekcji Kazimierza Jagiellończyka na wielkiego księcia w 1440 r. miał postanowić Władysław III, *prudens Rex et Regni sui Poloniae fervidus amator*, że po swoim powrocie z Węgier *certis castris, videlicet Brzeszcze et Krzemyenecz, pro se et Regno Poloniae reservatis, terra etiam Drohiczensi Duci Masoviae Boleslao confirmata, residuitatem Ducatus Lithuaniae et Russiae ipsi Kazimiro Duci assignare, quatenus Ducatus ipse in plures partitus, acciperet in his terris, quae nondum cultae sunt, augmentum, et Regibus Poloniae atque Regno, cui subiectus est, taliter diminitus calcitrare non auderet* (podkr. S. G.)¹⁴⁶. Analiza zdaje się wskazywać, że postulaty Długosza wobec Litwy sprowadzały się do faktycznej realizacji polskiego nad nią zwierzchnictwa. Wniosek ten popiera również konsekwentna obrona przynależności do *Regnum Poloniae* Podola, Wołynia, a także Podlasia.

Stanowisko zajmowane wobec Mołdawii było podobne. Jej podległość opierała się jednak na bardziej jednoznacznym stosunku lennym. Począwszy od roku 1415, kiedy to wojewoda Aleksander w Śniatyniu *Regi Poloniae et Coronae Regni Poloniae fidelitatis et subiectionis cum omnibus Boyaris terrae Valachiae solenne praestitit homagium et fidelitatis corporale iuramentum*¹⁴⁷, dziejopis, relacjonując bieg wydarzeń, wielokrotnie podkreślał istnienie (lub naruszenie) zawiązanej wtedy zależności¹⁴⁸. Zwierzchnictwo polskie uważał za oczywiste tak dalece, że zarzucał nawet Kazimierzowi Jagiellończykowi niewystarczające wywiązywanie się z obowiązków wobec lennika¹⁴⁹.

Cały, wyróżniony tutaj, szerszy krąg w przedstawianych przez Długosza programach terytorialnych sprowadza się do mniej lub bardziej realnych roszczeń politycznego zwierzchnictwa ze strony Polski. Znalazły się tu od 1466 r. również Prusy Krzyżackie, których kolejni wielcy mistrzowie składali *Kazimiro Regi et Regno suo debitae fidelitatis et subiectionis iuramentum*¹⁵⁰.

Program węższy i dla Długosza zasadniczy, dotyczył obszarów, które powinny być znaleźć się bezpośrednio w granicach *Regnum Poloniae*. Urszula Borkowska przekonująco wykazała utożsamianie przez kanonika krakowskiego interesów polskiego państwa i Kościoła. Idealny zasięg *Regnum* określał przede wszystkim obszar metropolii gnieźnieńskiej. Miała ona obejmować arcybiskupstwa w Gnieźnie, (rzekome) w Krakowie, oraz diecezje w Poznaniu, Wrocławiu, Włocławku, Płocku, Lubuszu, Chełmnie i Kamieniu. Dodatkowo niezbędnym elementem *Regnum Poloniae* były na wschodzie tereny Rusi koronnej wraz

¹⁴⁵ 1392.X.500: Witold otrzymał *administrationem plenariam* w Wielkim Księstwie zobowiązując się *terras praefatas pro Rege et Regno Poloniae fideliter tenere, et Reges atque Regnum Poloniae nunquam deserere in prosperis et adversis*; 1413.X.152–153 (unia horodelska); 1429.XI.371–372 (mowa Oleśnickiego); 1429.XI.375; 1437.XII.581; 1440.XII.623: uchwalono, że Władysław Warnieńczyk ma jechać na Węgry po koronę, *et vice sua in Lithuaniam germanum suum illustrem Ducem Kazimirum transmitteret, qui non ut Dux Magnus ibi praesideret, sed ut vicarius et gubernator, donec Wladislaus Rex de ipso Ducatu aliter disponeret. In evidenciam rei huius nunquam eum Wladislaus Rex, aut Praelati et barones Poloniae, verbis aut literis Ducem Magnum nominabant*; 1440.XII.626–627: Władysław przed wyjazdem pouczył Kazimierza *quali conditione in Ducatu Magno Lithuaniae ut vicarius, non Dominus, debeat praesidere, monetque illum, ut principaliter Deum timeat, iustitiam diligit, unionem inter Regnum Poloniae et Ducatum Magnum Lithuaniae, atque charitatem nutriat, nullasque guerras sine sua licentia moveat, et beneficiorum a Regno Poloniae susceptorum arctam et continuam memoriam teneat, et semper pro eius honore, commodo, exaltatione et augmento intendat*; 1447.XII.7 (Wincenty Kot); 1448.XII.45; na zjeździe w Lublinie *Praelati — et barones Poloniae* zaproponowali *ut videlicet Regnum Poloniae cum Ducatu Magno Lithuaniae, secundum intentionem primorum Principum, Wladislai Poloniae Regis et Withawdi Magni Ducis Lithuaniae, sub uno Rege et Principe foret, et utrumque Dominium de caetero vocaretur Regnum Poloniae, titulo Ducatus Magni Lithuaniae extincto; quodque Lithuaniae, Samagittiae et Russiae terrae, quae nunc Ducatui Magno subsunt, in eadem sorte, conditione, iure, privilegio et libertate, qua terrae Cracoviensis, Sandomiriensis, Siradiensis, Lublinensis, Leopoliensis, Podoliae et aliae, consisterent* — 1448.XII.46–47; 1451.XII.95–96; 1452.XII.115: na zjeździe w Sieradzu posłom litewskim, którzy *malent* — *omnes ad unum mori, antequam paterentur se esse Regno incorporatos aut subiectos*, odpowiedziano, że *Polonos semper illos non pro subiectis, sed fratribus et sociis usos esse, nec incorporationem illis dedecori esse, sed honori*; 1459. XII.294–295; 1475.XII.628.

¹⁴⁶ 1440.XII.657–658; podobnie pod 1441.XII.670 napisał Długosz, że Władysław postanowił *Lithuaniam dividendam partiendamque in plures principes, ut potestate imminuta, insolentia, quae ex illa oriebatur, conquiesceret*.

¹⁴⁷ 1415.XI.188.

¹⁴⁸ 1429.XI.368; 1359.IX.299–300; 1412.XI.132; 1431.XI.454, 461, 1433.XI.513–515; 1436.XII.573–575; 1442.XII.679; 1447.XII.42; 1450.XII.73; 1465.XII.408–409; 1467.XII.495–497; 1468.XII.502, 510, 517–519; 1475.XII.622.

¹⁴⁹ 1475.XII.627–629, 630: Kazimierz Jagiellończyk naradzał się w Nowym Korczynie *non tam iam Stephano Woyewodae et terrae Valachiae, quam terris Podoliae et Russiae succursurus*; 1467.XII.644–645, 647, 649. Ważnym tu też motywem była zapewne chęć obrony zagrożonego przez Turków chrześcijaństwa.

¹⁵⁰ 1479.XII.692; por. 1466.XII.461–462; 1469.XII.536; 1470.XII.544; 1476.XII.640–641; 1478.XII.668, 675; 1479.XII. 686, 693–694.

z Podolem i Wołyniem. Był to więc obszar państwa Bolesława Chrobrego bez terytoriów zależnych¹⁵¹. Dla legitymizacji roszczeń sobie współczesnych dziejopis umieścił je w epoce „fundacji” królestwa.

Można sądzić, że angażując się w odbudowę *Regnum Poloniae* w tych właśnie granicach, Długosz przywiązywał zbliżone znaczenie do wszystkich niezbędnych tu rewindykacji terytorialnych, niezależnie od ich realności. Pisał przecież pod rokiem 1467, gdy została już *Prussia* — — *Regno unita*, że schwyciła go *non mediocris* — — *voluptas, utpote qui molestius tuleram, Polonicum Regnum a variis nationibus et populis laceratum in dies iri, fortunatum me et caeteros coaetaneos meos ratus, quibus reintegrationem ipsam post tot saecula videre contigit: crediturus fortunatiorem, si Slesiae Lubucensem et Stolpensem oras, in quibus tres episcopatus a Boleslao magno, Polonorum primo Rege, et patre suo Myeczslavo fundati, Wratislaviensis videlicet, Lubuczensis et Kamiyensis consistunt, reddi quoque et reuniri Regno Poloniae per clementiam divinam, me inspectante, contingeret*¹⁵². Obszarom znajdującym się poza granicami królestwa Długosz poświęcał nierówną uwagę. Wynikało to z miejsca, jakie można było im przeznaczyć w narracji o historii Polski i z niejednakowej ich aktualności politycznej. Pracę nad «Rocznikami» rozpoczął Długosz już w czasie trwania wojny trzynastoletniej, nic więc dziwnego, że poświęcił on stosunkowo dużo miejsca przynależności ziem: pomorskiej, chełmińskiej i michałowskiej.

Stanowisko zajęte w konflikcie z Zakonem było jednolite. W 1230 r. Konrad Mazowiecki Krzyżakom *terras Chelmensem et Lubavie* — — *inscribit et donat, licet de facto, non de iure, cum in preiudicium Regni Poloniae donacionem ipsam Cunradus dux non poterat aliquatenus fecisse*. Oskarżając więc księcia o to, że nikt nie ściągnął większych nieszczęść na Polskę, Długosz dodał zaraz, że darowizna tym była zabezpieczona *et ad id se tam magister Hermannus quam fratres Cruciferi patentibus literis astrinxerant, quod Pruthenice terre et cuiuslibet alterius sub barbaris conquirende possessio debeat inter Cunradum Mazowie et Cuyawie ducem suosque filios et successores Poloniae principes, et magistrum atque ordinem Cruciferorum ex equo partiri, et terrarum Culmensis et Lubawie donacio terra Prutenica conquisita irritari et ad Cunradum ducem suosque successores pleno iure devolvi*¹⁵³.

Po upadku państwa Bolesława Chrobrego Długosz traktował Pomorze, a także Prusy (do 1167 r.) jako terytoria zależne, o które władcy polscy musieli toczyć liczne walki¹⁵⁴. Jednak od 1294 r., kiedy to księstwo pomorskie przeszło w ręce Przemysła II, dziejopis uznał je za bezpośrednią część *Regnum Poloniae*¹⁵⁵. Jako takie zostało ono przemocą zagarnięte przez zakon krzyżacki¹⁵⁶. Również bezprawnie stała się jego własnością ziemia michałowska¹⁵⁷. Długosz nie przestał o tym przypominać przy każdej okazji aż do czasu, gdy król i Królestwo Polskie odzyskali swoje ziemie w dawnych granicach: *terras suas naturales, Chelmensem, Michaloviensem et Pomeraniae, iuxta veteres limites cum omni integritate*¹⁵⁸. Straty królestwa

¹⁵¹ Por. wyżej przyp. 74, 75, 76, 138, 139.

¹⁵² 1467.XII.473–474.

¹⁵³ 1230.VI.258: *Que quidem donatio etsi pro ea tempestate videbatur salutaris, ex post tamen Cruciferis ad occupandum terras residuas Regni Poloniae semper anhelantibus, maxima Christiani sanguinis, Polonis sedes suas naturales defendentibus, secuta sunt profluvia et cedes etiam relatu horrende commisse. Nec inter reges et duces Poloniae preter prefatum Cunradum extat alius, qui per donacionem terrarum predictarum Nyeschowiensis et Chelmensis, et vocacionem Cruciferorum maiorem cladem maioremque pestem ad Poloniae Regnum invexerit maioribusque bellis Polonos involverit.*

¹⁵⁴ 1064.III.88–89: ponowny trybut; 1091.IV.169–170: bunt Pomorzan i Prusów; 1092.IV.173–174: ponowny bunt; 1092.IV.175–176: nieudane oblężenie Nakła, w następnych latach stałe walki; 1119.IV.287 kolejna wyprawa Bolesława Krzywoustego: *Ex eo quoque tempore Boleslaus dux usque ad vite sue tempora utramque terram, Pomeranicam videlicet et Prutenicam possedit*. Od tego czasu Pomorze traktowane było jako część Polski, np. 1178.VI.114; 1179.VI.117; 1210.VI.211; uniezależnienie: 1227.VI.247–250; Prusy — 1164.V.77–78: trybut i przyjęcie chrześcijaństwa; 1165.V.79–80: bunt; 1166.V.81: najazd pruski na Mazowsze i ziemię chełmińską; 1167.V.82–85: klęska wyprawy polskiej i śmierć Henryka Sandomierskiego.

¹⁵⁵ 1294.VIII.283; 1296.VIII.286, 293, 295, 1297.VIII.297; 1300.IX.13; por. 1290.VII.261; 1433.XI.504, 508.

¹⁵⁶ 1307.IX.44 n.; 1308.IX.50–51; 1309.IX.54.n.; 1310.IX.56 n.; 1311.IX.67 n.

¹⁵⁷ 1304.IX.27–28.

¹⁵⁸ 1466.XII.461; por. np.: 1312.IX.82; 1316.IX.94; 1320.IX.110; 1321.IX.112, 115–120; 1328.IX.138; 1329.IX.139–141; 1331.IX.157; 1333.IX.179: umierający Łokietek miał przekazać Kazimierzowi, aby: *hereditates terrasque Poloniae Regni per Cruciferos occupatas et signanter Pomeranie terram recenter michi et dolose subreptam restituas nec ullo pacto ullaque necessitate adducaris ut de illa cedas aut gloriam eternam, si que iubeo egeris, aut dedecus sempiternum, si neglexeris, habiturus*; 1335.IX.185–186; 1337.IX.193; 1339.IX.200; 1343.IX.227–228: Kazimierz wystawił dokumenty pokoju kaliskiego, *In quibus eo vel necessitate vel demencie se monstravit progressum, ut non solum de iure et proprietate terre Pomeranie duarumque aliarum terrarum, Chelmensis videlicet et Michaloviensis, cederet, ac illarum in posterum petitioni et accioni renunciaret, sed etiam titulo ducatus Pomeranie nunquam uti et de sigillo maiestatis illum eradere se obligaret*, przedstawiciele obu stron zaprzysięgli pokój i wystawili

zwiększyło oderwanie od archidiecezji gnieźnieńskiej biskupstwa chełmińskiego w 1296 r.¹⁵⁹ Granicę między *Regnum Poloniae* a Prusami Długosz umiejscawiał na Ossie¹⁶⁰.

Silne podkreślanie przynależności do Polski obszarów wchodzących do Długoszewego programu rewindykacji terytorialnych nie oznacza, iż w jego tekstach nie znajduje odbicia współczesne mu położenie polityczne tych ziem. Wszak ich status odbiegał często dosyć daleko od stanu postulowanego. Tak też było na obszarze Prus. Sytuację tamtejszą dziejopis znał z osobistego swojego udziału w wydarzeniach wojny trzynastoletniej. Prusaków traktował on odrębnie, wahając się w ocenach między podkreślaniem ich wierności¹⁶¹ a rezerwą i oskarżeniami, że *ad novandum sunt proclivi*¹⁶².

W programie rewindykacyjnym Długosza znalazło się również Pomorze Zachodnie. Pojawiało się ono jednak rzadko na kartach *Annales*, przy czym w początkowym okresie nie było szczególnie odróżniane od ziemi gdańskiej¹⁶³. Natomiast teza o jego przynależności do *Regnum Poloniae* oparta została głównie na mocno podkreślanej przez dziejopisa podległości biskupstwa w Kamieniu wobec Gniezna, ograniczonej w zasadzie do obszaru tej diecezji¹⁶⁴.

Zbliżona interpretacja dotyczyła ziemi lubuskiej. I tutaj nałożyły się na siebie podległość biskupstwa lubuskiego wobec metropolii gnieźnieńskiej — tym razem już aktualna — oraz argumenty historyczne, wskazujące na przynależność tego obszaru do Polski. Długosz bardzo bolał nad jego utratą¹⁶⁵. Przedstawił

dokumenty *solis presulibus, videlicet* — — *a tam turpi federe, quamvis presentes essent, aversis*; 1346.IX.241; 1381.X.392; 1385.X.451; 1398.X.525; 1405.X.562; 1410.XI.34, 81–82; 1411.XI.119; 1412.XI.131; 1419.XI.228; 1420.XI.240–241, 251; 1421.XI.276, 281; 1422.XI.293; 1435.XII.567; 1454.XII.157–158, 161; 1457.XII.249; 1458.XII.269; 1460.XII.302; 1462.XII.338; 1463.XII.382; 1464.XII.391–392, 393–394; 1466.XII.458, 459, 461, 463, 472; Band. 95 [9]: pod chorągwią komturii gruzdzickiej walczyli rycerze i mieszczanie, *quorum maior pars erat de armis, qui portant caput zubronis pro insigni* — — *quod est evidens testimonium terram Chelmsensem regni Polonie membrum semper fuisse*; Band. 135 [19]: chorągiew wójtostwa w Rogoźnie otrzymała godło od walczących pod nią rycerzy herbu Doliwa. *Ex quo etiam claret, quod regio illa fuit de corpore regni Polonie et a Polonis populata et possessa*. Oba ostatnie przypadki są oczywiście błędnym pomysłem Długosza.

¹⁵⁹ 1296.VIII.294; por. 1264.VII.142–143; 1306.IX.43; 1330.IX.146; 1381.X.392; 1466.XII.459–460, 462; 1467.XII.483; Wład. 517, 519; Gnesn. 340–341, 355, 357, 360 itp.

¹⁶⁰ A.I.77; 997.II.215; 1065.III.89; 1164.V.77; 1166.V.81; 1192.VI.153; Wład. 518 itp.

¹⁶¹ Np. 1454.XII.191; 1455.XII.213; 1459.XII.280–281; 1460.XII.308; 1468.XII.499; 1473.XII.596; 1477.XII.657; 1478.XII.669.

¹⁶² 1463.XII.375: *Difficile siquidem dictu est, quantum homines Pruhenicam oram habitantes, ad novandum res sunt proclivi, morboque quodam eos pervadente, neque una voluntas, neque unum manet popularibus consilium. Interdum enim Regi favebant, interdum partes Crucificas sibi existimabant potiores, callidoque et vafro usu ingenio, in varias strages et difficultates se ipsos coniciebant*; 1455.XII.197, 207; 1456.XII.230, 235–236; 1457.XII.244; 1466.XII.436; 1472.XII.570; 1474.XII. 606; 1476.XII. 642, 646, 657; 1478.XII.676.

¹⁶³ Por. przyp. 154; 1136.IV.328: Bolesław Krzywousty z darami przybył do Bambergu, *quibus susceptis Lotharius imperator illum requirebat, quatenus de Pomeranica et Rugianorum terris, que Boleslao Polonorum duci parebant, sibi faceret omagium et rederet tributum, asserens, terras ipsas imperii esse. Verum Boleslao Polonorum duce Pomeranie et Rugie terras suas et Polonorum terras naturales et nunquam ad imperium, sed ad Polonie Regnum pertinuisse monstrante, cesaris quievit impetio*; 1181.VI.125: *Cepitque extunc terra prefata et castellania Slupensis regibus et principibus Polonie in temporalibus, archiepiscopo vero Gneznensi in spiritualibus, ad quos ex sua primeva fundacione pertinebat* — — *esse obedienter subiecta*; 1454.XII.175; 1465.XII.420; 1468.XII.512–513; 1469.XII.535; Band. 75 [4], 227 [42]: w 1410 r. po stronie krzyżackiej znalazła się chorągiew Kazimierza V szczecińskiego, *non sine sua et nominis sui ac gentis et nacionis sue ac linguarii maxima ignominia et dedecore, książę ten in viscera propria fixit gladium, in patriam propriam et regnum Polonie, a quo ipse et predecessores suis habuit esse et vivere* — — *armatus consurrexit* — — *Alterque hic, et nemo alius, iure foederis et sanguinis contra patriam arma tulit*.

¹⁶⁴ Gnesn. 341–342: arcybiskupstwo gnieźnieńskie utraciło diecezję chełmińską, *Alteram videlicet Camyenensem, Ducatu illo Regno Poloniae inique et per negligentiam Regum Poloniae abstracto, Camyenensis ecclesie Episcopus, non libertatem ut intendebat, sed servitutem, quae secuta est, suae ecclesiae quaesiturus, obtinuit eam contradicente nemine, per Sedem Apostolicam a sede sua metropoli legitima et matrice ac magistra, Gnesnensi ecclesia, sub cuius ditione et imperio plus quam tricenis annis absque intercapedine obedienter deguerat, abstrahi et in novam libertatem sibi et clero suo damnosam et nocivam, ut videlicet immediate subiecta foret Romanae Ecclesiae, vendicari*. Dalej Długosz pisał o *atrocem iniuriam et Regno Poloniae et Gnesnensi ecclesiae* i podkreślał, że uczyniono to *fraudando et primarium ecclesiae Camyenensis Fundatorem et dotatorem, Boleslaum videlicet Chabri Poloniae Regem, et eius piam et devotam ordinationem adulterando*; Gnesn. 352, 360; 1467.XII.473–474; por. też 1180.XI.121; 1254.VII.96: w przybyciu na uroczystości podniesienia szczątków św. Stanisława *Petrum Poznaniensem adversa valitudo, Chelmsensem vero Lubuczenssem et Kamyenensem episcopos occupacio retraxerant*; Stan. 149.

¹⁶⁵ 1198.VI.171: *Ex quo tempore ducatus prefatus et episcopatus eius Lubuczensis insigni a Polonie Regno abstractus et sequestratus est, ac perperam et iniuste marchionatui Brandenburgensi applicatus, non sine Regni Polonie notabili mutilacione usque in nostra tempora durante*; 1213.VI.218; 1224.VI.240; 1239.VI.288; 1249.VII.67; 1250.VII.72; 1421.XI.272; 1467.XII.473–474; Reg. I 633.

również, za wykorzystanymi przekazami, zmienne losy Santoka i parokrotnie jeszcze przypominał o tej stracie¹⁶⁶.

Od południa granica umiejscowiana była konsekwentnie na *Silvis quoque Hericinis, que Poloniam a Bohemia disternant*¹⁶⁷. Przynależność Śląska do *Regnum Poloniae* nie ulegała żadnej wątpliwości¹⁶⁸, ale prócz stanu postulowanego znajdowała tu również swoje odbicie realnie istniejąca sytuacja¹⁶⁹. Długosz zgłaszał ponadto w dobitny sposób pretensje do ziemi kłodzkiej¹⁷⁰, a jednorazowo określił Opawę jako *nabobilem porcionem terrarum Regni Poloniae*¹⁷¹.

W przypadku Śląska ze szczególną siłą zderzyły się życzenia i argumenty dziejopisa ze współczesną mu rzeczywistością. Z mocnymi słowami potępienia spotkało się więc zhołdowanie książąt śląskich przez Czechy¹⁷². Długosz nie omieszczał podkreślić, że z tego właśnie powodu odsunięci zostali oni od następstwa tronu w Polsce¹⁷³. Notował oczywiście drobne przejawy odzyskiwania poniesionych na Śląsku strat (Wschowa, Siewierz, Oświęcim)¹⁷⁴, zaznaczał przejawy polskich sympatii wśród książąt¹⁷⁵, podkreślał także trwanie

¹⁶⁶ 1239.VI.287; 1260.VII.127n.; 1265.VII.148; 1266.VII.151; 1269.VII.163; 1270.VII.165; 1271.VII.170; 1272.VII.178–179; 1278.VII.200; 1370.X.329; 1370.X.342; 1406.X.565; 1433.XI.497. Pominięto inne walki i straty graniczne.

¹⁶⁷ 1062.III.84; por. 1104.IV.216; 1106.IV.223; 1108.IV.238; 1110.IV.257; 1114.IV.273; 1163.V.75–76: *Alpes et silvas Hericinas, Poloniam dividentes a Bohemia*; 1471.XII.555; Wratisl. 441; Reg. III 449.

¹⁶⁸ Dla przykładu – 1241.VII.17: Tatarzy podążyli *versus Wratislaviam hanc quippe secundum Polonorum urbem magis famosam et insignem didicerat*; 1297.VIII.298 Władysław Łokietek wyprawił się na Śląsk: *ut duces Slesie sibi tanquam totius Regni Poloniae, cuius ipsi extant membra, domino parere induceret*; 1342.IX.224: *Quibus omnibus Poloniae principes adhibiti sunt, videlicet Boleslaus Bregensis et Legnicensis, Wladislaus Bithomiensis, Cunradus Olesznicensis, Boleslaus Falkenbergensis et Boleslaus Oppoliensis*; 1364.IX.326: *Boleslaus Poloniae et Swidnicensis dux* itp.; por. J. Krzyżaniakowa, Wątki śląskie w Rocznikach Jana Długosza, w: *Dawna historiografia śląska*, Opole 1980, s. 82–103.

¹⁶⁹ 1410.XI.41: *mercenarii milites, non ex Polonis, sed ex Bohemis, Moravis et Slesitis*; 1430.XI.400; 1434.XI.554; 1442.XII.682 itp. Por. też sprawę Mikołaja z Błażejowic: 1452.XII.103–104, 106, 110, 112, 1474.XII.619–620. Długosz traktował zwykle Ślązaków jako odrębną nację: 1332.IX.175; 1420.XI.264; 1433.XI.505; 1454.XII.183; 1456.XII.299 itp.

¹⁷⁰ 1277.VII.197: *Ex eo autem tempore arx et opidum Kloczko in Przemislai Bohemie regis usque ad diem obitus sui consistebat potestate et in proprietatem Regni Bohemie, quantum ad temporale dominium, in dicionem vero diocesim Pragensem per vim et nephas usque ad nostra tempora concessit, a Regno Poloniae quantum ad temporalia, a diocesi vero Wratislaviensi quantum ad spiritualia — — adtracta*; 1278.VII.204; 1322.IX.121: *castrum quoque et opidum Cloczko, quod in Poloniae Regno situm utriusque regni, Poloniae videlicet et Bohemie, clauderat confinia*; 1322.IX.123; 1471.XII.555: *locum, in quo Passio Christi ex lapide fabricata est, et qui Slesiam seu Poloniam a Bohemia, iuxta assertionem Bohemorum confictam, disternit (verus enim et legitimus limes Polonos a Bohemis, non mons ipse, sed silva Hercynia post Kleczko sita, disternit)*; por. 1002.II.241; Reg. III 141; 1114.IV.272–274: Kłodzko pod władzą czeską; 1107.IV.192–193: zajęcie Barda przez Brzetysława.

¹⁷¹ 1273.VII.181; por. 1252.VII.82; 1254.VII.96–97.

¹⁷² 1289.VII.254–255: Kazimierz, książę opolski i bytomski, *stirpis sue regie et prosapie nobillissime, quam a regibus Polonorum ducebat, non bello victus, non irruptionibus hostilibus fractus, non denique aliqua probabili aut evidenti necessitate prostratus, sed temerariam et avaram sequutus mentem, se dominio et dicioni prefati Wenczeslai Bohemie ducis (necdum enim in regem evectus erat) se subiicit, se illius et Bohemie Regni, non in sui solum et stirpis sue et ducum Poloniae dedecus Regni que Poloniae enormem iniuriam atque offensam, vasallum et subiectum professus*; 1322.IX.121–123; 1327.IX.135–137: dziewięciu książąt śląskich złożyło hołd Janowi Luksemburczykowi, *tam stirpi sue vetuste quam ex regum Poloniae illustrissima domo originem acceperant quam posteritati sue future impium dedecus, pectore invidia depravato, inusturi — —. Neque tanti mali patratione contenti, in aliud facinus prorumpunt, candidam enim aquilam, que est Regni Poloniae universale insigne et quam ipsi quoque proarmis et ducalibus ornamentis gestare consueverant, immutant, et hii quidem albam in nigram, alii in glaucam, aquilas cum camporum varietate et permixtione transmutant, ne quid commune cum Poloniae Regno habere viderentur*; 1337.IX.194; 1327.IX.134: jedynie Bolko Świdnicki *in fide et obediencia regis et Regni Poloniae solus duravit*; 1327.IX.137; 1346.IX.239–240: ale i on wreszcie a viciis, cupiditate videlicet et ambicione victus est; por. też 1404.X.559–560; 1421.XI.276 n.; 1422.XI.283.

¹⁷³ Np. 1339.IX.211–212. Długosz podawał zresztą także i inne przyczyny, zob. Wratisl. 441–442. Zabójstwo św. Stanisława — 1257.VII.110. Komentując uwięzienie biskupa wrocławskiego Tomasza przez Bolesława legnickiego dziejopis podkreślił, że *Nichil itaque mirum, si Providencia Divina ulciscens scelera patrum in tertiam et quartam generationes, principes Zlesie, id est Regni Poloniae heredes ex lumbis et stirpe regum Poloniae procedentes de regno ipso fecit extorres, qui se variis sceleribus et presertim cede et captivitate ac sanguine pontificum et sacerdotum, decimarum usurpacione inquinaverant et alienigenas eiusdem regni fecit heredes* — Wratisl. 462.

¹⁷⁴ 1343.IX.229–230: odzyskanie Wschowy. Por. 1383.X.435–436; 1438.XII.583: hołd księcia oświęcimskiego Waclawa; 1444.XII.692–693: kupno Siewierza; 1448.XII.51; 1453.XII.150: za 20 tys. szerokich groszy ziemia oświęcimska *in Regni Poloniae corpus, unde olim exciderat, revertitur*; 1456.XII.235.

¹⁷⁵ 1452.XII.128: Bolesław, książę cieszyński, był *in Regnum Poloniae amicissimus, petens sibi a Deo optimo eam vitam, eamque felicitatem concedi, ut videlicet prius mortem, donec universam Slesiae regionem videret ad integritatem, subiectionem et obedientiam Regis et Regni Polonici rediisse*; 1474.XII.619: Waclaw cieszyński miał umrzeć ze zgrzyoty, nie mogąc zapobiec, aby jego brat Przemysł nie wystąpił w wyniku starań Macieja Korwina przeciw Kazimierzowi Jagiellończykowi i Władysławowi czeskiemu.

łączności diecezji wrocławskiej z metropolią gnieźnieńską¹⁷⁶. Ogólnie jednak biorąc, stosunek Długosza do Ślązaków nie był zbyt życzliwy. Ponieważ chciał ich widzieć Polakami, czynił im ostre wyrzuty, pisząc np., że *nec ulla gens in vicinatu Regni Polonie consistens fertur esse Polonis, quantum gens Slesitica, magis aut invida aut infesta*¹⁷⁷. Oskarżał ich też o sprzyjanie Krzyżakom i podkreślał, że w czasie wojny trzy-nastoletniej załogi Chojnic, Bytowa i Lęborka składały się w większości ze Ślązaków. Zaciężni ci nie chcąc się poddać *ferociter loquebantur, magis inimice, quam Cruciferi et Almanni, cum quibus bellabatur, Polonis infesti, ne Poloniae Regnum, cuius se utero genitos meminerant, sublimius Bohemico, cui se perperam addixerant, non sine sua contumelia, relata de Cruciferis victoria, emerent*¹⁷⁸.

Polsko-węgierski odcinek granicy południowej nie budził u Długosza szczególnych zastrzeżeń. Przebiegała ona *Alpibus Sarmaticis qui Poloniam et Hungariam dividunt, et aliis, quos Thatri appellamus*¹⁷⁹. Dziejopis zdawał się uważać ziemię spiską, już zastawioną Polsce, za część jej terytorium¹⁸⁰.

Pretenzje graniczne Długosza na wschodzie wykroczyły daleko poza obszar arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Długosz podjął gorącą obronę wszystkich nabytków Polski na Rusi w ich maksymalnym zasięgu, wraz z Łuckiem i Podolem. W tym celu dowodził, że weszły one w skład państwa Bolesława Chrobrego i Bolesława Śmiałego¹⁸¹. Tendencja ta jest również widoczna w narracji o późniejszych wydarzeniach¹⁸². Podstawowe jednak znaczenie miało zajęcie Rusi przez Kazimierza Wielkiego. Władca ten w 1340 r. *tam Premisliense quam Halicziense, Luczense, Wladimiriense, Sanoczenze, Lubaczow, Trebowla, Cusztanque castra et civitates ceterasque Russie municiones et fortalicia expugnat — — et in suam redigit potestatem ac universam terram Russie — — sibi et Regno Polonie subicit et illam in formam provincie redactam Regno Polonie perpetuo applicat, incorporat, unit et annectit*¹⁸³. Dziejopis pilnie śledził późniejsze losy

¹⁷⁶ Np. 1322.IX.123; 1352.IX.265; 1426.XII.344; 1428.XI.354; 1467.XII.473–474; Reg. III 478; Wrata. 440–441 itp.

¹⁷⁷ 1327.IX.136: *Qua in re etiam suam demonstrat apostasim, corrodingo uterum suum, a quo excidit, licet ab ea pietatis caritatisque matris ubera, quibus quoslibet Slesie principes et alumpnos ad se in suis necessitatibus et pressuris confugientes, iuxta ac proprios solatur et reficit, nunquam fuerint aversa, sperans aliquando in tam precipitem errorem lapsos filios, ex regione dissimilitudinis ad se suumque gremium, recognito excussoque errore quandoque propiciacione inspiratos Superna reversuros — 1327.IX.136–137; 1447.XII.39: omnes hostes Regni, et signanter Slesitae.*

¹⁷⁸ 1466.XII.449: *neque enim alterius gentis aut regionis tam prona contra Polonos, quam Slesitarum, ad invidiam sunt ingenia, quod Regnum Polonicum prosperatum iri dolent, vel quod generis proprii atque linguae, apostatarum more, magis quam alieni, bonum profectum oderint.* Długosz wielokrotnie wspominał o udziale zaciężnych ze Śląska po stronie krzyżackiej: 1454.XII.183; 1456.XII.229; 1460.XII.304; 1462.XII.353; 1464.XII.385 itp.; por. też Band. 75 [4]; 1422.XI.293.

¹⁷⁹ 1276.VII.192; 1377.X.372; 1383.X.437; 1410.XI.112; 1474.XII.598: *per silvas Poloniam ab Hungariam determinantes;* Reg. I 604; Reg. II 235; Reg. III 353, 449, 461; Kun. 244, 320.

¹⁸⁰ 1108.IV.237: *Judyta, córka Bolesława Krzywoustego, miała wnieść w posagu Stefanowi, synowi króla węgierskiego Kolomana, provinciam Sczepusiensem, que tunc iuris Polonorum fuerat et pars eius non modica in diocesi Cracoviensi consistebat — — que ab eo tempore sequestrata a Polonia in proprietatem Hungarorum transiit;* 1412.XI.148: *zastaw Spisza;* 1413.XI.151–152; 1419.XI.226, 228; 1436.XII.571; 1442.XII.679; zob. też Crac. 186, 192.

¹⁸¹ Por. wyżej przyp. 138 i 139; 1067.III.95: *Bolesław Szczodry, quod Russiam iustius subigeret, ożenił się z Wyszslawą, która była principis Russie filia et patris sui unica, cui magna pars Russie ex successione paterna debebatur;* 1070.III.100 n.: *Bolesław Szczodry wyprawiał się na Ruś specie quidem fratrem Yzasaun ducem Kyoviensem in principatum restitutus, re vera vero Russiam sibi et Regno Polonie subiecturus. — — Estuabat siquidem ferocis pectoris vir prothavi sui Boleslai primi Polonorum regis famam et gloriam — — aut transcendere aut, si minus proveniret, equare, et gades veteres per prothavum suum in fluminibus Zolowa et Dnyepyr per columpnas constitutos regno suo addicere et innovare;* 1071.III.103–105: *zajęcie Przemyśla;* 1073.III.110–111: *zajęcie Wołynia;* 1074.III.112–113; 1075.III.118–120; 1078.III.131–132; 1090.IV.167–168: *bunt Rusinów i uwolnienie się spod władzy polskiej;* 168: *Itaque sub unius anni tempore terrarum Russie iusta et continuata possessio propter principis desiderium a Polonorum ditione subducta est, Ruthenis non tam ex iniusto et avaro regimine, quam ex ritus in fide disparitate Polonorum imperium quam maxime abhorrentibus.*

¹⁸² Np. 1134.IV.320 n.; 1179.VI.118: *Eo insuper anno Kazimirus Polonorum dux Brestensem, Wladimiriensem, Drohiczensensem et Premisliensem provincias a regno suo distractas recuperat, et castris principalibus conquistis constitutisque presidibus provincias ipsas per se administrat;* 1182.VI.127 n.; 1188.VI.142 n.; 1189.VI.145; 1190.VI.147–148: *rokowania pokojowe polsko-węgierskie;* 147: *Poloni ex adverso Halicziensem et ceteras Russorum regiones ad se pertinuisse tributisque et obsequiis suis subiacuisse refellebant;* 1193.VI.154: *strona polska ut Bela Hungarie rex suo amplissimo Hungarie regno contentus, Ruthenorum regiones ad Polonie Regnum spectare permittat;* 1195.VI.162; 1198.VI.168–171; 168: *Iure quidem et equitatis ordine, federe insuper cum Kazimiro Polonorum duce per Wladimirum, dum restitutes esset, icto Halicziensis principatus ad Polonie Regnum et ad filios Kazimiri, super quo et Halicziensis militis sacramento adacti erant, debebat devolutus censerit.* Książę Leszek zrezygnował jednak z tego i mimo sprzeciwu samych Haliczan osadził tam Romana.

¹⁸³ 1340.IX.217: *Nec ab illo tempore a regis et Regni Polonie subiectione et obediencia visa est descivisse, sed semper in illius*

Rusi¹⁸⁴. Zaangażował się bardzo mocno po stronie polskiej w sporach z Litwinami o Podole i Wołyń, poświęcił im więc dużo uwagi i miejsca¹⁸⁵.

Obrońcą polskich pretensji terytorialnych objęła również Mazowsze. Długosz stanowczo opowiedział się po jego stronie w sporze z Wielkim Księstwem Litewskim o ziemię drohiczką¹⁸⁶. Książęta mazowieccy byli nie tylko *Regno Poloniae feudales omagialesque*¹⁸⁷, ale pochodzili też z rodu Piastów, których kanonik krakowski chętnie widziałby na tronie polskim¹⁸⁸. Wydaje się, zważywszy zwłaszcza na istniejące wtedy różnicowanie dzielnicowe, że uważał on Mazowszan za Polaków¹⁸⁹. Nie przeszkadzało mu to oczywiście oskarżać ich niekiedy o odstępstwo czy o współpracę z Krzyżakami¹⁹⁰. Można dodać, że w 1462 r. zaangażował się on osobiście w uzasadnianie rewindykacji podjętych przez Koronę¹⁹¹.

fide, sincera integritate et devocione permansit; 1340.IX.215–216: w pierwszej wyprawie Kazimierz Wielki zajął Lwów, *Accessit deinde Wladimiriam, et tam arcem quam opidum et totam terram Wolhinensem in suam redegit dicionem* (216, dopisane przez Długosza na marginesie); 1349.IX.254–255: zajęcie Łucka, Włodzimierza, Brześcia, Chełmu; 1351.IX.261: Litwini *terras quator notabiles et fecundas, videlicet Belsensem, Wladimirensem, Chelmensem et Brestensem a Regno Poloniae abstrahunt*, Kazimierz odzyskał Włodzimierz; 1353.IX.266: Tatarzy łupią *terram Podolye Regno Poloniae subiectam*; 1360.IX.331–333: zhołdowanie ziemi belskiej, zajęcie Łucka, Włodzimierza, Oleska, Chełmu, zhołdowanie Wołynia i ziemi chełmskiej; zob. też 1447.XII.48; 1452.XII.102.

¹⁸⁴ 1370.X.331: Włodzimierz *clenodium Regni Poloniae nobile*; 1375.X.359–360; 1377.X.372, 374; 1382.X.415: rycerze, którym *Ludovicus Rex castra Russie insigniora, a Kazimiro Poloniae Rege, Polonorum sanguine expugnata, quaesitaque, Polonis destitutis, Russiae terras a Poloniae Regno sequestraturus et Hungariae Regno adiecturus, tenenda commiserat*, sprzedał Lubartowi zamki w Krzemieńcu, Olesku, Horodle, Łopatyniu, Śniatyniu; 1383.X.420: Ludwik Węgierski odebrał Władysławowi Opolczykowi Ruś *intelligens donationem ipsam terrarum propter enormem laesionem Regni Poloniae sibi non posse fore diuturnam*; 1388.X.477–478; 477: nadanie ziemi belskiej dla Siemowita IV *non sine Regni Poloniae, cuius erat terra proprietaria, multo sanguine quaesita, gravamine et praeiudicio*; 1390.X.487: odzyskanie Rusi przez Jadwigę; 1396.X.519: *Podoliam, quam Kazimirus secundus Poloniae optimus Rex armis et ferro de Thartarorum potestate et manibus quaesierat* Władysław Jagiełło nadał Spytkowi z Melsztyna, wkrótce jednak ziemia ta *proprietati Poloniae Regni reddita est*; 1404.X.560–561; 1411.XI.122–123; 1412.XI.132; 1430.XI.422–425; 422: *Ab illo quoque tempore Podolia, quae variis donationibus iactabatur, in speciem provinciae redacta est et Regno Poloniae reunita*.

¹⁸⁵ 1431.XI.433–435, 422 n. (wyprawa na Łuck), 456; 1432.XI.481: *Ab eo quoque tempore castrum praefatum Olesko cum territorio suo formam provinciae accepit, et in Regni Poloniae rediit unitatem*; 1432.XI.481 n., 482: w Grodnie *Duci Sigismundi cancelli positi, ne terras Podoliae, Luczensem, Wethli, Olesko, Horodlo, Lopaczin, ad Regnum Poloniae pertinentes, usurpet*; 1432.XI.487 n.; 1433.XI.499, 515: Stefan wojewoda moldawski *castrum — Regni et terrae Podoliae, Braczlaw, quod tunc per Ruthenos occupatum tenebatur, conquirens Wladislao Regi et Coronae restituit*; 1436.XII.575; 1437.XII.580; 1438.XII.601–602: Zygmunt wielki książę litewski miał zobowiązać się, że *non alios in castro Luczsko instituere praesides et capitaneos, nisi eos, qui eo decedente, sacramento et sponsione suae virtutis praestarent effectum, et Regi atque Regno Poloniae castrum et terram Luczensem fideliter et ex integro redderent*; 1440.XII.621; 1445.XII.10; 1446.XII.16, 18, 26 n.; 1447.XII.38; 1448.XII.46–49; 1451.XII.80: Litwini naradzają się *qualiter terrae Podoliae et Luczsko a corpore Regni Poloniae sequestrarentur*; 1451.XII.90: *castrum Luczsko cum terra sua, super quo Regnum habet iura clarissima*; 1451.XII.95–97; 1452.XII.102–103, 104 n., 114–115; 1453.XII.135 n.; 1456.XII.227–228, 234–235; 1459.XII.293–295; 1463.XII.366, 372; 1464.XII.402; 1475.XII.628.

¹⁸⁶ 1382.X.409–410; 1383.X.441–442; 1440.XII.622, 627: Władysław Warneńczyk przed wyjazdem na Węgry *Duci insuper Boleslao Masoviae stricte iniungit et mandat, quatenus possessionem terrae Drohiczensis teneat, et nulli illam sine suo et Regni Poloniae speciali consensu et mandato resignet*; 1441.XII.670; 1444.XII.693: *Fama quoque certa habebatur, Ducem Kazimirum et Lithuanos parare bellum adversus Masoviae Ducem Boleslaum pro terra Drohiczensi — recuperanda; molesteque ferebant omnes consiliarii Poloniae, Ducem Boleslaum Masoviae terra avita et paterna spoliari et vexari bello iniusto Lithuanico*; 1444.XII.711–712; 1453.XII.137: posłowie mazowieccy, którzy przybyli do Kazimierza Jagiellończyka w sprawie *terras Gonyandz et Tikoczin per Lithuanos occupatas wdzięczni* byli Zbigniewowi Oleśnickiemu za interwencję, *quod iustam eorum petitionem et exauditionem dignam monstraverit*; 1454.XII.175; 1459.XII.294.

¹⁸⁷ 1339.IX.212; por. 1355.IX.270–271; 1370.IX.348–349; 1425.XI.335; 1428.XI.359.

¹⁸⁸ A.I.160; 1186.VI.139; 1339.IX.211; 1445.XII.7; Ploc. 547; De incorp. 623 n.; kandydatura mazowiecka na tron polski — 1382.X.416 n.; 1383.X.427 n.; 1385.X.452; 1434.XI.547: projekt regencji Siemowita; 1446.XII.17 n.

¹⁸⁹ 1430.XI.413: *Wladislao Poloniae Regi, Sbigneo episcopo Cracoviensi, duci Semovito Masoviae et aliis Principibus et baronibus Poloniae*; Reg. II 6: *nonnulli milites in Poloniae regno et praesertim in Mazovia*; Gnesn. 363: *Dobrogostius de Nowidwor — natione Polonus, genere nobilis de domo Nalancz, ex Ducatu et regione Plocensi*; 1326.IX.133 itp.

¹⁹⁰ 1325.IX.132; 1327.IX.137: *Nec erubuit prefatus Wanko alias Wenczeslaus Maszovie dux vippereo more uteri sui, nationis et gentis corrosor et vastator, cum gente Maszowitica existere et perfidiam grandem, nullo unquam tempore abolendam, hircino fetore olidiore de se posteris relinquere, comunione et consanguineitate, idemptitate quoque sanguinis et idiomatis tam dux ipse, qui erat Wladislao Poloniae tunc regi nepos prope germanus — quam ipsa gens Maszovie, que debebat excidium et regni proprii et gentis Polonice, non secus quam perniciosam pestem abhorrere*; 1425.XI.334; 1431.X.459; 1477.XII.658.

¹⁹¹ De incorp. passim; por. 1449.XII.68; 1462.XII.340–342, 357–360, 362, 365–366; 1463.XII.381; 1464.XII.401–402; 1465.XII.413–414, 420; 1460.XII.429–430; 1470.XII.544; 1476.XII.638.

Przedstawiony program terytorialny oparty został na uzasadnieniach historycznoprawnych. Argumenty o charakterze etnicznym, zaczerpnięte zresztą z dawniejszej historiografii, pojawiły się tylko w stosunku do Słowian Zachodnich, gdzie popierały jedynie mało realne roszczenia do zwierzchnictwa. Nie oznacza to jednak, że dziejopis zupełnie się nie orientował w zasięgu ludności polskiej. Można natomiast przypuszczać, że do dowodzenia polskich praw zasięg ten był mu raczej mało potrzebny, więc go nie eksponował¹⁹², zwłaszcza iż obszar wyznaczony na tej podstawie mógł objąć tylko część postulowanego terytorium, a procesy polonizacyjne na Rusi koronnej dopiero nabierały rozmachu¹⁹³.

Długoszowi niewątpliwie zależało na przywróceniu (według jego sformułowań) pierwotnych granic *Regnum Poloniae*, musiał się więc starać o dostarczenie argumentów, które mogły być uznane za istotne. Miał on przy tym osobiste doświadczenie w uzasadnianiu polskich pretensji terytorialnych i praktykę dyplomatyczną. W tego typu sporach przynależność etniczna ludności pojawiała się w argumentacji stron zupełnie wyjątkowo i nie miała na ogół znaczenia samoistnego, odgrywała jedynie rolę elementu wzmacniającego wysuwane racje prawnohistoryczne¹⁹⁴. Długosz przywiązywał znaczenie przede wszystkim do polskości samej grupy rządzącej. Można oczywiście przytoczyć szereg dowodów na to, że za Polaków uważał on wszystkich mówiących po polsku¹⁹⁵, ale w pełni akceptując hierarchiczny model społeczeństwa stanowego nie przykładał szczególnej wagi do postawy warstw niższych. Ich przynależność nabrała zasadniczego znaczenia dopiero wtedy, gdy głębokie przemiany samego społeczeństwa spowodowały, że jego szerokie kręgi zgłosiły żądania uczestnictwa w życiu politycznym.

Jakkolwiek omówiony program terytorialny, mimo wszystkich niezbędnych tu zastrzeżeń, można określić jako nacjonalistyczny — to należy jednocześnie mieć na uwadze, że ma on wyraźnie charakter państwowy. Kanonik krakowski patrzył jednak na *Regnum Poloniae* przez pryzmat kościoła polskiego, co wyraźnie uwidoczniło się w proponowanym zasięgu granic. Wskazuje na to również znaczenie przywiązywane przez niego do świętopietrza. Miało ono zostać nałożone na Polskę za zwolnienie Kazimierza Odnowiciela ze ślubów zakonnych i było płacone *in duabus provinciis, videlicet Gneznensi et Cracoviensi et diocesibus eisdem subiectis, videlicet Poznaniensi, Ploczensi, Cruszwiciensi seu Wladislawiensi, Bicziniensi alias Wratislawiensi, Lubuczensi, Culmensi et Kamiyeniensi*. Długosz uznawał wprawdzie, że świętopietrze wydawało się początkowo Polakom uciążliwe: *expost tamen varios profectus et comoda Regno Polonie cognitus est et prestitisse et prestare, ut non ab homine, sed ab ipso Deo generi Polonorum propiciatore impositio eius credatur profluxisse. Quamvis — — Regno Polonie in plures ducatus et provincias scisso a nonnullis finitimis gentibus et nacionibus Regnum Polonie in suis provinciis et pertinentiis fuerit presertim a Bohemis et fratribus domus Theutonice — — occupatum et direptum — — quinimo denarius sancti Petri predictus, ceteris testimoniis suppressis aut vetustate abolitis et consumptis et iniustam terrarum occupationem vociferatur et detegit, et illas de sorte, titulo, iure et proprietate Regni Polonie fuisse et esse demonstrat*. W związku z tym autor życzyłby sobie *ut et Ruthenice, Lithwanice Prutheniceque regiones, expost Regno Polonie unite, pari censuo nerarentur, futuro seculo futureque etati terminos et iura Regni Polonie testaturo*¹⁹⁶.

¹⁹² W narracji informacje na ten temat są skąpe: 1432.XI.491: wojsko Zygmunta Kiejstutowicza *ex Lithuanis et Samagittis et Polonis, qui terram Drohicensem inhabitant* (w sporach o ziemię drohicką Długosz nigdy nie wysuwał tego argumentu); 1464.XII.391: rokowania toruńskie, tezy Jakuba z Szadka — por. A. Wojtkowski, Tezy i argumenty polskie w sporach z Krzyżakami, cz. 2 (1454–1525), Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1967, z. 95/96, s. 41–42; Band. 135 [19]: chorągiew wójtostwa w Rogoźnie, *Ex quo etiam claret, regio illa fuit de corpore regni Polonie et a Polonis populata et possessa*.

¹⁹³ Długosz był raczej niechętny nadaniu prawa polskiego dla Rusi, 1434.XI.548–549: *Ferebant itaque multi moleste, quod his conditionibus non appositis, terris praedictis Russiae tam ampla data fuit libertas, quam alii regnicolae Poloniae per multa annorum centena, variis et studiosis obsequiis et praeclaris gestis in bellis editis, vix poterant consequi et emerit*; por. S. Kutrzeba, Przywilej jedlnieński z r. 1430 i nadanie prawa polskiego Rusi, w: Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Ulanowskiego, Kraków 1911 (i odb.) A. Janeczek, Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w., Przegl. Hist. 69 (1978) z. 4, s. 597–620, ustalił jednak, że napływ polskiej szlachty osiągnął już w połowie XV w. dość duże rozmiary.

¹⁹⁴ Por. A. Wojtkowski, Tezy, cz. 1 (1310–1454), Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1966, z. 91, s. 84 n. (proces przed legatem papieskim Antonim Zeno w 1422 r.); tenże, Tezy, cz. 2, ibidem, 1967, z. 95/96, s. 25 n. (konferencja pokojowa w Toruniu w 1464 r.).

¹⁹⁵ A.I.108–109: *ustępowanie De Polonorum natura et moribus*; A.I.138: *universa nobilitate et plebe Polonorum*; 1184.VI.135: *Poloni tam militares quam civiles et agrestes itp.*

¹⁹⁶ 1045.III.51–52; por. 1040.III.28–29; 1246.VII.57; 1318.IX.101; 1322.IX.123; 1352.IX.265 n.; Kun. 228; Wratt. 441; Wład. 518.

2.3. Ważnych wskazówek o charakterze świadomości narodowej Długosza udziela analiza jego stosunku do narodów sąsiednich. Ze względu na rozmiary materiału problem ten mógłby również stanowić odrębne zagadnienie badawcze. Dla niniejszych celów wystarczy jednak rozpatrzenie go w największym skrócie. Stereotypy, jakimi operował dziejopis, były przede wszystkim negatywne. Ani jedno z sąsiadujących z Polską państw nie cieszyło się jego sympatią, chociaż w natężeniu niechęci występowały pewne różnice.

Szczególnie dużo złej woli wykazywał Długosz wobec Czechów, co częściowo można tylko tłumaczyć jego stosunkiem do husytyzmu. Pokazały to dość wyraźnie dokonane już w tej sprawie badania¹⁹⁷. Wydaje się, że w postawie kanonika krakowskiego można dostrzec silne elementy rywalizacji polsko-czeskiej, tak na polu kościelnym, jak i świeckim. Dość konsekwentnie starał się on skontrastować katolicką ortodoksję Polaków i nieprawowierność Czechów. Podkreślał to np. przemawiając ustami św. Wojciecha, który zmuszony do ucieczki z Pragi, a przyjęty z honorami w Krakowie, *videns universam Poloniam fidei sancte puritate, miroque devocionis ardore candescere*, miał zalewając się łzami mówić: *Poloni posteriores Christiani quam Bohemi novem kathedris pontificalibus, quasi veris octo beatitudinibus in basi nova fide catholica radicatis, suas illustrarunt regiones — Bohemia unam tantummodo habens kathedram, me unum sui generis pontificem ferre non potuit, sed non sine fidei sancte ludibrio suaque infamia mores catholicos perosa, me cum vituperio dedecoreque expulit*¹⁹⁸.

W płaszczyźnie stosunków świeckich między dwoma sąsiadującymi państwami na przyczynę ogromnie tendencyjnej narracji o wydarzeniach politycznych może naprowadzić refleksja, w której dziejopis, komentując koronację księcia czeskiego Wratysława w 1087 r., zauważył, że *pene sub uno et eodem tempore et Bohemie Regnum cepit et Polonie Regnum desiit, utriusque regni continuationem et progressum quasi natura in una lingua invidente*¹⁹⁹. Dla wystarczającej jasności obrazu można powołać się tu jeszcze na licznie rozsiane po «Rocznikach» negatywne charakterystyki Czechów. Twierdził więc Długosz, że *omnium — Bohemorum ad novandum res, quamprimum se occasio offert aut lucri vel livoris respectus suggerit, animus est naturaliter proclivus*. Pisał o ich *naturali superbia* czy o *superbia et avaricia* itp.²⁰⁰ Niechęci bynajmniej nie łagodziło pokrewieństwo językowe — wręcz przeciwnie, tym mocniej można było oskarżać Czechów o nienawiść wobec Polaków, piętnować za współdziałanie z cesarstwem, podkreślać, że *Wladislaus Bohemie dux, Polonorum hostis quam Almanus infestior*²⁰¹.

Charakterystyki Węgrów, mimo że konflikt interesów był tu znacznie słabszy, również nie były przychylnie. Dziejopis oceniał ich jako *gens ad novandum res preceps et procliva*, a także *in fide suorum principum*

¹⁹⁷ Por. przyp. 94; zob. też S. Solicki, Kontakty osobiste Jana Długosza z Czechami, *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 70, Historia XIV, Wrocław 1968, s. 147–177.

¹⁹⁸ 996.II.213; zob. 981.II.195–196; 990.II.202 n.; 993.II.207 n.; Clen. 57 [35]; por. też 1197.VI.167: legat papieski Piotr z Kapui przybył do Polski ogłaszając zakaz małżeństw duchownych, *Et hec quidem salubris prefati Petri cardinalis constitutio facile a Polonorum clero et ab universa Polonica Ecclesia accepta et accurata diligencia custodita servataque est; a Bohemis tamen cleroque Bohemico — non solum repudiata, sed parum abfuit, quin cardinalis ipse constitutionem ipsam, ordines in sabbato „Scientes” celebraturus promulgans et presbiteros ad castitatis votum compellens violaretur; 1261.VII.134: Nondum enim tum Pragensis sedes excellenciam consequuta erat metropolitanam, sed erat Maguntinensi archiepiscopo subiecta et Bohemie rex, quociens regnum vaccare contingebat, precaria et emendicata archiepiscopi Maguntinensis coronabatur et inungebatur manu; podobnie 1337.IX.196–197: Jan Luksemburczyk bardzo miał boleć nad brakiem arcybiskupstwa, gdy mu to wypominał Nanker, biskup wrocławski, twierdząc, że z tego powodu *non potius regulus putari debeat*; 1345.IX.234–235 itp. Pomijam husytyzm opracowany wystarczająco przez U. Borkowską, Kościół i obcy, s. 146–177.*

¹⁹⁹ 1087.IV.159; por. 1002.II.238: *Bohemorum tamen pectora, labe illa ultra ceteras naciones abundancia, alciore de Boleslao et Polonorum felicibus successibus cruciatus pervasit, qui permoleste ferebant sublimitatem regii culminis perpius regioni Polonice quam sue Bohemice accessisse*.

²⁰⁰ 1308.IX.53; 1301.IX.17; 1305.IX.34; por. 1041.III.33: *Bohemis natura ipsa insolentibus et superbis*; 1096.IV.190; 1108.IV.241; 1114.IV.273, 275; 1175.VI.103: *Bohemorum exercitus — suo more predas et spolia agens*; 1409.X.591: *Bohemorum pectoribus suapte ad novandas res et in arrogantiam singularitaterque proclivis*; 1415.XI.191; 1433.XI.511: *Bohemorum mores crudeles*; 1438.XII.590, 604: *Vana — et blanda Bohemorum promissa*; 1440.XII.664: *Fridericus Rex sciens Bohemos, nisi largitiones amplas accipiant, a fide et officio dicessuros*, itp.

²⁰¹ 1149.V.46; por. 1109.IV.249 i 1158.V.62. O nienawiści wobec Polaków i chęci zniszczenia *Regnum Poloniae* pisał Długosz dość często — zob. np. 1102.II.238; 1036.II.316; 1038.II.319; 1096.IV.188, 190; 1157.V.60; 1291.VII.263; 1345.IX.235 n.

mutabilis et fluxa oraz *partialibus dedita*²⁰². Zarzucał im między innymi również tchórzostwo, przeciwstawiając je odwadze Polaków²⁰³.

W postawie zajmowanej przez Długosza wobec Wołochów na czoło wysunęła się ich lenna zależność od Polski. Niewiele przeszkadzały mu też w wysokiej ocenie wojewody Stefana popełniane przez niego i opisywane w *Annales* okrucieństwa²⁰⁴. A przecież wydaje się, że i dla Wołochów nie mógł on być specjalnie życzliwy, skoro napisał, że *Valachorum gens* — — *naturaliter ingenii callidis et sensu vafro abundat*, lub *Valachorum seu Volscorum natio, rapto vivere assueta*²⁰⁵.

W ocenie Rusinów kanonik krakowski nie kierował się jedynie względami wyznaniowymi. Niewątpliwie duże znaczenie miała tu niechęć do obrządku wschodniego. Jak to jednak wykazała Urszula Borkowska, na tę jego rezerwę nakładał się polski patriotyzm dziejopisa²⁰⁶. Dostrzegał on przy tym łączącą Rusinów, niezależnie od podziałów politycznych, więź językowo-etniczną²⁰⁷. Przypisywane im cechy tylko częściowo wyróżniały ich spośród innych polskich sąsiadów. Długosz pisał o *Ruthenorum fluxa ingenia*, o *kaligine Ruthenica* czy o *Ruthenice dolositatis atque fraudis*²⁰⁸. Widział w nich *fallacem gentem alia agentem alia simulantem* i podkreślał ich *fluxam* — — *fidem*²⁰⁹. Za ich przykładem Bolesław Szczodry *in spurcissimum Sodomie scelus* — — *fedissime prolapsus est*²¹⁰. Rusini byli także wielokrotnie oskarżani o nienawiść wobec Polaków i współdziałanie z Tatarami²¹¹.

Litwinom, obok rozproszonych charakterystyk, poświęcił dziejopis osobny, stosunkowo obszerny ustęp²¹². Stanowisko zajmowane wobec nich zostało więc przedstawione dość wszechstronnie. Należy ono do najbardziej niechętnych. *Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudulentata, procacia, mendosa et parca. Natura taciti, arcana sua et suorum Principum silentio tegunt. In liberos lascivi, in rem publicam suam incensi et studiosi, in libidinem et ebrietatem et assentationem proclivi*²¹³. Mimo ich katolicyzmu Długosz nie omieszczał podkreślić, że *Inter septentrionales populos obscurissimi, Ruthenorum servituti et tributis vilibus obnoxii, ut cui-*

²⁰² 1042.III.43; 1071.III.105; 1385.X.455; J. Schnayder, *Salustiuszowe echa*, s. 151, widzi w częstym stosowaniu przymiotnika *fluxus* wpływ Salustiusza; por. oceny i charakterystyki: 1047.III.56: *Hungarorum gens* — — *ad res novandas pro varietate ingenii animum convertens*; 1065.III.90: *Hungaris fluxam fidem habentibus*; 1135.IV.326: książę Bolesław Krzywousty *intellexit natura Pannonios parum fidos fore*; 1164.V.78; 1306.IX.42: *ingenium gentis fluxam ac variabile expertus*; 1414.XI.182–183; 1440.XII.629: *Hungarorum fluxam fidem*; 1440.XII.646: *Elisabeth Regina* — — *fertur conditione Polonorum laudata, Hungarorum genti exprobrasse: O! inquit, gens maligna, gens perfida non advertis, non vides, quam inhumanum facinus edideris? Sed si culpam tuam per se non cognoscis, ex aliorum comparatione quanta sit, agnosce. Ecce enim vicina tibi Polonorum gens Dominum et Regis sui filium, quamvis aetate ephenum, in paternum solium evexit, et hoc beneficio non contenta, ut aliud adipiscatur Regnum et geminato resplendeat diademate, non vitae, non quieti, non fortunis indulget. Tu ordine transverso, non auges Regis tui dignitatem, sed detrahis*; 1458.XII.264; 1471.XII.558; 1471.XII.668; por. też 1282.VII.221.

²⁰³ 1439.XII.613: *Albertus Rex* — — *videns animos Hungarorum et timidos et pusillanimes ad congressum*; 1444.XII.725: *poterat tamen pugna restitui, poterat Turcos vinci et propelli, si Iohannes de Huniad et Hungarorum cohors exemplum suum secuta pronior ad bonam spem quam ad fugam fuisset*; 1444.XII.727, 732; 1448.XII.59; 1463.XII.379–380: *Stabat inter haec captivorum ex Hungaris, marium, feminarum et parvulorum frequens turba, variis locis assignata, et ne illa posset excutere, Polonoque auxilium ferre, a Turcis scrupulosius id prohibentibus custodita, magis vincenti suos, quam Pannonios crediderat, quam in spe solvendi tabefacta*.

²⁰⁴ 1467.XII.495 n.; 1469.XII.531: *Sed Stephanus Woyewoda, ingentis spiritus vir* — — *filium suum [tzn. chana Maniaka — S.G.] sub legatorum conspectu in quatuor partes dismembravit, omnes vero legatos, uno duntaxat excepto, cum naso abscisso et ad Maniak remisso, ut factum illi nuntiaret, in palo suffixit, suorumque ultus est manes*; 1475.XII.623: *o virum admirabilem*; 1475.XII.628: *tam insignem et illustrem sui Regni Principem et atletam*; 1477.XII.665: *magni vir animi itp.*

²⁰⁵ 1433.XII.514; Kun. 320; 1432.XI.479: *propter Valachorum crudelem immanitatem*; 1444.XII.725: *Walachi vero, qui ad spoliandos mortuos potius, quam ad persequendos vivos hostes intendebant*. Por. też 1359.IX.299–301; 1429.XI.367.

²⁰⁶ U. Borkowska, *Kościół i obcy*, s. 129 n.

²⁰⁷ Zob. np. 1410.XI.54–55; 1426.XI.340; 1428.XI.363; 1432.XI.480; 1434.XI.536; 1479.XII.698; por. A. Л. Хорошкевич, Термьны „Руссия” и „Московия” в 9–13 книгах „Анналов Польши” Яна Длугоша, w: *Cultus et cognitio*, s. 203–208.

²⁰⁸ 1134.IV.321: *ut sunt Ruthenorum fluxa ingenia, facile perfluunt et secretum inter eos perrarum est, quod castius servaretur*; 1246.VII.58; 1259.VII.125; por. 1430.XI.417.

²⁰⁹ 1137.IV.330; 1208.VI.204–205.

²¹⁰ 1076.III.121.

²¹¹ 1182.VI.128; 1241.VII.14; 1259.VII.124–125; 1262.VII.135: *Tantum autem Ruthenorum in Polonos odium tunc expromptum est, ut etiam sevirant in vinctos et deditos*; 1288.VII.250; por. 1205.VI.193.

²¹² Osobno scharakteryzowani zostali Żmudzini, por. przyp. 128.

²¹³ 1387.X.475: również kobiety miały być *in ebrietatem pronae*; wyżej stwierdził dziejopis, że *Exercitus partem maiorem ex servitiis conficiunt* — — *in quo nimiam austeritatem et parsimoniam plusquam barbaricam exercent* — 1387.X.474, por. 472.

vis mirum videatur, ad tantam eos felicitatem sive per propriam virtutem, sive per finitimorum ignaviam et desidiam proveectos, ut imperent nunc Ruthenis, sub quorum imperio annis prope mille veluti servile vulgus fuere. Nieco wyżej zostało też wyjaśnione, że *Lithuanica regio in annis superioribus adeo contempta, obscura et vilis, ut Kyovienses Principes ab ea et eius incolis, ob egestatem et soli nativi sterilitatem, sola perisomata et subera in signum tantummodo subiectionis exigerent*²¹⁴.

O ile w ogólnej charakterystyce Litwinów, wzorowanej przy tym na opisach starożytnych (Justyn)²¹⁵, dziejopis starał się być bardziej obiektywny, o tyle przy przedstawianiu faktów jednostkowych dał się powodować niechętną tendencją i w tym duchu wyrażał się o Litwinach w sposób bardziej jednostronny. I tak np. Zygmunt Kiejstutowicz miał się obawiać bitwy ze Świdrygiełłą: *noverat enim Lithuanorum ingenia fluxa nimis esse, et ex levi momento variabilia*. Jak się zdaje, lekkomyślna niestałość była dla Długosza cechą narodową Litwinów²¹⁶, podobnie jak podstępny sposób prowadzenia wojen: *Lithuani enim in forma praedocinii expeditiones suas agebant: praeda rapta, silvis, nemoribus, locis palustribus et inviis se condebant*²¹⁷. Zarzucał im też okrucieństwo²¹⁸, a także porozumiewanie się z Krzyżakami²¹⁹ i chęć nasyłania na Polskę najazdów tatarskich²²⁰.

Postawa zajęta przez kanonika krakowskiego wobec Niemców różniła się dość istotnie od dotąd przytaczanych jego opinii. Długosz, który najczęściej stosował tu termin *Almani*, dostrzegał oczywiście łączącą ich więź językową. Silnie oddziaływało jednak na niego istniejące ówczesnie rozbitcie polityczne w cesarstwie. Wystarczająco ukazała to wyżej analiza znaczeń, jakie przybierały w rozpatrywanych tekstach wyrazy *natio, genus, gens* i *lingua*.

Zwraca uwagę brak stereotypów odnoszonych generalnie do Niemców. Oczywiście, w swojej narracji dziejopis niejednokrotnie występował przeciw nim, zwłaszcza w wypadku naruszenia polskich interesów, stąd też można by przytoczyć długi szereg jego opinii w tym duchu. Konrad, syn Henryka Brodatego, miał być *ex naturali instinctu Polonis amicus et blandus. Theutonicis vero hostis infestissimus*²²¹. Długosz, obok wrogości, przypisywał najczęściej Niemcom zazdrość wobec pomyślności i sławy *Regnum Poloniae*. Komentując np. śmierć Przemysła II napisał o *tam nefando execrandoque scelere* i stwierdził między innymi, że *Theutonicorum erga Polonos malignus invidusque perspici possit animus, qui orientem gloriam Regni Poloniae, quantum in ipsis erat, extinguere pessumque dare conati sunt*²²². Nie była to bynajmniej wypowiedź odosobniona, żeby przytoczyć jeszcze opinię dziejopisa o pokoju toruńskim 1466 r., który był dla Polski tak korzystny *ut plerique Almanniae et cometanei Principes et populi super tam magnifica Regni Polonici sublimatione, singulari torquerentur invidia, et pacis calumniarentur conditiones*²²³. Zestawienie niechętnych Niemcom komentarzy Długosza²²⁴ nie upoważnia jednak do zbyt daleko idących wniosków. Przy ich ocenie.

²¹⁴ 1387.X.474, 472; por. 1205.VI.198: *servi enim Ruthenorum existentes annis pluribuspe rizomata, suberes*; 1471.XII.547

²¹⁵ Por. przyp. 26.

²¹⁶ 1433.XI.519; por. 1389.X.480; 1390.X.485; 1394.X.505; 1401.X.546: *Witold subditorum suorum animos fluxos et fidei ambiguae nosceret*; 1413.XI.163: *Żmudzini*; 1430.XI.417: *ut plerumque eius gentis sunt ingenia, mutabilem pro varietate fortunae gerentia fidem*; 1446.XII.21; zob. też 1351.IX.262; 1382.X.405: *Neque enim inter barbaros tuta et sincera possunt durare foedera, inter quos verus ignoratur Deus: nulla quoque viget fides, nullum sacrosanctum iusiurandum, nulla legitima religio*; 1382.X.409.

²¹⁷ 1376.X.368; por. 1304.IX.31: *gens enim predocinii assueta et propter inopiam domesticam esuriemque explendam vicinorum agros incurtare solita, pugne discrimen magnopere devitabat*; 1325.IX.131; 1326.IX.132; 1336.IX.191; 1368.IX.337.

²¹⁸ Np. 1353.IX.267–268: *magna civium et mercatorum multitudine occisa ferali etiam strage in feminas et pueros, qualem barbarica gens edere solet, facta*; 1353.IX.268: *feritate barbarica passim in singulos tam senes quam impuberes seviendo*; 1365.IX.330; 1431.XI.453 itp.

²¹⁹ 1431.XI.459; 1432.XI.470; 1456.XII.228; 1464.XII.385–386.

²²⁰ 1461.XII.331; 1474.XII.609.

²²¹ 1213.VI.219. Długosz oparł się zapewne na Kronice książąt polskich, por. MPH III, s. 487, w tekście: *Conradus, qui plurimum execrabatur Theutonicos*.

²²² 1296.VIII.290.

²²³ 1466.XII.458.

²²⁴ Np. 1036.II.314; 1108.IV.241: mowa wojewody krakowskiego Sieciecha (fikcyjna podobnie jak mówca) o Zbigniewie — *inter Bohemos Almanosque educatus adeo malignis fraudibus illic inescatus atque imbutus est, ut et patrem plurimis iniuriis lacesserit, et fratris Boleslai exterminium, ut solus in regno succedens principaretur, Bohemos, Almanos, Pomeranos et Prutenos frequencius subnaverit*; 1121.IV.294: *Prefata autem ducissa Cristina ex fastu et superbia comunem singulorum aspernabatur Polonorum, a mensa quoque et convictu illos abiciens Theutonicorum obsequiis ad singula quoque officia utebatur, asserens Polonos olidos esse et in conspectu suo fetere, nec habitum eorum amictus ferre posse*: 1149.V.46; 1242.VII.34; 1249.VII.66–67; 1250.VII.72; 1251.VII.

należy uwzględnić możliwości, jakie dawały mu wykorzystane przez niego źródła. W dużej ich części tendencja antyniemiecka występowała w sposób znacznie silniejszy. W twórczości dziejopisa uległa ona poważnemu wyciszeniu. Jego postawę należy chyba określić jako dość umiarkowaną i raczej obronną. Można na to przytoczyć sporo dalszych uzasadnień.

Długosz szanował autorytet zarówno papieża, jak i cesarza, był jednak raczej zwolennikiem wyższości pierwszego z nich²²⁵. Stał przy tym na stanowisku suwerenności Kościoła i państwa polskiego wobec papieżstwa, przeciwstawiając się przejawom nadmiernej ingerencji z jego strony²²⁶. Podobną postawę zajmował wobec cesarstwa, mocniej tu tylko akcentował niezależność *Regnum Poloniae*²²⁷. *Romanorum Imperator, quem omnis Europa venerata est*²²⁸, miał jednak uprawnienia wystarczające do tego, żeby z jego rozkazu odbyło się w Gnieźnie w 1001 r. namaszczenie władcy polskiego: *mandat imperator Otto secundus Gaudencio Gneznensi archiepiscopo — — Boleslaum in regem Polonorum sacro crismate inungi*. Po wypełnieniu niezbędnych obrzędów *imperator Otto dyadema nobile, quod tunc in capite gestabat, vertici suo deponens, tempora Boleslai ducis illo coronat et insignit, constituens et decernens eum et eius quemlibet posterum et successorem Polonorum regem et imperii Romanorum socium et amicum, subiciens sibi et regno suo omnes Polonorum regiones nationesque donans vero singulos principatus, terras et districtus per eum et successores suos reges Polonie sub barbaris infidelibus et scismaticis nationibus acquisitos et in posterum munere et suffragio divino acquirendos*²²⁹.

Dla wyświetlenia poglądów dziejopisa duże znaczenie ma eksponowanie przezeń wszelkich przypadków pokrewieństwa z kolejnymi cesarzami. Nawet Mieszko Stary, gdy urodził mu się syn, dał jemu na imię *Otto ne cesarum Otthonum, ex quibus ipse materno sanguine natus erat, nomen oblitterari posset*²³⁰. Należy też dodać, że Długosz, opisując ucztę wyprawianą przez Wierzyńka, przyznawał wprawdzie *Kazimirum Polonie regem primum et superiorem locum, secundum Karolum Romanorum et Bohemie regem*, musiał się jednak z tego tłumaczyć zaznaczając ustami organizatora, że *nulli magis quam domino suo Kazimiro Polonie regi pro immensis beneficiis, quibus illum, quamvis forenses et advenas, extulerat et ditaverat, ad favendum de amplissimo honore obligaretur*²³¹.

Na tle powyższych obserwacji jaśniej rysują się przyczyny, dla których kanonik krakowski raczej unikał akcentów antyniemieckich. Okazywał on sporo niechęci wobec Krzyżaków, przy czym dobrze wiedział,

76; 1256.VII.107; 1269.VII.162–163; 1287.VII.248; 1310.IX.63; 1313.IX.88 — Czechy; 1317.IX.97–98 — toż; 1319.IX.105 — toż; 1438.XII.586: przyjęcie korony czeskiej *ut Alberto Regi Romanorum et Hungariae in eius assecutione detur impedimentum, ne si duobus vicinis Regno Poloniae Regnis potitus in pace fuerit, Regno Poloniae velut Almannus fortius nocere possit*. Długosz był jednak kandydatem Kazimierza Jagiellończyka raczej przeciwny. 1439.XII.605: *tamen Albertus Rex persuasus aliquorum Almannorum, qui Regni Poloniae fortunis invadebant, consilio, a dalej, że delibērabat firmare pacem, nisi ingenia vafra Almannorum obstitissent*; 1440.XII.618; 1443.XII.691; 1446.XII.19; 1454.XII.195; 1456.XII.238–239: Węgry; 1457.XII.243–244, 247; 1458.XII.278: papież Eneas Sylwiusz Piccolomini *in Almannos propensum favorem gerens, in Polonos parum propitius, qui — — stilo suo, quo plurimum valuit, corpus historiae Bohemicae contexens, singula gloriosa et heroica de Polonis in Cronica Bohemorum notata, silentio absolvit, ignominiosa vero et genus Polonicum dedecorantia, plus iusto extulit*; 1466.XII.449. Dziejopis potępiał zbyt ostre wystąpienia wobec ludności niemieckiej, zob. np. 1055.III.70–71; 1179.VI.119; 1213.VI.218; zdarzały się też wypowiedzi przychylnie Niemcom, por. 1041.III.34; 1145.V.33–34.

²²⁵ 1452.XII.120–123: posłowie mediolańscy upominali się o przeprowadzenie koronacji cesarskiej Fryderyka III w ich mieście, *Papa tamen mandavit eos excludi de cancellis, asserens rigide, quod sicut poterat transferre Imperium de Graecis ad Almannos, ita et fortius illam coronationem de Mediolano in Romam*; 1469.XII.521: Maciej Korwin miał mówić do Jerzego z Podiebradu: *Summi — — Pontificis et Caesaris actus iussu, non privato odio, bellum in te gero. Haeretica enim infectus labe, per Summum Pontificem, velut putridum membrum in fide, omni honore et dignitate regia privatus*; zob. też 1172.V.96; 1245.VII.54–55; Gnesn. 338; por. U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 25.

²²⁶ Ibidem, s. 36 n. (zwłaszcza s. 41).

²²⁷ Np. 1109.IV.243 n., 253–255; 1110.IV.255–257; 1136.IV.328; 1157.V.60 n.; 1158.V.62–65; 1433.XI.518.

²²⁸ 1424.XI.327; por. 1473.XII.591–592: *At mihi conditiones huius connubii revolventi, plurimum indecorum videtur, titulum Romanorum Regni et auctoritatem ex Germanis in Gallos ob privatum quaestum translatum esse, et catholici Orbis Caesarem, quasi nihil melius successori suo praestare posset, possessiones Deo dicatas condonasse*.

²²⁹ 1001.II.232; por. 1002.II.242: żal w Polsce po śmierci Ottona III; 1412.XI.144–145; Crac. 138–139; Reg. I 5; Stan. 23. Zob. też 1147.V.38: Krystyna, żona Władysława Wygnańca, miała prosić Konrada III o interwencję w Polsce *per ius sanguinis et per officium imperatorum*.

²³⁰ 1156.V.57; podobnie 1048.III.59; por. 1001.II.235; 1025.II.297; 1041.III.33, 38; 1110.IV.257; 1127.IV.307; 1121.IV.293; 1131.IV.314–315; 1132.IV.317–318; 1141.V.14; 1153.V.51.

²³¹ 1363.IX.320–321.

że mówili oni po niemiecku²³² i przede wszystkim z obszaru cesarstwa uzyskiwali poparcie i pomoc²³³. Sam też pisał np., że jeziora *Melno et Lubno, Cruciferis de Prussia ceterisque Almanis odiosus et execrabilis est: in eorum enim meditullio per Polonos et eorum regem Wladislaum Secundum magna cede conflicti sunt*²³⁴. Nie stało się to jednak podstawą do oskarżeń pod adresem Niemców. Zarzucał natomiast Długosz Krzyżakom, że *tirannice et per iniuriam*²³⁵ zajęli część *Regnum Poloniae*, a ponadto cechuje ich chciwość, pycha, okrucieństwo, obłudą, chęć walki z katolikami i niedotrzymywanie układów²³⁶. Wielokrotnie podkreślał, że swoim postępowaniem sprzeniewierzyli się woli fundatorów — władców polskich²³⁷. Przeciwstawiał krzyżackiej złej woli postawę Polaków, chcących pokoju, ale *aequis conditionibus*, to znaczy z przyłączeniem do Polski ziem: chełmińskiej, michałowskiej, pomorskiej z Elblągiem i Malborkiem²³⁸. Naszkicowana tu postawa dziejopisa wobec ludności niemieckojęzycznej potwierdza się również w jego stosunku do mieszkańców polskich miast. Z nielicznych co prawda wzmianek zdaje się wynikać, że nie budziła w nim szczególnego sprzeciwu niemieckość części mieszczaństwa, podobnie jak sam napływ Niemców do Polski, jeżeli nie łączył się on z krzywdą ludności miejscowej²³⁹. Zastanawia też brak akcentów antyniemieckich w krytycznych przecież opisach buntów: wójta poznańskiego Przemka czy wójta krakowskiego Alberta lub też okoliczności zabójstwa Andrzeja Tęczyńskiego²⁴⁰.

Negatywne stereotypy, jakimi posługiwał się Długosz w stosunku do polskich sąsiadów, miały niewątpliwie oparcie w ogólnym jego przekonaniu o ułomności natury ludzkiej. Dawał mu wielokrotnie wyraz, chociażby w refleksjach w rodzaju: *prout est hominum natura sperans novos praestare veteribus* czy w komentarzu do hołdu lennego złożonego przez opierającego się do końca wielkiego mistrza Marcina

²³² 1389.X.480: Witold uciekł do Krzyżaków, *sub quibus et Theutonicum idioma et disciplinam morum ac rei familiaris condicit*; 1390.X.486; 1410.XI.50, 59; 1431.XI.442.

²³³ 1412.XI.133–134: Zygmunt Luksemburczyk prosił Władysława Jagiellę o pominięcie w dokumencie pokoju *conclusionem de Cruciferorum exterminio et terrae Prussiae divisione, — — gravem indignationem, ex qua mea non ignominia tantummodo, sed ex Imperio depositio apud Imperii Electores Cruciferis propter genus et ditionem faventes, mihi conflaturam*; 1459.XII.299: Pius II *quamvis se verbis Regi et Regno [Poloniae — S. G.] favere astrueret, Cruciferorum tamen partem quam maxime promovebat, Almannaecae nationi, apud quam in curia Friderici Imperatoris longo tempore conversatus fuerat, adeo deditus, ut etiam omnes alios, de quo illi collegium Cardinalium et Principum, Regumque oratores, plurimum succensebant, negligeret*; por. 1329.IX.139; 1331.IX.158; 1332.IX.160, 173; 1339.IX.214; 1345.IX.237 n.; 1357.IX.291; 1360.IX.302; 1364.IX.326; 1369.IX.343; 1383.X.442; 1390.X.486, 489; 1393.X.503; 1394.X.505, 507; 1410.XI.42 n.; 1411.XI.121; 1420.XI.242, 245; 1454.XII.183, 192; 1457.XII.243, 246, 248; 1459.XII.280; 1464.XII.393; 1465.XII.417; 1466.XII.449, 455, 464.

²³⁴ A.I.99.

²³⁵ 1311.IX.69.

²³⁶ 1283.VII.228: *magistri et ordinis Cruciferici notoria ambicione*; 1307.IX.47: *magister Prussiae Henricus dolo et versucia plenus*; 1311.IX.69–70: Waldemar margrabia brandenburski wystawił dokument sprzedaży Krzyżakom Pomorza. *Illarum tenores inserere libro huic opere precium visum est, ut summa ambicio summaque iniquitas, scelerata voluntas et vendentis et ementis appareat simulque constet, quam nephariis et exquisitis dolis, fraudibus et ingeniis ad occupationem terre Pomeranie magister et Ordo aspiravit*; 1329.IX.141: *Crudelitate corde gestatam et odium in Polonos depromens, dum non in humanas solum, sed etiam in sacras edes, et ei Virgini, cuius se licet falso regulares profitentur, dicatas flammis et spoliis grassarentur*; 1336.IX.190: *Magister autem et Ordo solita calliditate et vafricie usi*; 1338.IX.198: *pontifex Benedictus — — vix creditum prestare potuit, magistrum et ordinem Cruciferorum in tam sevam Christiani sanguinis effusionem et catholicarum terrarum occupationem, que coram eo deducta est*; 1404.X.558: *Commendatores et Cruciferi de Prussia nulla iniuria aut molestia laesi, sed sola livorosa et superba acti malitia*; 1431.XI.443: *cum Cruciferi ad colorandum scelus raptorum foederum, mendacissime id et plura alia creduntur commentasse*; por. 1255.VII.100: *ex radice avaricie*; 1299.VIII.304; 1309.IX.54–55; 1310.IX.66; 1311.IX.67–68; 1311.IX.75 n.; 1317.IX.97; 1329.IX.139; 1330.IX.145; 1331.IX.159 n., 166 n.; 1332.IX.175; 1337.IX.194; 1342.IX.225; 1386.X.462–463; 1389.X.480; 1390.X.492; 1393.X.508; 1409.X.578–579, 582; 1410.XI.21 n., 27, 33, 49 n.; Reg. III 301; 1410.XI.64, 100, 101, 105, 113, 115; 1411.XI.124; 1414.XI.167, 180; 1416.XI.195; 1419.XI.227–229; 1420.XI.242; 1422.XI.308143; 1411.XI.457 n.; 1433.XI.497, 507–508; 1434.X.522,552; 1443.XII.686; 1444.XII.700; 1454.XII.156, 158; 1455.XII.211; 1456.XII.230; 1460.XII.302; 1464.XII.394 itp.

²³⁷ 1231.VI.259; 1310.IX.62: *Pomerania primum Regno Poloniae cum strage et interitu multorum milium hominum Polonici generis adempta est. Tales quoque fructus ex advocacione et fundacione Ordinis prefati referre cepimus*; 1330.XI.154; 1331.IX.166; 1394.X.508; 1404.X.558; 1410.XI.70; 1454.XII.157–158, 173; 1456.XII.230.

²³⁸ 1465.XII.415–416; por. 417–418.

²³⁹ 1285.VII.235–237: *Salubri tandem consilio Lestko Niger dux inspiratus, ad Cracovienses se cives Theutonicos convertit*; 1347.IX.246; 1356.IX.283; 1363.IX.319.

²⁴⁰ 1310.IX.63–64; 1312.IX.82–84; 1313.IX.86–87; 1461.XII.317–319; 321–322, 332–333; 1462.XII.334–335, 343; 1463.XII.369; por. A. Strzelecka, Niektóre okoliczności rozruchu mieszczańskiego w Krakowie w r. 1461, w: *Mediaevalia*, s. 285–299; autorka przypuszczała możliwość akcji krzyżackiego wywiadu (s. 297–299). Stanowczo odrzucił to M. Biskup, Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466, Warszawa 1967, s. 587, przyp. 90. Zob. też 1307.IX.45; 1310.IX.56.

Truchsessa: *Ex quibus omnibus facile intelligis, vilem et damnatam conditionem mortalium, qui non aliter ad debitam trahi possunt obedientiam, nisi dum intelligunt, amplius iam se non posse adversus superioris calcaneum calcitrare*²⁴¹. Cechy przypisywane przez Długosza szerokim zbiorowościom ludzkim nie różniły się szczególnie — prócz węższego ich zestawu — od tych, które stosował on do opisu jednostek, a także rodów szlacheckich²⁴². Stoi za nimi podobny i wymagający zresztą osobnego zbadania system wartości. Wydaje się, że ważne pozycje zajmowały w nim wierność oraz łącząca się z nią stałość wobec zwierzchników, ojczyzny, zwyczajów i wymogów, które wynikają z miejsca zajmowanego w społeczeństwie²⁴³.

Powyższe uwagi nie wystarczają do wytłumaczenia powodów nagromadzenia tylu cech negatywnych przy charakterystyce wszystkich właściwie sąsiadów Polski²⁴⁴. Można sądzić, że zasadniczą przyczyną była tu nosząca cechy megalomanii narodowej chęć wywyższenia *Regnum Poloniae*. Wniosek ten może dobitnie poprzeć analiza stosunku dziejopisa do mieszkańców Królestwa.

2.4. Na pozór mogłoby się wydawać, że postawa Długosza wobec Polaków była analogiczna jak przy charakterystykach społeczeństw sąsiednich. Różni ją jednak kontrastowość jego opinii. Obok ustępów wymienających wiele cech negatywnych występują w niej i inne, pełne najwyższych pochwał.

Uwaga badaczy kieruje się najczęściej ku charakterystyce zawartej w «Chorografii». Trudno podzielać poglądy tych, których dziwi tu znaczna liczba cech ujemnych. Ocena dziejopisa, jak się zdaje, wiernie oddaje rzeczywiste jego poglądy i jest w sumie dość wyważona: *Polonorum nobilitas glorie appetens et in rapinas prona, periculorum et mortis contemptrix, promissi parum tenax, subditis et inferioribus gravis, lingua preceps, ultra facultatum modum expendere solita, principi suo fida, agrorum sacioni et armentorum nutrimento dedita, in advenas et hospites humana et benigna, et hospitalitatis supra ceteras gentes amatrix*. Również z intencją raczej opisową, niż wartościującą, scharakteryzowana została *plebs rusticana*. Miała ona być (pomijając cechy zewnętrzne) *in ebrietatem, rixas, calumpnias, cedes procliva: nec facile aliam gentem reperies tot domesticis homicidiis et cladibus contaminatam. Nullius laboris aut oneris fugax, frigoris iuxta atque inediae paciens, superstitionum et figmentorum sequax, in rapinas et ipsa prona et hospitalitatis sectatrix et avida novitatum, rapax et alieni appetens; in construendis edibus parum operosa, casaliis vilibus contenta; audax et temeraria, ingenio callida et parum facilis*²⁴⁵.

W analizowanych tekstach Długosz jeszcze wielokrotnie, ale już w sposób cząstkowy, przedstawiał

²⁴¹ 1433.XI.514; 1479.XII.694; por. A.I.55; 1040.III.23 (za Liwiuszem); 1204.VI.190; 1284.VII.229; 1303.IX.21; 1322.IX.121; 1434.XI.554; 1444.XII.719; Wrót. 439. Zob. M. Koczerska, *Mentalność*, s. 117–118.

²⁴² M. Koczerska, *Mentalność*, s. 117–127; por. Clen. passim.

²⁴³ Np. 1413.XI.164–165 (por. jednak 1414.XI.165–166, 170); 1420.XI.264: gorszy od tak potępianych Husytów był odstępujący ich Czenko — — *bina proditione insignis, illud sibi tradiderat* [tzn. Wyszehrad Zygmunutowi Luksemburczykowi — S. G.] *spe praemiorum illectus*; 1376.X.362–363: Władysław Biały *Hankone molendinatore et genero suo — — pyra publica ante castrum extracta, inspectante obsidentium exercitu, iustam illis redditurus mercedem, crematis* za próbę wydania zamku w Złotorzy oblegającym go starostom (Długosz zmodyfikował tu narrację Kroniki Janka z Czarnkowa; MPH II, s. 658–659); 1445.XII.9; 1451.XII.87: Zbigniew Oleśnicki czyniąc wyrzuty Kazimierzowi Jagiellończykowi na zjeździe w Nowym Korczynie miał powiedzieć, że *Inter mortalium, — — et praecipue Christianorum actiones et opera nihil est, quod aequae sit appendum et servandum, nisi iuramentum*; 1454.XII.191; 1468.XII.499; 1471.XII.596: Maciej Korwin zajął zdradą Bukowiec. *Cuius deditione parum contentus Rex, in maiorem contumeliam dēditorum et suam amplioem laudem, omnia arma ad se in castra milites ferre et sibi praesentare iussit, nec, enixius a nonnullis rogatus, ut illis saltem gladios relinqueret, deprecari potuit, quin etiam in dedecus amplius eorum, fustem in manus tradens, ferre illos cum hac obiurgatione iussit: Ite, inquit, in Poloniam baculati, non milites, sed Regis vestri insignes proditores, indigni, qui ferro succingi debeatis* itp.

²⁴⁴ Ze względu na znikome rozmiary materiału pominięto Brandenburgię i Pomorze Słupskie; narracja oczywiście też nie jest im specjalnie przychylna. Stosunek Długosza do Tatarów wydawał się tak dalece oczywisty, że go tu nie omawiano; zob. np. 1287.VII.246: *Ferocissima et immanis gens Thartarorum, pseudo Machomethi spurcissimos et detestabiles ritus professam tam accione quam nomine Christiano nomini inimica*; 1287.VII.248: *Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudulenta, procacia. Predarum, spoliatorum et largicionum avidi, natura tacidi, sed in externos aut domesticos motus inquieti, in libidinem et crapulam ceterasque voluptates proiecti; fides dicti promissique nulla nisi quatenus expedit*; 1433.XI.520; *Thartarorum tamen exercitus — — in terras Kyoviensem et Cziryneoviensem — — more suo crudeliter vastavit*; 1450.XII.78: *Satiata tunc fuit Thartarorum rabies cede sanguinis christiani, satiata captivitate hominum utriusque sexus, quos velut bestias aut feras pro praeda abegit* itp.; zyczliwość dziejopisa do chana Złotej Ordy Hadzi Gireja wynikała raczej z powodów politycznych; por. 1465.XII.422–424; 1466.XII.470 n.; 1467.XII.478–479.

²⁴⁵ A.I.108,

cechy przypisywane Polakom. Ich zestaw, jak to wyżej podkreślono, cechuje się wzajemną przeciwstawnością, a przy tym jest częściowo sprzeczny i nie całkowicie pokrywa się z charakterystyką ogólną. Kanonik krakowski najczęściej zarzucał Polakom zawiść, chciwość i zmienność, skłonność do łupiestwa (zwłaszcza dóbr kościelnych) i niewystarczającą dbałość o sprawy publiczne oraz zepsucie obyczajów. Pod rokiem 1466 przedstawił nawet obszernie, że *tempus apud Polonos non anni tantummodo praesentis, sed et transactorum, omni genere malitiae quodammodo foecundum erat*²⁴⁶. Zbędne są jednak chyba szczegółowe dowody czy też wyliczenia, mające wykazać, że w narracji Długosza przeważają pozytywne cechy Polaków. Problem rozbieżności ocen wyjaśnia, słusznie zaobserwowana przez Marię Koczerską, ich sytuacyjność²⁴⁷. Wydaje się, że charakterystyki negatywne były przeznaczone niejako na użytek wewnętrzny. Gdy dochodziło do konfrontacji z obcymi, Długosz starał się pokazać, że Polacy nad nimi górowali. W sytuacjach konfliktowych słuszność była po ich stronie.

Do zabiegów stosowanych przez dziejopisa należało chwalenie zalet Polaków ustami postronnych obserwatorów czy nawet samych wrogów. Nikt inny jak wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen miał mówić na naradzie w Królewcu: *Nosse se — — probe Polonorum spiritus, nosse animos ingentes, iam diu iras pro adeptis sibi terris Pomeraniae et Chelmensi in pectore volventes, nec quieturos, nisi recuperent*. Podobnie Witold, gdy dowiedział się, że na poselstwo wiozące dla niego koronę zasadziło się rycerstwo wielkopolskie pod Turzą Górą, miał odpowiedzieć na pocieszenia sprzyjających mu Polaków: *Vana est — — consolationis vestrae persuasio, nam ubi pares nuntiorum potentiae Polonis essent, quod minime reor, ferociora pectora et mori destinata etiam cum ampliori potentia confligere non dubitabunt*²⁴⁸.

Długosz był bardzo czuły na zewnętrzne objawy splendoru. Opisując rozmaite wydarzenia publiczne, dla określenia ich uroczystego charakteru zaznaczał udział w nich tłumów i procesji kościelnych²⁴⁹. Pilnie zwracał też uwagę na sukcesy Polaków na tym polu, podkreślał wspaniałość ich wystąpień zagranicznych oraz zachwyty, jakie one wzbudzały. Bardzo wyraziście poświadczą to np. jego relacja ze zjazdu Władysława Jagiełły, Witolda i Zygmunta Luksemburczyka w Łucku w 1429 r. Wkraczali oni do miasta przy odgłosie trąb i innych instrumentów. *Completi erant campi turbis, catervisque hominum, pressus erat vir viro, equisque equo, unusquisque certabat splendore vestium, ornamentorum, equorum et insignium, alium vincere*. Nie mniej współzawodniczyli ze sobą władcy: *quilibet conabatur illic suam potentiam, magnificentiam et maiestatem demonstrare, et super alium multitudine militum, splendore vestium et insignium, ali-*

²⁴⁶ 1466.XII.471–472 (cytat s. 471): por. A.I.54–55: *Polonorum tamen genus ad invidiam et obtreccationem plus quam ad cetera — — censetur magis proclivum, et ingenia Polonorum ad invidie facinus plus quam ad aliqua prouiora extimantur*; 997.II.219: *papież dał koronę Węgrom subiniferens: Polonos magis sanguine cedi in venacionibus, quam devocioni et misericordie operibus, magis oppressioni subditorum et rapinis, quam quieti, magis mendacio et dolis, quam veritati deditus intentosque esse, maiorem illos agere belluarum et canum, quam hominum curam, in effusionemque sanguinis humani proclivos*; 1307.IX.46: *ut est omnium hominum, et presertim Polonorum natura, ut malint ea, que ferro administranda sunt, per alios disponi*; 1370.X.330: *sed segnitie et negligentia Polonis naturaliter inhaerens*; 1429.XI.374: *Polonicaeque avaritiae peritus, plerosque Polonorum primores auro et argento implevit promissionibusque oneravit*; 1438.XII.586: *Nimio plus quam velim Polonorum sunt mobilia ingenia*; 1451.XII.82; 1454.XII.188: *między innymi Vita insuper alia multa, praeda, furta et rapinae, quae nulla animadversione plectebantur, adeo promeruerant ultionem divinam, ut magna multitudo Polonorum ante hostium paucitatem corrueret, et superbia, iniquitas et avaritia Polonorum, clade tam turpi et insigni a iusto feriretur Deo*; 1455.XII.209; 1474.XII.615; Stan. 19–20 itp.

²⁴⁷ M. Koczerska, *Mentalność*, s. 118.

²⁴⁸ 1466.XII.444; 1430.XI.404; por. 1428.XI.364; zob. też 1410.XI.104; zaciężny krzyżacki Konrad Nyempcz obserwując z murów Tucholi klęskę wojsk zakonnych miał między innymi zauważyć, że *experti quoque profiteri possunt, si quid mucro et brachium Polonorum valent*; 1430.XI.401: *Dux Withawdus — — sciens Polonorum animos feroces esse, fingit vultum se habere hilarem, ne hospites iam corrogatos et praesentes pro suae coronationis solennitate contristet; gravi tamen dolore intrinseco — — primum morbum corporis, deinde mortem conscivit*; 1435.XII.563: *Dux autem Sigismundus Koributh praestantiam, fortitudinem, animositatemque Polonorum, Ruthenorum autem et Theutonicorum pusillanimitatem in pluribus bellis saepe expertus, omnes conatus suos pro pace interponebat*; 1463.XII.15: *posłowie polscy do Kazimierza Jagiellończyka cum Polonorum mentes, ut caeterarum nationum, neque fluxae, neque variables sunt, sed in custodienda fide semel praestita solidae et constantes*; 1463.XII.379–380.

²⁴⁹ Np. 1412.XI.145–146; 1438.XII.598; 1447.XII.32: *Kazimierz Jagiellończyk intravit Cracoviam cum magna populi solennitate: omnes enim processiones urbis illi obviam exiverant, item Universitas cum suppositis, item Vincentius archiepiscopus Gneznensis, Sbigneus Cracoviensis, Andreas Posnaniensis et Paulus Plocensis, episcopi, suae Serenitati ivere obviam. Et in magna et gravi multitudine intravit urbem Cracoviensem, processionibus omnibus eum praecedentibus*; 1448.XII.50; 1449.XII.62–63; 1451.XII.84; 1453.XII.148; 1454.XII.154; 1457.XII.245; por. H. Zaremska, *Procesje Bożego Ciała w Krakowie w XIV–XVI wieku*, w: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, Wrocław 1978, s. 25–39.

isque multiplicibus decoris alterum superare. Conventionem tam magnificam et tam illustrium trium Principum, aetas longa neque vidit, neque visura est, utpote qui illa tempestate omnes Reges et Principes mundi, fama, divitiis, pompa, gloria belli anteibant. Król polski Władysław Jagiełło *tum Praelatorum et Principum, tum militum splendissimo apparatu, tum multitudine nobilium* tak przewyższał pozostałych władców, że *praesertim dum Reges convenire continebat, tam Hungari, quam Lithuani, a multitudine Polonorum absorberentur*²⁵⁰.

Zdumienie i podziw towarzyszące przybyciu polskiego władcy czy też jego posłów związane były z tym, że *Polonorum robur, armorum quoque, gemmarum, equorum, auri, argentique ideam, tantosque apparatus offendens, quantos nunquam fuerat arbitratus*²⁵¹. Wskazuje to, że w tych okolicznościach nie tylko był dozwolony, ale nawet niezbędny jak najwystawniejszy zbytek. Powyższe stwierdzenie jest tym bardziej uderzające, że jednocześnie dziejopis zarzucał Władysławowi Jagielle i Warneńczykowi nadmierną rozrzutność²⁵². Oburzało go też zwykle przekraczanie, dozwolonego zajmowanym w społeczeństwie miejscem, bogactwa strojów czy uroczystości²⁵³. Konfrontacja postawy reglamentacyjnej wobec zbytku, z brakiem takich ograniczeń w sytuacjach, gdy w grę wchodziła chwała *Regnum Poloniae*, dodatkowo uwidacznia przywiązywaną do niej wagę. Z tego też względu autor pochwalał wystawne i kosztowne życie arcybiskupa Mikołaja Trąby na soborze w Konstancji wynoszące go ponad innych duchownych²⁵⁴. Zapisywał też np. na kartach «Roczników» rozstawiające Polskę zwycięstwa na turniejach rycerskich. Uważał wreszcie, że należy pilnie przechowywać w katedrze krakowskiej zdobyte na nieprzyjaciolach chorągwie²⁵⁵.

Dogodnym punktem obserwacji dostrzeżonego tu dualizmu ocen może być również analiza stosunku

²⁵⁰ 1429.XI.366–367.

²⁵¹ 1462.XII.344: zjazd glogowski; por. 1408.X.575: na sobór w Pizie przybył biskup krakowski Piotr Wysz *ex Cracovia in frequenti notabilique comitiva et splendido apparatu — — et pro omni tempore, quo Concilium duravit, illic pro honore Dei et ecclesiae ac Regni Poloniae, et pro tollendo schismate stetit, faciens sumptus magnificos et liberales*; 1414.XI.180: sobór w Konstancji; 1424.XI.320: koronacja królowej Zofii; 1440.XII.628: *incredibilique dictu est, cum quam splendido ornatu Wladislaus Rex Poloniae cum suis Hungariam est ingressus*; 1440.XII.663: posiłki polski przybyły do Budy *mirantibus baronibus Hungariae, quod in tanta multitudine et apparatu exercitus Poloniae pro subsidio regio advenisset*; 1453.XII.147: posłowie polscy we Wrocławiu; 1454.XII.154: wjazd Elżbiety Habsburskiej do Krakowa był tak wspaniały, że sam rząd koński Kazimierza Jagiellończyka miano oceniać na 40 tys. florenów. *Aemulati sunt et nonnulli barones Poloniae hunc splendorem, qui et se ipsos et familiares et equos splendidis ornamentis, auro et purpura superbis, vestierant*; 1454.XII.176; 1457.XII.245: wjazd Kazimierza Jagiellończyka do Gdańska, zgromadzonych tam *multarum gentium et nationum animi — — et signanter Bohemorum et Almorum — — non in admirationem tantum, quantum in stuporem verterentur*.

²⁵² 1343.XII.535: Władysław Jagiełło *prodigalitate et parum considerata largitione, rebus publicis Regni sui non minus comperitus est nocuisse, quam alius avaritia*; 1442.XII.672: Władysław Warneńczyk *non universos solum introitus Regni Poloniae distribuit, verum etiam terras capitales contra ius, fasque et contra privilegia et laudum Regni Poloniae inscripsit et obligavit*; por. Reg. I 220–221; 1425.XI.336.

²⁵³ 1382.X.398: biskup krakowski Zawisza z Kurozwęk pochowany został *militari more pompa*, przez następne noce słyszane były w katedrze tupot koni i diabelskie krzyki *ut monstraret Dominus, pompam funebralem, mundano more introductam, in corporibus militum exosam, in pontificum detestandam fore*. Tak samo Crac. 204, informacje zaczerpnięte niemal dosłownie z Kroniki Janka z Czarnkowa; MPH II, s. 712–713. Na pogrzebach królewskich przepych był jednak wyraźnie dozwolony — por. 1370.X.337; 1434.XI.530; 1438.XII.601: *vitia populi civitatis Cracoviensis — — et signanter superbia et ipse vestium in mulieribus luxus — — ad tantum ascensum est, ut ipsae civium coniuges et filiae auderent ferre vittas, quas vulgo birreta dicimus, pretio viginti et triginta ultra marcarum, manicas viginti marcarum, quod utique in nobilissimis mulieribus satis sumptuosum videretur*; 1460.XII.310: Tomasz Strzemiński ubierał się skromnie *cum caeteros pontifices Polonicae Ecclesiae, et nonnullos alios ecclesiasticos viros, monstruoso quodam abusu, in contumeliam Iesu Christi purpura illusi, purpureas vestes, saturatas murice et ostro superbas, colorum rutilantium, gestare videret*; 1466.XII.471.

²⁵⁴ 1416.XI.198–199: arcybiskup Mikołaj Trąba *et familia, equisque, vasis insuper aureis et argenteis, itemque expensis magnificis, splendidum tenebat in Concilio Constantinensi statum, inter pontificos orbis catholici — — sed neque inter Cardinales habens secundum*.

²⁵⁵ 1404.X.557; 1412.XI.141: turnieje rycerskie w Budzie, na które przybyli *milites de his nationibus — —, videlicet: Graecos, Italos, Gallos, Bohemos, Hungaros, Australes, Missnenses, Rhinenses, Francones, Lithuanos, Ruthenos, Bosnienses, Bulgaros, Valachos, Albanos, Rascianos*. Rycerze polscy [wymienia ich] byli *ad ingrediendum primi, ad descendendum ultimi, caeteris a pugna quiescentibus, ipsi in seipsos ludum et pugnam edebant*; 1417.XI.207; zwycięstwo Zawiszy nad rycerzem aragońskim w Perpignan. W sprawie chorągwi por. 1411.XI.127: Grunwald; 1431.XI.460–461: Nakło-Dąbki; 1432.XI.490: Kopestrzyn; 1410.XI.67–68: *Praestabilis autem et gloriosius iudicio meo, Wladislaus Poloniae Rex egisset, si corpora Magistri, Marscalci et Commendatorum Prussiae non remittendo in Marienburgk, in aliqua cathedralium, aut conventualium, seu collegiatarum ecclesiarum Regni sui humari ordinasset, triumphum suum magnificum radio visionis assidue renovatura*. Por. też 1412.XI.143–144; 1434.XI.553; 1435.XII.565; 1443.XII.690.

Długosza do polskich władców. Należy jednak, obok kontekstu sytuacyjnego, odróżnić osobę aktualnie panującego od samej godności króla Polski. Ponieważ dla badanych zjawisk nie wydaje się konieczne wszechstronne rozpatrzenie i udokumentowanie tego zagadnienia, można ograniczyć się do paru uwag o postawie dziejopisa wobec Jagiellonów. Dynastia ta nie cieszyła się jego sympatią. Sugerował on nawet niekiedy, że jej powołanie było karą bożą²⁵⁶. Z trzech władców najbardziej negatywnie oceniony został Kazimierz Jagiellończyk. Długosz posunął się nawet do zarzutu o *malò regimìne tam Regis, quam suorum officialium*²⁵⁷. Natomiast postać Władysława Warneńczyka zbliżała się prawie do ideału władcy — obrońcy wiary²⁵⁸, zaś sporadyczny zarzut rozpusty tłumaczyć miał zapewne klęskę 1444 r.²⁵⁹

Wszystkie czynniki, które można przytoczyć dla wy tłumaczenia niechęci dziejopisa, ustępują przed wielokrotnie powtarzanym zarzutem zbytniego — jak na polskiego króla — sprzyjania Litwie²⁶⁰. Znamienne, że jedynie Warneńczyk miał być zwolennikiem jej okrojenia i podporządkowania Polsce²⁶¹. Niezależnie jednak od wzmiankowanych poglądów na Jagiellonów wtedy, gdy któryś z nich występował na zewnątrz wobec państw sąsiednich w roli króla Polski, nie tylko zyskiwał pozytywną ocenę, ale Długosz przedstawiał go możliwie korzystnie i dążył do jego wywyższenia²⁶². Tendencja ta występowała oczywiście w odniesieniu do wszystkich polskich władców. Można powołać się tu np. na ustęp w którym kanonik krakowski opisawszy zajęcie Czech przez Bolesława Chrobrego i oślepienie (za namową zresztą Werszowców) księcia Bolesława Rudego, skłonny był uznać takie okaleczenie krewnego — chociaż ten był wrogiem — za zbrodnię *nisi forte iustiores intercessissent cause nobis ignote, quibus gloriosissimus rex ille Boleslaus pertractus, facinus illud execacionis admiserit*²⁶³.

2.5. Trudno w ramach jednego artykułu omawiać z punktu widzenia zagadnień świadomości narodowej całość światopoglądu Długosza. Charakterystyka jego patriotyzmu byłaby jednak niepełna bez uwzględnienia stosunku dziejopisa do wewnętrznych problemów *Regnum Poloniae*. Za dość oczywisty uważał on ustrój monarchiczny, przy czym pomyślne funkcjonowanie państwa wymagało również stałej obecności władcy. Dlatego też był przeciwny łączeniu w jednym ręku dwu królestw. W związku z tym opisując przyjęcie korony węgierskiej przez Władysława Warneńczyka podkreślał, że wydawało się niektórym przedstawicielom rady królewskiej *rei publicae Regni Poloniae plurimum damnosum, proprium Regem et haerem alteri dare Regno, et duo Regna difficile et male per unum Regem disponi*. Poparcie przez Długosza tych, którzy mieli wskazywać na konieczność obrony zagrożonej przez Turków wiary katolickiej, przypominało w rezultacie o należyj Polsce z tego tytułu zasłudze²⁶⁴.

Pomyślność państwa była w znacznej mierze zależna od spełnienia przez panującego związanych z jego osobą oczekiwań²⁶⁵. Pomijając tu sprawę modelu idealnego władcy²⁶⁶, wystarczy wspomnieć, że jego przestępstwa (wśród nich zwłaszcza rozpusta i zabójstwa duchownych) sprowadzały gniew boży również i na całe podległe mu terytorium²⁶⁷. Najgorsze konsekwencje przyniosła zbrodnia Bolesława

²⁵⁶ Np. 1446.XII.28.

²⁵⁷ 1457.XII.260; por. 1447.XII.31, 34, 36, 38; 1449.XII.70; 1451.XII.85, 86; 1452.XII.117; 1454.XII.179–180; 1456.XII.235; 1462.XII.339, 340–341; *parum utilem administrationem Regni*; 1474.XII.608, 615; 1475.XII.628; 1476.XII.645; 1478.XII.645 itp.

²⁵⁸ 1443.XII.689; 1444.XII.717 n., 723–732; 1445.XII.2.

²⁵⁹ 1444.XII.729–730.

²⁶⁰ Np. 1392.X.499; 1408.X.570; 1411.XI.118–119; 1429.XI.370; 1430.XI.424; 1431.XI.456; 1434.XI.536; 1446.XII.16, 26–28; 1448.XII.56; 1452.XII.114; 1453.XII.131; 1455.XII.216; 1470.XII.543.

²⁶¹ 1440.XII.657–658; 1441.XII.670.

²⁶² Np. 1412.XI.141–142; por. wyżej przyp. 250, 251.

²⁶³ 1003.II.244; por. 1007.II.257–258: *Udalryk oślepił swego brata Jaromira presenti et future etati non sine suo et sue posteritatis dedecore relinquens*.

²⁶⁴ 1440.XII.616; por. 1440.XII.637; 1444.XII.692, 699; 1370.X.332.

²⁶⁵ Ograniczały one poważnie swobodę jego postępowania; por. np. ocenę małżeństwa Władysława Jagiełły z Elżbietą Granowską — 1417.XI.202–206; 1420.XI.259–260.

²⁶⁶ Zob. w tej sprawie M. Koczarska, *Mentalność*, s. 119 n.

²⁶⁷ Np. 1350.IX.258: *Funestam ac sceleratam Martini Bariczka vicarii ecclesie Cracoviensis necem, mandato Kazimiri regis Poloniae patratam, Divina clemencia et sibi displicibilem et cunctis execrabilem monstravit irasque suas non solum in Kazimirum Poloniae regem, sed et in populum suum Polonicum vertit*, na Polskę spadł najazd litewski.

Szczodrego. Od tego bowiem czasu *et honor regius Polonie detractus est, et ipsa in plures principatus multiplicata, ducum successione divisa et corporis robusti et uniti idemptitatem amisit*, a to wszystko dlatego, że *fascēs regie et decus regium homini, non provincie tribute fuissent*²⁶⁸.

Król nie rządził sam, w sprawowaniu władzy niezbędny był udział jego rady. Oburzyło Długosza, gdy Kazimierz Jagiellończyk naradzał się w 1452 r. w Sandomierzu tylko ze specjalnie wezwanymi przez siebie dostojnikami, podkreślił, że *si vero aliqui non vocati, iuxta antiquum morem, pro sua et Regis honestate venissent, a consilio regio, velut suspecti excluderentur*²⁶⁹. Nawet i ten władca, gdy przybyli do niego osobiście liczni książęta, a od innych posłowie, i gdy ponadto zjawili się wysłannicy mieszczan wrocławskich *etsi petentibus audientiam libenter praestitisset: sine Praelatis tamen et baronibus illam facere videbat dedecoratum*²⁷⁰. Władzę królewską ograniczał, oprócz prawa narodów, istniejący porządek prawny²⁷¹. Można też dodać, że do podstawowych obowiązków panującego w zarządzie kraju należał — zdaniem Długosza — wymiar sprawiedliwości²⁷². Z wielką powagą odnosił się dziejopis do całkowitej nienaruszalności obszaru królestwa. Oburzały go więc czynione przez władców nadania lenne ziem należących do *Regnum Poloniae*; uważał je przy tym za bezprawne²⁷³.

Za rzecz naturalną uznawał Długosz hierarchiczną organizację społeczeństwa²⁷⁴. Jego wyobrażenia o uporządkowanych w ten sposób stanach nie różniły się w ogólnym zarysie od popularnych w średnio-wieczu stereotypów, sam kładł natomiast nacisk na realizację obowiązków wynikających z pozycji społecznej i na przestrzeganie istniejących praw. Stąd też gorszyło go, gdy *barones Regni privatis studebant commodis et affectionibus, nec publicam rem intento studio aut diligentia promovebant*²⁷⁵. Kanonik krakowski uważał wprawdzie stan duchowny za najlepszy²⁷⁶, ale nie okazywał przy tym specjalnej niechęci wobec stanów niższych. Chwalił nawet Kazimierza Wielkiego za opiekę nad chłopami²⁷⁷. Niskie pochodzenie nie przeszkadzało w zajmowaniu najwyższych nawet godności kościelnych, dziejopis podkreślał jednak wtedy jego ozdobienie zaletami osobistymi i zasługami wobec Kościoła²⁷⁸. Natomiast naruszenie istniejącego porządku społecznego groziło ruiną królestwa i spotykało się ze zdecydowanym potępieniem. Wytykać to miał husytom w swojej mowie Władysław Jagiełło. Stwierdził on między innymi, że przez here-

²⁶⁸ 1082.IV.147.

²⁶⁹ 1452.XII.108.

²⁷⁰ 1452.XII.112: wiadomość znana tylko z *Annales*; por. Rozbiór krytyczny, cz. 2, s. 43–44; zob. też 1434.XI.528: zwłoki Władysława Jagiełły spoczywały jakiś czas w kościele św. Michała, *expectabatur enim Praelatorum et baronum totius Regni adventus, nec sine illis licebat agere regiam sepulturam*; 1462.XII.360.

²⁷¹ Wskazują na to między innymi oskarżenia o ich łamanie; por. np. 1102.IV.209; 1144.V.20; 1145.V.29; 1157.V.61; 1285.VII.213.

²⁷² Długosz wychwalał tych władców, którzy mieli należycie dbać o porządek i sprawiedliwość; por. 1025.II.291; 1347.IX.244–247; 1370.X.350–351; 1428.XI.361; 1440.XII.645; 1446.XII.19–20 itp.

²⁷³ 1370.X.333–335; 1377.X.374; 1378.X.376–377; 1388.X.477; 1395.X.511–512; 1396.X.515–518, 519; 1397.X.521–522; 1404.X.556–557; 1420.XI.258; 1423.XI.316; Reg. III 120–121.

²⁷⁴ Clen. 52: *Regnum Polonie ac regio iuxta ac cetera regna tam prisca quam presentia, catholica ac barbara quatuor status totidemque ordinis habere consuevit: principum videlicet, militarium seu satrapum, civium et agriculturalum.*

²⁷⁵ 1442.XII.683; por. 1386.X.462; 1446.XII.22–23; 1447.XII.40 n.; 1451.XII.84 n.; 1452.XII.252–253; 1466.XII.464 n. itp. Dziejopis był też przeciwny łączeniu niektórych urzędów — zob. np. 1475.XII.628; 1477.XII.659.

²⁷⁶ 1233.VI.266: Bolesław ostatni z synów margrabiego Moraw Dypolda *sortem clericalem optimam ducens, canonicus Mayd-burgensis effectus*; 1378.X.378: *Iniquum valde et christianae religioni adversum esse — ut universo Regno Poloniae a solutione Poradlne liberato, sola ecclesia tributaria remaneat, quam conveniebat primario et iustiori ordine a catholicis Principibus servato*; 1410.XI.59: Zbigniew Oleśnicki miał odpowiedzieć Jagielle *non saeculari militiae, sed ecclesiasticae se adiiciendum fore, et Christo malle, quam Regi terreno et mortali, perpetuo militare. Tum Wladislaus Rex: Ex quo, inquit, sortem potioem delegisti*; por. też 1447.XII.33–34 — spór o miejsce przy królu w czasie hołdu mieszczan krakowskich między biskupami i książętami mazowieckimi. Za podstawowy obowiązek duchowieństwa Długosz uważał służbę bożą; zob. np. 1241.XII.27–28: w bitwie nad rzeką Sajó *biduo archiepiscopi Strigoniensis et Coloczensis et Gregorius Iauriensis episcopus cum magna multitudine sacerdotum extincti, quibus sacius fuit se suumque populum piis votis, lacrimis et precibus in sacris edibus comorando comendare tremende Maiestati Divine, quam accingi armis et obversari noctes diesque in castris.*

²⁷⁷ 1356.IX.283; 1370.X.325–326; por. też 1386.X.464; 1452.XII.128–129 itp.

²⁷⁸ Np. 1106.IV.224; 1250.VII.70; 1378.X.380; 1447.XII.30; 1470.XII.545; 1473.XII.583; 1479.XII.689; Reg. I 185; Posn. 486, 487; por. jednak 1428.XI.364: Witold nie zajął Nowogrodu, *sciebat enim, capta civitate, gazam eius non ad ipsum, sed ad quemcumque cuiuslibet obscurae sortis, preventuram: itaque oblata maluit, stante civitate, suscipere, quam illa conquistata, spolia illius ad vulgum pervenire*; zob. też Stan. 9, 21–22.

zję *florentissimum Regnum vestrum adeo depressum et pene conculcatum est, ut nec Regem habeatis, nec pontificem, nec sacrificium, nec victimam. — Principes et barones a servis et rusticis gladio submoti sunt — omnia violentia et impetus, non consilium, non ratio gubernat, ut etsi aliqui baronum et nobilium supersint, hi tamen a rusticorum genere, qui in ingenuorum et nobilium successerunt fortunas, adeo obruti sunt, ut resurgendi et rem publicam defendendi et capessendi, nullam habeant facultatem*²⁷⁹.

Obrona królestwa należała przede wszystkim do rycerstwa. Długosz był przeciwny wojskom zaciężnym, w których widział źródło łupiestw i gwałtów. Powoływał się przy tym na dawny obyczaj: *vetusto more patriae, quo iusta bella proprio milite agebantur*²⁸⁰. Kanonik krakowski uznawał w pełni stereotypowe wartości rycerskie, cenił zwłaszcza odwagę, a za hańbę poczytywał ucieczkę z pola bitwy²⁸¹. Najmocniej potępiał jednak zdradę, oczekując za nią kary bożej, a przy śmierci zdrajcy pisał nawet o *dignissima morte*²⁸². Jednocześnie nie wywoływała u niego szczególnego zgorszenia służba na dworach obcych, czasem nawet sława takiego rycerza przysparzała chwały i Polsce²⁸³. Wystąpienie jednak przeciw własnemu władcy oceniał jako zdradę i wynosił tych, którzy w 1410 r. wrócili do kraju *intelligentes Principem et Dominum suum naturalem Wladislaum Poloniae Regem, expeditionem contra Cruciferos instaurasse — relictis omnibus possessionibus, quas eis Sigismundus Rex in Hungaria donaverat*²⁸⁴. Można dodać, że w badanych tekstach motyw *patriae Poloniae et regni amator*, czy *tam patriae quam ecclesie sue Cracoviensis amator defensorque mirificus* był ważnym składnikiem charakterystyki duchownych²⁸⁵.

Dotychczasowa analiza wykazała w poglądach Długosza wyraźną dominację państwowego punktu widzenia. W jego twórczości znalazła jednak też odbicie rywalizacja małopolsko-wielkopolska. Z interesującego nas punktu widzenia ma to już raczej drugorzędne znaczenie.

Kanonik krakowski był niewątpliwym patriotą małopolskim, dążył przy tym, w znany już sposób, do wykazania pierwszeństwa tej dzielnicy. W jego spojrzeniu, analogicznie jak przy *Regnum Poloniae*, zaznaczał się silnie kościelny punkt widzenia. Tu jednak więzi dzielnicowe zdominowane zostały poczuciem związku z diecezją krakowską. W narracji często pojawiał się wątek utraconej godności metropolitalnej Krakowa. W myśl koncepcji dziejopisa *ecclesia Cracoviensis preripuit Gneznensem, ne essent una; Gneznensis vero preripuit Cracoviensem, ne esset prima*²⁸⁶. Na pragnienie wywyższenia diecezji krakowskiej wskazuje również znaczenie przywiązywane do tytułu kardynalskiego Zbigniewa Oleśnickiego. Opisu jego spór o pierwszeństwo z prymasem Władysławem Oporowskim, Długosz podkreślił, że

²⁷⁹ 1431.XI.439.

²⁸⁰ 1479.XII.695; por. 1410.XI.9: w radzie królewskiej doszło do sporu w sprawie zaciężnych *Ichanne de Tarnow palatino Cracoviensi (cuius sententiam caeteri, tanquam viri rarae dexteritatis, sequebantur), ut proprii potius milites, ad bellum non obligati, tanquam fidiore patriae, operosius ad novandam victoriam, operas suas adiuncturi, mercede traherentur, suadente*; 1410.XI.47; 1473.XII.580.

²⁸¹ Np. 1395.X.513; 1399.X.527–529; 1410.XI.49, 60, 98–99, 100–101, 112; 1421.XI.281; 1422.XI.303; 1428.XI.355–356; 1457.XII.255; 1474.XII.605; Band. 259 [50]; por. też 1434.XI.548: nadanie prawa polskiego dla Rusi; 1471.XII.560: *curienses Poloniae Regis — Kazimirum Principem in medio hostium deserunt, et in demos reversi, a Rege et consiliariis cognatis male visi, multiples pertulerunt correptiones et opprobria*.

²⁸² 1332.IX.177; por. 1331.IX.161–162; 1332.IX.176; 1351.IX.262–263; 1376.X.363; 1409.X.590; 1431.XI.457–458; 1432.XI.472; 1435.XII.565; 1457.XII.255; 1463.XII.367 n.; 1465.XII.414–415; 1471.XII.595–596; 1474.XII.616; 1477.XII.657–660.

²⁸³ 1401.X.545; 1408.X.577; 1410.XI.10, 14, 38, 68–69; 1411.XI.122; 1412.XI.130; 1419.XI.227; 1420.XI.268; 1428.XI.355–356, 364; 1429.XI.383; 1448.XII.58; 1449.XII.65; 1468.XII.506; 1470.XII.538; 1471.XII.558; 1473.XII.595; 1474.XII.619.

²⁸⁴ 1410.XI.12; por. 1474.XII.614: w czasie oblężenia Wrocławia *multi Polonorum, dum pabulatum aut fcpulatum irent, a Polonis, qui apud Hungariae Regem contra naturalem Regem et patriam militabant, quorum hi fuerunt primores — propter notitiam Polonici idiomatis, dolose intercipient*.

²⁸⁵ Crac. 235; 1347.IX.249; por. np. Crac. 216, 223; Gnesn. 346, 358, 368, 369, 370, 371; Posn. 508; Wład. 539, 544; 1436.XII.575 itp.; por. też U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 72 n.; G. Wojciech-Masłowska, „Amor patriae” — „pro patria mori” i „ornamentum patriae” w polskich źródłach narracyjnych XV wieku, w: *Ars Historica*, s. 485–492.

²⁸⁶ 966.II.179; por. przyp. 74; 988.II.200; 995.II.211; 1014.II.272; 1045.III.51; 1046.III.55: *Gneznensi siquidem non tenuis splendor, sed amplior honor accederet, si potius non ad unius Leopoliensis archiepiscopalis ecclesie, sed ad duarum, Cracoviensis videlicet et Leopoliensis respectum primas vocaretur*; 1059.II.78, 80; 1062.III.82; 1077.III.126; 1229.VI.255; 1337.IX.194; 1347.IX.249; Crac. 144, 166, 191; Gnesn. 339, 340; Posn. 480 itp.; zob. też U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 53 n.

maior — — *et sanior pars Cardinalem iure superiore esse clamitabat*²⁸⁷. Wykazywał też gdzie mógł, że przez ustępliwą lub nawet tchórzliwą postawę metropolity właśnie biskup krakowski musiał bronić uprawnień Kościoła²⁸⁸. Dziejopis popierał oczywiście gorąco przeniesienie miejsca koronacji królewskich do Krakowa. Stało się to według niego dlatego *ut autem coronacionis predictae feliciora et magis decora essent auspicia*²⁸⁹.

O ile w płaszczyźnie kościelnej Długosz mógł jedynie zbierać argumenty przemawiające na korzyść swojej diecezji, o tyle w sferze świeckiej był on wyraźnie przekonany o wyższości Małopolski. Dla przykładu — odnotowując pod rokiem 1434 wybór tutorów na czas małoletności Władysława III podał, że miano powołać po jednym z każdej ziemi *terra Cracoviensi excepta, quae duos sortita est, tum quia patria omnium, sedem, caput et domicilium Regni repraesentet*²⁹⁰. W narracji Długosza daje się zresztą dostrzec tendencja raczej przychylniejsza Małopolanom. Mieli oni bardziej dbać o sprawy publiczne, przy czym takie same co u Wielkopolan ich postępowanie dziejopis oceniał jakby łagodniej, bez komentarzy²⁹¹. Źródłem jego dumy był też Kraków: *in ea siquidem est regia sella, in ea aerarium, in ea thronus, in ea regium diadema caeteraque insignia, in ea privilegia clenodiaque regni, in hac generale gymnasium — — in hac coronatur ungunturque reges, in hac curiae et certamina, in hac sollempnitates omnes celebrantur, ab hac Poloniae populis redduntur iura, numisma cuditur et in univsum regnum derivatur* itp.²⁹² Ten małopolski patriotyzm Długosza, oddziałując na treść poczucia narodowego dziejopisa, nie zmienił jednak jego ogólnopolskiego charakteru.

3.1. Uzyskany w wyniku analizy obraz odpowiada, jak się zdaje, rzeczywistym poglądom Długosza. Uległy one zapewne wyostrzeniu i usztywnieniu, zgodnie z celami pisarskimi i z przeznaczeniem poszczególnych dzieł, tendencją moralizatorską oraz ambicjami literackimi. Patriotyzm dziejopisa wykazuje daleko idące zbieżności z przedstawionym wyżej (1.2.) rozumieniem świadomości narodowej. Zbieżności te pozwalają mówić o tożsamości zjawiska. Podobna przede wszystkim jest funkcja, jaką pełni poczucie przynależności narodowej. Więż ta zajmowała w światopoglądzie Długosza miejsce centralne i była wartością dominującą. Jednocześnie trzeba podkreślić istnienie różnic będących znamiem epoki, w której wypadło mu żyć, oraz wynikających z miejsca zajmowanego przezeń w społeczeństwie. Widział on wprawdzie rzeczywistość w kategoriach językowo-etnicznych, które utożsamiał ze wspólnotą pochodzenia i krwi, ale nie mógł być w tym jeszcze konsekwentny, gdyż tę perspektywę, w związku z niepełnym wykształceniem się społeczeństw narodowych, przysłańały mu często węższe wspólnoty regionalne.

Do zasadniczych cech patriotyzmu Długosza należały ekspansjonistyczne programy terytorialne, z których szerszy uzasadniał raczej polskie zwierzchnictwo, węższy natomiast wyznaczał bezpośredni obszar *Regnum Poloniae*. Jak zwykle w tym czasie, programy te oparte zostały na uzasadnieniach histo-

²⁸⁷ 1454.XII.155; por. 1449.XII.62–64, 68–70; 1451.XII.81–83; 1455.XII.200: Zbigniew Oleśnicki otrzymał kapeluszy kardynałski od trzech papieży; podobnie Gnesn. 373; Reg. I 178. Zob. też 1207.VI.202: biskup krakowski Pelka wyjednał przywilej papieski *ut episcopus Cracoviensis omnibus aliis episcopis provincie et ecclesie Polonie loco et voce prior sit, et primus Gnesnensi archiepiscopo in consecrando manum imponat*.

²⁸⁸ Najwyraźniej motyw ten wystąpił przy św. Stanisławie, np. Stan. 24 n.; por. również spór o sposób płacenia dziesięcin 1435.XII.560 n. Zob. U. Borkowska, Święty Stanisław w koncepcji historii narodowej Jana Długosza, Znak 31 (1979) z. 4–5 (298–299) s. 344–351.

²⁸⁹ 1320.IX.108; por. 1370.X.335, 342; dziejopis z pewną satysfakcją przeciwstawił kwitnący Kraków podupadłemu Gnieznu — A.I.109–110.

²⁹⁰ 1434.XI.547.

²⁹¹ 1306.IX.37–38: *prelati tamen, barones et milites Maioris Polonie — — posuerunt tunc nefandam abhominabilemque scissuram*; 1438.XII.603: na zjeździe w Piotrkowie uchwalono między innymi dekret o fałszywej monecie. *Praelati enim et barones Maioris Poloniae, item Principes Masoviae, licet etiam se huiusmodi decretum tunc et exposit in multis conventionibus, multis promissis observaturos firmassent, contravenire tamen omnibus non damnosum rei publicae putarunt, malueruntque forensibus monetis quam propria uti*; 1441.XII.668, 671; 1454.XII.184: *exercitusque Maioris Polonie — — qui veteris disciplinae, obedientiae et reverentiae erga Reges et rem publicam, quam patres eorum exhibebant, obliti, cum in deliciis, voluptatibus, comessationibus et otiiis nutriti, adoleviscent, in contentionem versi*; 1476.XII.648–649; 1478.XII.668: *soli Posnanienses milites, quorum dux et auriga — — in rem publicam patriae, et in Regem, a quo exaltati fuerunt et ditati, crudeles*; por. jednak 1454.XII.174; 1455.XII.203–204, 206; 1459.XII.290–291; 1473.XII.582.

²⁹² Reg. I 1; por. A.I.109–110.

rycznoprawnych. Przynależność etniczna szerszych warstw ludności nie miała istotniejszego znaczenia politycznego. Sprawy języka dziejopis rozpatrywał z punktu widzenia elity politycznej i społecznej państwa. Za Polaków uważał on wprawdzie wszystkich mówiących po polsku, ale ważna była dlań przede wszystkim polskość życia publicznego i samej grupy rządzącej. Jego poczucie narodowe nabrało charakteru państwowego, co było typowe dla epoki feudalnej, w której żył. Towarzyszyły temu dualizm etyczny przy ocenianiu swoich i obcych oraz elementy megalomanii narodowej. Wyrażało się to zwłaszcza w niechęci wobec sąsiadów i w negatywnych ich stereotypach, którym towarzyszyło silne dążenie do wywyższenia Polski i jej mieszkańców.

Analiza poglądów składających się na poczucie narodowe Długosza umożliwia dokładniejsze ustosunkowanie się do problemu ich reprezentatywności społecznej. Możliwości te znacznie ogranicza stan dotychczasowych badań nad polską świadomością narodową w średniowieczu, w których koncentruje się zwykle uwagę na okresie wcześniejszym. Piętnastemu stuleciu poświęcono niewiele miejsca. Literatura przedmiotu rozpatrzona szczegółowo w innym miejscu wykazuje liczne niekorzystne tendencje²⁹³. Większość prac ma charakter syntetyzujący lub popularny. Ich autorzy wykorzystują przeważnie dorobek materiałowy badań nad innymi zagadnieniami. W pracach tych dostrzega się takie wady, jak powtarzalność argumentów (wśród których na czoło wysuwa się interpretacja biegu wypadków politycznych), ilustracyjne wykorzystywanie informacji źródłowych oraz jednostronne wyszukiwanie i interpretowanie danych traktowanych jako przejaw świadomości narodowej. Podstawą do wnioskowania o społecznym oparciu poglądów Długosza musi być więc sama jego postać.

Chcąc wyjaśnić zapis społecznej świadomości w źródłach historycy odwołują się najczęściej do przynależności społecznej ich twórców. W postaci skrajnej i budzącej najwięcej wątpliwości wnioskowanie takie opiera się na samym ich pochodzeniu. Jest to dość uzasadnione jedynie w wypadkach (częstych jednak w tej epoce) dziedziczenia pozycji społecznej po rodzicach. Już z tego względu nie sposób uznać poglądów Długosza — zwłaszcza w rozważanym tu aspekcie — za typowe dla urzędniczych kręgów średniej szlachty. Nazbyt pochopne wydaje się też proste rozciąganie informacji uzyskanych z jednego przekazu źródłowego na całe środowisko, otaczające autora lub grupę, do której on należał. Dla polskiego średniowiecza jedynie wyjątkowo i w ograniczonym zakresie można indukcyjnie stwierdzić stopień rozpowszechnienia i reprezentatywność określonych treści, rozpatrując analitycznie poglądy przedstawicieli danej zbiorowości. Nie wydaje się całkowicie trafna opinia Urszuli Borkowskiej uznającej Jana Długosza za typowego przedstawiciela „świeckiego kleru wyższego”²⁹⁴, chyba że klasyfikację tą potraktujemy jedynie jako wstępną. Niewiele tu zmienia zacieśnienie tej zbiorowości do samej tylko kapituły krakowskiej. Nie była ona jednolita; wśród kanoników istniała grupa oddzielnie uposażonych pracowników kancelarii królewskiej. Osobne miejsce zajmowali też zapewne osiągnący szczyt swojej kariery profesorowie uniwersytetu krakowskiego²⁹⁵.

Uznając, że w istniejącej sytuacji nieuniknione jest ujęcie dedukcyjno-modelowe, trzeba przeciwstawić się skłonnościom do posługiwania się kategoriami instytucjonalnymi przy społecznej generalizacji poglądów jednostki. Nie oznacza to oczywiście rezygnacji z tego sposobu wnioskowania, na co nie pozwalają ani ograniczone możliwości źródłowe, ani stan znajomości struktury społecznej Polski XV w. Niezbędne jest jednak rozważanie za każdym razem, czy analizowane treści mogą należeć do wymaganego przez daną zbiorowość zasobu wiedzy i wartości. Wydaje się, że w późniejszym średniowieczu nie było jeszcze takiej grupy, która w sposób obligatoryjny stawiałaby swoim członkom konieczność identyfikacji narodowej; wystarczała lojalność państwowa. W stosunku do większości ówczesnego społeczeństwa liczyć się nadal trzeba z personalnym rozumieniem nakładanych przez tę identyfikację zobowiązań. Motyw wierności władcy wystąpił przecież silnie także u Długosza.

²⁹³ Badania nad polską świadomością narodową w średniowieczu zanalizowano w pierwszym rozdziale przytoczonej we wstępie pracy doktorskiej, w przygotowaniu artykułu.

²⁹⁴ U. Borkowska, Kościół i obcy, s. 183.

²⁹⁵ B. Przybyszewski, Kapituła krakowska za kanonikatu Jana Długosza (1436–1480), w: Długossiana, s. 25–82; I. Sułkowska-Kurasiowa, Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444, Warszawa 1977; teźże, Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506, Wrocław 1967; por. też J. Krzyżaniakowa, Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej w XV wieku, cz. I–II, Poznań 1972–1979; J. Wolny, Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431–1480), w: Długossiana, s. 85–105.

Tak rozległa spuścizna pisarska jak dzieło Długosza pozwala wykryć grupy odniesienia — a więc zbiorowości, z którymi sam autor najsilniej się identyfikował i wiązał, uznając ich wzory i wartości za najważniejsze²⁹⁶. W twórczości Długosza Maria Koczerska dostrzegła i udokumentowała istnienie kilku zbiorowości, które można mniej lub bardziej ściśle określić jako grupy odniesienia²⁹⁷. Są one tak szerokie, że ich bezużyteczność przy próbie interpretacji społecznej właściwego dziejopisowi patriotyzmu jest aż nadto widoczna. Duże znaczenie dla odnalezienia poszukiwanego tu kręgu ludzi ma ustalenie właściwego adresata badanych tekstów. Jest bardzo prawdopodobne, że kanonik krakowski kierował je przede wszystkim do środowisk wysoko, jak na jego czasy, wykształconych. Dziejopis czuł się niewątpliwie związany z uniwersytetem krakowskim. Wskazują na to podejmowane na jego rzecz starania i tworzone fundacje²⁹⁸. Jak wiadomo, w epilogu Długosz zalecał właśnie uniwersytetowi kontynuację swego dzieła. Zapewne tam też się ono znalazło po jego śmierci²⁹⁹. O wysokim w jego oczach autorytecie nauki świadczy uwypuklenie tego elementu przy charakterystyce osób występujących w jego pracach³⁰⁰. Stanowisko takie nie było szczególnie rozpowszechnione w owej epoce³⁰¹. Na kartach *Annales* zapisywane były w osobnych ustępach zgony władców, papieży i biskupów. Znamienne, że w tym właśnie gronie znaleźli się też ludzie, których można określić jako ówczesnych intelektualistów (np. Paweł Włodkowic, Jan Elgot)³⁰².

Rozważając cele podjęcia przez Długosza pracy nad «Rocznikami» staraliśmy się dowiedzieć, że nie miała rolę odgrywał u niego motyw obrony praw i stanu posiadania państwa i Kościoła polskiego. W tekście tym dość wyraźnie rysuje się też wątek polemiki z zarzutami stawianymi Polsce na forum międzynarodowym³⁰³. Tendencja taka nie wynika tylko z wykorzystania materiałów z procesów polsko-krzyżackich. Sprawa wymagałaby osobnej analizy, ale wydaje się, że jest to szczególnie widoczne w sposobie narracji o sprawach husyckich, w uzasadnieniach kandydatury jagiellońskiej na Węgrzech (tu zwłaszcza Władysław Warneńczyk), a także w Czechach (Władysław Jagiellończyk) oraz w opisach przebiegu wojny trzynastoletniej. Dziejopis odwoływał się zapewne do międzynarodowego i humanizującego kręgu piszących i czytających, ludzi zaangażowanych w działalność intelektualną i w wielką politykę, dla których wzorem mógł być Eneaszy Sylwiusz Piccolomini³⁰⁴. Zbiorowość ta stanowiła najprawdopodobniej jeszcze jedną i to wielce istotną grupę odniesienia. Można dodać, że bardzo podobne jak u kanonika krakowskiego polemiczne motywy wystąpiły silnie w projektach historiograficznych Jana Łaskiego a rzecz znamienne — powodem oburzenia kanclerza i prymasa były właśnie pisma Eneasza Sylwiusza³⁰⁵. Mniej licznymi, lecz może bardziej bezpośrednimi adresatami «Roczników» byli ludzie, których — od najbardziej produktywnej źródłowo strony ich działalności — można określić jako ekspertów, powoływanych przez stronę polską do procesów polsko-krzyżackich (także do sporów z Mazowszem) oraz w ogóle do rokowań dyplomatycznych³⁰⁶. Na to iż do nich kierował Długosz swoją narrację wskazuje tak w niej widoczna chęć obrony polskich interesów państwowych.

²⁹⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 339.

²⁹⁷ M. Koczerska, *Mentalność*, s. 129–136. W tekstach Długosza widać jeszcze jedną ważną grupę: *praelati et baroni*, zwłaszcza małopolscy.

²⁹⁸ K. Pieradzka, Jan Długoszy a Uniwersytet Jagielloński, *Małopolskie Studia Historyczne* 6 (1963) z. 3–4, s. 43–57; też, *Związki Długosza*, s. 87 n.

²⁹⁹ 1480.XII.701, 702; W. Semkowicz-Zarembina, *Przedmowa*, s. 53; por. pochwałę Akademii 1400.X.541.

³⁰⁰ Np. opis paryskich studiów św. Stanisława, Stan. 13–15.

³⁰¹ Uniwersytet krakowski borykał się w początkach XV w. z poważnymi trudnościami, walcząc o swoje istnienie, por. Z. Kozłowska-Budkowa, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Grunwaldu*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 48, *Prace Historyczne* z. 8: *Zeszyt Grunwaldzki*, Kraków 1961, s. 55–67; *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. I, pod red. K. Lepszego, Kraków 1964, s. 37 n., 192 n.

³⁰² 1435.XII.567; 1452.X.117.

³⁰³ Por. A. F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV–XV w.*, Warszawa 1968; I. Zarębski, *Stosunki Eneasza Sylwiusza*; J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska*, t. I, s. 147 n.; R. Heck, *Tabor a kandydatura Jagiellonów w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964, s. 97 n.

³⁰⁴ Długoszy znał go osobiście i czytywał jego dzieła; I. Zarębski, *Stosunki Eneasza Sylwiusza*, s. 39 n.; S. Solicki, *Źródła Jana Długosza*, s. 33 n. i 112–124; por. 1443.XII.691; 1458.XII.278–279; 1464.XII.401.

³⁰⁵ Por. list Jana Łaskiego z Rzymu z 28.VII.1514 r., wydany przez J. Garbacię, *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław 1966, s. 185 n.; H. Barycz, *Dążenia i próby stworzenia nowego obrazu przeszłości Polski w dobie renesansu (Od Filipa Kallimacha do Reinholda Heidensteina)*, w tegoż, *Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego. Studia nad historiografią w. XVI–XVIII*, Wrocław 1981, s. 23 n.

³⁰⁶ Określenie za J. Wiesiołowskim, *Kolekcje*, s. 134, 155 itp.

3.2. Właściwy Długoszowi patriotyzm, w formie, w jakiej przekazały go zanalizowane teksty, mógł być sformułowany jedynie przez wykształconego duchownego. Wielokrotnie już podkreślano państwo-kościelny sposób widzenia rzeczywistości politycznej, który leży u podstaw całej jego koncepcji dziejów Polski. Jednocześnie brak politycznego znaczenia przynależności etnicznej ludności ze stanów niższych podnosi znaczenie świadomości historycznej, która staje się centralnym składnikiem więzi narodowej i zasługuje w związku z tym na osobne rozważenie.

Dość powszechnie przecenia się znaczenie tradycji ustnej. Historycy często się na nią powołują, chcąc bronić wiarygodności faktów przekazywanych w źródłach pisanych³⁰⁷. Sceptykom przypomina się najczęściej świadectwo zeznań świadków w procesach z lat 1320/1321, 1339 i 1422. Całościowa ocena owych materiałów nakazuje stanowczą powściągliwość w tej sprawie³⁰⁸. Badania — zwłaszcza z ostatnich lat — uwypukliły natomiast znaczenie mniej wybitnych i oryginalnych zabytków literatury historycznej, będących za to w szerokim obiegu³⁰⁹. Według Jacka Wiesiołowskiego „wszystko wskazuje na to, że dzieła historyczne — historiografia polska i romans historyczny — należały do pierwszych ksiązek, które znalazły się w posiadaniu możnowładztwa”³¹⁰. Niemniej zainteresowania historyczne były jeszcze w XV w. stosunkowo rzadkie, chociaż rosły niewątpliwie. Studia nad kolekcjami rękopiśmiennymi pozwoliły wspomnianemu badaczowi uznać za „charakterystyczne, że materiały piętnastowieczne nie wykazują istnienia mecenatu zbiorowego, kapituły czy uniwersytetu”³¹¹. Podobnie było w kancelarii królewskiej, gdzie pojawiające się od czasu do czasu zapotrzebowania na tego typu dokumentację zaspokajali, jak się zdaje, doraźnie powoływani eksperci³¹².

Wniosek o ograniczonym kręgu ludzi mających głębszą, opartą na tekstach pisanych, kulturę historyczną da się chyba utrzymać w świetle badań nad księgozbiorami³¹³. Wprawdzie czynniki wpływające na stan zachowania spuścizny źródłowej wyraźnie upośledzały środowiska świeckie, ale nie może to uzasadniać prób dalej idących korekt w tym obrazie rzeczy. Stulecie XIV, a zwłaszcza XV były niewątpliwie okresem, w którym zasadniczo wzrosło znaczenie dokumentacji pisanej w życiu publicznoprawnym i gospodarczym. Edward Potkowski, ukazując ostatnio ten proces, zwrócił również słusznie uwagę na rolę pisma w polityce i propagandzie (państwowej i religijnej). Jednak „mimo ekspansji kultury pisma, jej faktyczni i potencjalni użytkownicy stanowili tylko nieduży procent całego społeczeństwa polskiego schyłku średniowiecza. Większość tego społeczeństwa kształtowana była przez kulturę słowa mówionego i doświadczenie osobiste, przez wiedzę przekazywaną bezpośrednio w procesie produkcji

³⁰⁷ Np. K. Ślaski, *Wątki historyczne w podaniach o początkach Polski*, Poznań 1968; por. sceptyczną rec. B. Kürbisówny, *Roczniki Historyczne* 35 (1969) s. 149–152.

³⁰⁸ H. Chłopocka, *Tradycja o Pomorzu gdańskim w zeznaniach świadków na procesach polsko-krzyżackich w XIV-XV wieku*, *Roczniki Historyczne* 25 (1959) s. 65–142; z wnioskami autorki nie sposób się zgodzić; B. Geremek, *Wyobrażenia czasowa polskiego dziejopisarstwa*, *St. Źródł.* 22 (1977) s. 14–15, dokumentuje tym samym materiałem akurat przeciwstawne tezy. W przygotowaniu artykuł na ten temat.

³⁰⁹ J. Banaszkiewicz, *Historia w popularnych kompilacjach — tzw. Poczci królów polskich*, w: *Kultura elitarna*, s. 211–228; M. Koczarska, „Spominki o Ciołkach”. *Z dziejów ideologii możnowładczej XV wieku*, w: *Cultus et cognitio*, s. 267–279; taż, *Świadomość genealogiczna możnowładztwa polskiego w XV w.: postawy i środki wyrazu*, maszynopis użyczony uprzejmie przez autorkę; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy*, Warszawa 1971, s. 171 n.; zob. też R. Heck, *Problemy świadomości historycznej średniowiecznego społeczeństwa polskiego*, w: *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*, Wrocław 1978, s. 49–67; J. Nowak-Dłużeński, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Średniowiecze*, Warszawa 1963; C. Ochałówna, *Bitwa grunwaldzka w poezji polsko-łacińskiej XV wieku*, *Małopolskie Studia Historyczne* 3 (1960) z. 1–2, s. 81–106, merytorycznie ważna recenzja J. Wiesiołowski, *St. Źródł.* 10 (1963) s. 173–175; M. Kowalczyk, *Pieśń o zwycięstwie Polaków nad Krzyżakami pod Nakłem w roku 1431*, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 25 (1975) s. 69–83; L. Szczerbicka-Ślęk, *Grunwald w dawnej pieśni polskiej*, *Prace Literackie t. IX*, Wrocław 1967, s. 5–30; taż, *Pieśń historyczna w świadomości XV-XVIII wieku*, *ibidem t. X*, Wrocław 1968 s. 5–21.

³¹⁰ J. Wiesiołowski, *Kolekcje*, s. 162.

³¹¹ *Ibidem*, s. 160.

³¹² Por. wyżej przyp. 54–56.

³¹³ M. Hornowska i H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory*, s. 82 n.; W. Szelińska, *Biblioteki profesorów uniwersytetu krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, Wrocław 1965, zwłaszcza s. 277; J. Wiesiołowski, *Spółczesność a książka w późnośredniowiecznym mieście polskim. Poznań i jego osiedla przedmiejskie w XV i na początku XVI wieku*, *St. Źródł.* 23 (1978) s. 65–79; *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, pod red. I. Zarębskiego, Kraków 1966, s. 1–130.

i przez tradycyjny świat wyobrażeń, przedstawiony w obrzędzie³¹⁴. Można tu dodać, że zestawieni przez Antoniego Gąsiorowskiego urzędnicy wielkopolscy bynajmniej nie wyróżniali się staranniejszym wykształceniem. Przy ich powoływaniu decydowały inne kwalifikacje, a niezbędnej do urzędowania wiedzy dostarczała im raczej praktyka. Jednostki wymykające się spod tej reguły potwierdzają raczej zasadę³¹⁵.

Rodzaj świadomości narodowej wyrażony przez Jana Długosza traktować należy raczej jako szczyt możliwości epoki. Znajomość łaciny, tekstów starożytnych, wpływy humanistyczne — umożliwiały precyzyjniejszą racjonalizację istnienia wspólnoty narodowej. Na podkreślenie zasługuje czynny udział dziejopisa w życiu politycznym oraz szeroki, obejmujący wszystkie stany zasięg kontaktów osobistych. Zrozumiałe, że bardziej ożywione były one jednak w obrębie Małopolski, z zaznaczającą się wyraźnie rolą Krakowa i okolicy. Pole obserwacji poszerzały dodatkowo podróże zagraniczne i zatrudnienia dyplomatyczne. Dziejopis był w Prusach, na Litwie i Śląsku, w Czechach, na Węgrzech, w Austrii, północnych Włoszech i Ziemi Świętej³¹⁶.

Jako sekretarz Zbigniewa Oleśnickiego, kanonik krakowski, dyplomata i nauczyciel synów królewskich, a wreszcie pod koniec życia arcybiskup nominat lwowski, Jan Długosz należał do elity politycznej i — jak się zdaje — także do elity majątkowej państwa³¹⁷. Jego poglądy ani nie były w pełni reprezentatywne dla tego kręgu, ani też całkowicie oryginalne. Jediną zbiorowością, do której można je odnieść bez większych zastrzeżeń, było — uznane wyżej za adresata «Roczników» — grono ekspertów królewskich. Jest ono dość trudne do bliższej charakterystyki, lecz zapewne nie stanowiło zwartej i licznej grupy. Ludzi tych przyciągał Kraków, ale nie mogło to być regułą. Byli to raczej duchowni, przy czym nie wszyscy musieli mieć wykształcenie uniwersyteckie. Łączyły ich zainteresowania intelektualne, a można się spodziewać, że wpływ na ich poglądy wywarł, prócz historii i prawa, popularny w pierwszej połowie XV w. koncyliaryzm³¹⁸. Przypisywać im należy dość wysoką pozycję społeczną, dzięki czemu mieli oni możliwość obserwowania rzeczywistości z szerszej perspektywy, w sposób swobodniejszy i bardziej zrjonalizowany, a jednocześnie dzierżąc kanonikaty, stanowiska uniwersyteckie i godności zakonne nie byli biernymi przedmiotami działań politycznych. Ludzi określanych mianem ekspertów można poszu-

³¹⁴ E. Potkowski, Pismo i społeczeństwo w Polsce późnego średniowiecza (XIV–XV wiek), Przegląd Humanistyczny 22 (1978) z. 12, s. 35–52 i 23 (1979) z. 1, s. 41–55, cyt. s. 55.

³¹⁵ A. Gąsiorowski, Urzędnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce, Poznań 1970, s. 116 n., 239 n., 326 n.

³¹⁶ M. Bobrzyński, S. Smolka, Jan Długosz. W kwerendzie źródłowej, mimo zapewnień autorów, daleko do skrupulatności. Por. M. Kowalczykówna, Wypisy do biografii Jana Długosza z ksiąg sądowych Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Analecta Cracoviensia* 12 (1980) s. 273 n. Monograficzne opracowanie postaci dziejopisa należy do pilnych zadań nauki. W sprawie związków z Krakowem zob. przyp. 298, w sprawie kontaktów z Czechami — przyp. 197.

³¹⁷ Dochody Długosza można szacować na paręset grzywien rocznie (300 lub więcej), beneficja kościelne przynosiły mu według taksy przeszło 100 grzywien. M. Bobrzyński i S. Smolka, Jan Długosz, s. 198–199; K. Pieradzka, Związki, s. 85–86; sumę tę należy jednak parokrotnie podnieść, nie oddaje bowiem ich realnej wartości, por. H. Karbownik, *Libri retaxationum a libri beneficiorum* w systemie skarbowości kościelnej w Polsce XV i XVI wieku, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 22 (1970) z. 1, s. 215–225; należy jednak dodać, że większość beneficjów dziejopis posiadał jedynie przejściowo, uwzględnienia wymagają natomiast inne źródła dochodów (np. wsie prestymonialne).

³¹⁸ W odniesieniu do Długosza jego powiązania z nurtem reformy kościoła nie zostały wystarczająco zbadane, do poznania religijności dziejopisa najwięcej wniosła U. Borkowska, *Kościół i obcy* (zwłaszcza s. 62 n.); taż, *Przykład pobożności mieszczkańskiej w XV wieku*. Weronika z Krakowa, w: *Sztuka i ideologia XV wieku*, s. 111–121; taż, *Prodigia i myślenie zrjonalizowane w „Rocznikach” Jana Długosza*, w: *Kultura elitarna*, s. 231–241; M. Koczerska, *Mentalność*, s. 113 n. Na ogół przeważa opinia o niezbyt głębokiej wierze krakowskiego kanonika, autor Vita Joannis Długosch senioris canonici Cracoviensis (ed. M. Brożek, *Varsoviae* 1961, s. 57) pisał jednak, że *cum aetas iam mentem ipsius a rebus humanis omnino alienasset, ommissis reliquis tandem se totum theologiae mancipaverat, in qua etiam iuvenis insigniter profecerat*. Nie była to raczej tylko retoryczna pochwała, wydaje się, że religijność Długosza określana była przez konserwatywny nurt reformy. Wskazują na to fundacje klasztorne paulinów na Skałce i kartuzów na Bielanych (nieudana); por. K. Pieradzka, *Związki Długosza*, s. 92 (paulini); F. Sikora, *O fundacji kartuskiej*, s. 872 n.; w sprawie charakteru tych zakonów zob. J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku*, Kraków 1964, s. 463 n.; E. Mályusz, *Zakon paulinów i devotio moderna*, w: *Mediaevalia*, s. 263–283; F. Pasternak, *Powstanie zakonu paulinów i jego najstarsze reguły*, *Prawo Kanoniczne* 10 (1967) z. 1–2, s. 193–220; J. Stankiewicz, *Kartuzja gdańska*, Gdańsk 1962, s. 6 n.; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 49 n. Do charakterystycznych cech poglądów Długosza należy nacisk na przestrzeganie reguły, zob. np. Reg. III 466. Występował też przeciw kumulacji beneficjów zaznaczając, że *si enim cuilibet beneficium permittetur dari suus possessor numerus servorum Dei esset duplex qui modo est simplex* — 1054.III. 69; Kazimierz Wielki miał pilnować osobistej rezydencji w beneficjach, 1370.IX.350.

kiwać i w niższych sferach społecznych (pisarze, notariusze, nauczyciele lepszych szkół), ale ogólnie biorąc była to już warstwa o węższych horyzontach umysłowych.

Bliższe określenie składu zbiorowości, nazwanej umownie ekspertami, wymaga jeszcze dalszych dociekań, jednak wystarczająco pewna jest chyba reprezentatywność poglądów dziejopisa właśnie dla tej grupy osób. Jacek Wiesiołowski stwierdził, że „program Polski etnicznej, piastowskiej, wydaje się wspólny dla całej grupy ekspertów królewskich Kazimierza Jagiellończyka”³¹⁹. Czy dzielili oni też poglądy kanonika krakowskiego w sprawie zasięgu granicy wschodniej, zaś brak ich wypowiedzi w tym względzie wynika tylko z charakteru źródeł, które zdołali wytworzyć lub tych, które się dochowały – to sprawa osobnych badań. Podkreślenia natomiast wymagają osobiste kontakty Jana Długosza z licznymi przedstawicielami tego kręgu: Janem z Dąbrówki, Jakubem z Szadka, Sędziwojem z Czechła, Janem Lutkiem z Brzezia czy Tomaszem Strzępińskim. Dołączyć tu zapewne należy Zbigniewa Oleśnickiego, aczkolwiek zależność koncepcji dziejopisa od wpływu tej tylko postaci jest, jak się zdaje, zbyt jednostronnie wyeksponowana w historiografii. Do tego grona zaliczyć też trzeba Pawła Włodkowica znanego Długoszowi już tylko z relacji i pism.

Rozwijanie przedstawionego tu rozumowania wydaje się mało cenne, chociaż dość łatwo byłoby przytoczyć sporo rozmaitych zbieżności między poglądami Długosza i treściami mającymi obieg w tej zbiorowości, wyjątkowo, jak na polskie średniowiecze, twórczej źródłowo. Doświadczenie poucza jednak, że bez szczegółowych studiów porównawczych, a te nie mieszczą się już w ramach wyznaczonych dla niniejszej pracy, zbyt łatwo dopatrzeć się można powierzchownych lub nawet pozornych zależności, które niewiele wpływając na stopień hipotetyczności tez, sugerują ich dowiedzenie. Można jedynie zauważyć, że szczególnie wielu analogii udziela dość już dobrze poznana postać Sędziwoja z Czechła³²⁰.

Jakkolwiek analizowany tu typ patriotyzmu wydaje się raczej odległy od poglądów możnowładztwa świeckiego i jednocześnie trudny do pełnej akceptacji w tej warstwie społecznej, wolno przypuszczać, że wraz z dokonywającym się właśnie w XV w. jej awansem kulturalnym była ona podatna na przyjmowanie niektórych elementów przedstawianej koncepcji, zwłaszcza w zakresie świadomości historycznej. Można nawet wyrazić domysł, że słabe poświadczenie źródłowe i przyjęta perspektywa badawcza spowodowały, iż siła i rozległość badanego zjawiska w tych kręgach pozostały niedocenione. Łatwiej zresztą spodziewać się go wśród skupionego wokół Zbigniewa Oleśnickiego możnowładztwa małopolskiego niż w stronnictwie Kazimierza Jagiellończyka, prowadzącego w istocie politykę dynastyczno-państwową. Wiele może wyjaśnić porównawcze sięgnięcie do danych z XVI stulecia.

3.3. Przedstawiony tu materiał i jego interpretacje mogą stanowić punkt wyjścia dla szerszej refleksji nad problemami świadomości narodowej w późniejszym średniowieczu. Niewątpliwa wydaje się jej tożsamość ze zjawiskami nowożytnymi, czemu chyba nie zaprzecza istnienie różnic, wskazywanych wyżej wielokrotnie. Do najpoważniejszych należy dość powszechna redukcja politycznego znaczenia spraw etnicznych do stanów uprzywilejowanych czy nawet do samej ich elity. Eksponuje to integracyjną rolę świadomości historycznej. Więż narodowa upodabnia się przez to do państwowej, nie należy ich jednak ze sobą utożsamiać, przy czym bardzo pożądane byłyby również szersze badania nad formami i treścią drugiej z nich. Trzeba także odróżniać antagonizmy etniczno-językowe od poczucia narodowego, które jest zjawiskiem bardziej złożonym.

Próby odpowiedzi na zasadnicze pytanie o społeczne oparcie więzi narodowej zwracają się na ogół ku elitom politycznym świeckim i duchownym. Można mieć pewne wątpliwości, czy rzeczywiście należy jej szukać zawsze w kręgach zbliżonych do władców? Poczucie narodowe było zjawiskiem bardziej marginesowym, niż wynikałoby to z tego rodzaju dedukcji. W niewystarczającym stopniu uwytatnia się znaczenie wysiłku ówczesnych intelektualistów w formułowaniu i propagowaniu właściwego postawie narodowej światopoglądu. To oni byli zresztą autorami przekazów, które poddajemy tu badaniom, a z tego względu informacje źródłowe, zwłaszcza zaczerpnięte z dziejopisarstwa, pokazują raczej pułap moż-

³¹⁹ J. Wiesiołowski, *Kolekcje*, s. 155.

³²⁰ J. Wiesiołowski, *Sędziwój z Czechła*, *passim*; tenże, *Kolekcje*, s. 98 n. por. też M. Zwiercan, *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*.

liwości późnośredniowiecznych społeczeństw. Możliwe do udowodnienia jest stałe rozszerzanie się badanego zjawiska. Z pewnością ważnym progiem było uformowanie się społeczeństwa stanowego oraz wykształcenie zasady suwerenności państwa, nienaruszalności jego terytorium i praw. W Polsce, w związku z ogólnym podnoszeniem się poziomu kulturalnego i aktywności politycznej szerszych kręgów społeczeństwa, okresem — względnie co prawda — rozwoju poczucia narodowego jest wiek XV.

Budzą zastanowienie zaobserwowane ambicje intelektualne Długosza i niewątpliwe, chociaż ciągle dyskutowane, jego powiązania z humanizmem. Należy odnotować nie tylko obecność problematyki narodowej wśród humanistów, ale nawet wyraźne nią zainteresowanie oraz pogłębienie i modernizację sposobu jej widzenia. Dawno już zwrócono uwagę na związek zachodzący między programami ogólnowłoskiego patriotyzmu a zwrotem ku przeszłości starożytnego Rzymu³²¹. Historycy przywiązują duże znaczenie do odkrycia w 1455 r. «Germanii» Tacyta dla rozwoju niemieckiej świadomości narodowej³²². Nie wydaje się jednak zasadne sprowadzanie tych związków do oddziaływania lektury tekstów starożytnych. Zresztą studia humanitatis inne sobie stawiały cele. Trudno bez oddzielnych badań cokolwiek przesądzać, ale przypuszczać można, że istotne znaczenie miało wykształcenie się u tych erudytów, zainteresowanych nie tylko filologią, lecz i geografią, historią — nowej formacji, nowej osobowości intelektualnej. W odniesieniu do Długosza bardzo obiecujące możliwości głębszego poznania uwarunkowań jego patriotyzmu i w ogóle samego zjawiska świadomości narodowej może przynieść analiza osobowości dziejopisa. Wymaga to jednak — prócz dokładnego rozpatrzenia jego biografii — także ustosunkowania się do dotychczasowego dorobku tzw. psychologii historycznej i rozważenia podstaw teoretycznych. To zaś stanowi już odrębne zadanie badawcze.

³²¹ Zagadnienie włoskiej świadomości narodowej opracował na podstawie trudno dostępnej w Polsce literatury B. Zientara, wyniki badań referował w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego w marcu 1980 r.; por. M. Handelsman, System narodowo-polityczny Coli di Rienzo, w: Średniowiecze polskie i powszechne. Wybór pism, Warszawa 1966, s. 233–327; A. Rogalanka. Przedmowa, s. 89 n.

³²² E. Lemberg, Geschichte des Nationalismus in Europa, Stuttgart 1950, s. 144 n.; tenże, Wege und Wandlungem des Nationalbewusstseins. Studien zur Geschichte der Volkwerdung in den Niederlanden und in Böhmen, Münster 1934, s. 95 n., 116 n.; por. M. Watanabe, Gregor Heimburg and early Humanism in Germany, w: Philosophy and Humanism. Renaissance Essays in Honor of P. O. Kristeller, Leiden 1976, s. 406–422; nie była dostępna praca H. Riess, Motive des patriotischen Stolzes bei den deutschen Humanisten, Diss. Freiburg 1934.

Uzupełnienie w korekcie do s. 31

Tablica 4—dokończenie		GENS	LINGUA
Sweyczerorum	Band. 167: <i>gentis et nationis Sweyczerorum</i>		—
Australium	1410.XI.70: <i>Australes?</i>		—
Bavarorum	1410.XI.70: <i>Bavari?</i>		—
Turingorum	1410.XI.71: <i>Duringi?</i>		—
Francorum	1410.XI.71: <i>Francones?</i>		—
Frisonum	1410.XI.70: <i>Frisones?</i>		—
Rhenensium	1410.XI.70: <i>Rhenenses?</i>		—
Westphalorum	1410.XI.71: <i>Westphali?</i>		—
Misnensium	1410.XI.70: <i>Misnenses?</i>		—
Lusatiensium	1410.XI.70: <i>Lusatienses?</i>		—
Saxonum	1410.XI.71: <i>Saxones?</i>		—
Livonitarum	1410.XI.70: <i>Livonitae?</i>		—
Pruthenicarum	1410.XI.70: <i>Prutheni?</i>		—
Culmensium	1410.XI.70: <i>Culmenses?</i>		—
Cruciferorum	1410.XI.70: <i>Cruciferi de Ordine?</i>		—

La conscience nationale de Jean Długosz

Le patriotisme de Jean Długosz († 1480) sera évident pour chaque lecteur de son oeuvre. Bien que celle-ci constitue la plus riche source pour servir une étude sur les phénomènes du sentiment national polonais au XVe siècle, les études analytiques faites jusqu'ici n'ont pas épuisé toutes les possibilités de recherche.

Comme point de départ l'auteur se propose de discuter l'abondante littérature du sujet expliquant les questions de la critique du texte. Il essaie de démontrer en même temps qu'un des buts des activités de Długosz en tant qu'écrivain fut l'intention de défendre les droits ainsi que l'état de possession du Royaume de Pologne et de l'Eglise polonaise.

L'auteur s'occupe de l'analyse sémantique des termes: *natio*, *genus*, *gens*, qui démontre leur caractère polysémique et leur spécialisation significative. Le mot *natio* déterminait chaque collectivité politique et territoriale, sans préférence plus significative pour que ce soit type, de celle-ci. Le mot *genus* pouvait signifier: origine, descendance, famille, genre et parfois humanité; par rapport aux collectivités humaines il accentuait la communauté d'origine. Par contre, le mot *gens* développait les significations suivantes: gens, peuple et leurs variantes (gens armés, armée, sous la forme *gentes* — païens et *ius gentium* — droit des nations). Ces données ainsi que les résultats des recherches sur le terme *lingua* ont démontré que Długosz voyait la réalité de son temps dans les catégories ethniques et de langage, identifiées par lui avec la communauté d'origine et de sang. Les inconséquences résultaient de la formation, à cette époque incomplète, des sociétés nationales, voilées souvent dans la vie politique par des communautés plus étroites, régionales et de classe.

Aux caractères essentiels du patriotisme de Długosz appartient le programme étendu des revendications territoriales, indispensables pour obtenir l'extension des frontières de *Regnum Poloniae* postulée par celui-ci. Długosz s'est appuyé sur les justifications historiques et juridiques. On pourrait y discerner deux cercles. Le cercle plus large comprenait les anciennes territoires slaves, entre l'Oder d'une part, et l'Elbe et la Saale de l'autre, la Lituanie, la Moldavie, la Ruthénie au-delà du Dniepr ainsi que la Prusse de l'Ordre Teutonique, et servait surtout à prouver la domination polonaise sur ses voisins. Le cercle plus étroit traçait le territoire idéal de l'Etat Polonais, comprenant l'archidiocèse de Gniezno avec les évêchés de Kamień et de Chełmno, ainsi que les acquisitions polonaises à l'Est dans l'extension maximale, donc la Ruthénie (appartenant à la Couronne de Pologne), la Podolie et la Volhynie. D'après Długosz ce devait être l'ancien territoire de la monarchie de Boleslas le Vaillant († 1025). Les prétentions et les efforts tendant à légitimer les revendications ont donc été transférés à l'époque de la fondation du royaume et de l'organisation ecclésiastique. En outre, les intérêts de l'Etat y sont vus par le prisme de l'organisation de l'Eglise.

En ce qui concerne les problèmes de la langue, Długosz les envisageait dans la perspective de l'élite politique et sociale. Bien qu'il considérait comme Polonais tous ceux qui parlaient la langue polonaise, il n'attachait une importance capitale qu'au caractère polonais de la vie publique et de l'élite du groupe au pouvoir. Ses concepts de l'Etat ne dépassaient pas les stéréotypes de l'époque. L'organisation hiérarchique des couches sociales était donc évidente pour lui; il insistait particulièrement sur l'accomplissement des devoirs imposés par la position sociale, ainsi que sur l'observation des droits existants, ce qui concernait également le souverain. Finalement, son sentiment national a pris visiblement l'empreinte étatique, ce qui paraît typique pour des idées formulées avec l'acceptation des structures sociales de l'époque. Le dualisme éthique dans l'appréciation des siens et des étrangers constituait un autre élément important du patriotisme de Długosz. L'aversion pour les voisins de la Pologne, auxquels il attribuait tous les épithètes négatifs, fut accompagnée d'une tendance marquée à mettre au-dessus des autres son propre pays et ses habitants. Dans la façon de voir le monde par Długosz, la conscience nationale polonaise occupait la place centrale et constituait une valeur dominante. Cette mégalomanie fut toutefois adoucie par les ambitions intellectuelles, qui s'exprimaient dans son intérêt grandissant pour les idées de la Renaissance, ainsi que par son attitude moralisante issue du courant modéré de la réforme de l'Eglise.

L'auteur examine aussi la représentativité sociale du type de patriotisme présenté dans l'article. Comme destinataires immédiats des oeuvres de Długosz, il considère les intellectuels appelés comme experts dans les litiges internationaux menés au XVe siècle par la Pologne (avec l'Ordre Teutonique en particulier). Les idées de Długosz, exprimées dans ses oeuvres, sont appréciées par l'auteur comme sommet des possibilités de l'époque par rapport à ce cercle intellectuel.